Avrupa ve Arap Dünyası

Samir Amin - Ali El Kenz

Çeviri: Kemal Ülker

versus

Samir Amin

Samir Amin dünyanın en önde gelen radikal düşünürlerinden biri olarak dünya çapında tanınan bir isim. Çeşitli kuruluşlarda önemli roller üstlenmiş olan Amin, 1970 ile 1980 arasında IDEP'in (Birleşmiş Milletler Afrika Planlama Enstitüsü) Müdürü, Senegal, Dakar'daki Üçüncü Dünya Forumu'nun Müdürü; ve Alternatifler için Dünya Forumu'nun kurucularından biri olarak görev yaptı. Zed Books yayınevi tarafından yayınlanan İngilizce kitapları şunlar: *Avrupa-merkezcilik* (1989); *Küreselleşme Çağında Kapitalizm: Çağdaş Toplumun Yönetimi* (1997) ve *Modası Geçmekte Olan Kapitalizm: Çağdaş Siyaset ve Küresel Kargaşa* (2003)

Ali El Kenz

Ali El Kenz, Fransa'da, Nantes Üniversitesinde Sosyoloji Profesörü olarak görev yapıyor. Çalışmaları sosyal bilimler alanında Arap araştırmaları üzerinde yoğunlaşıyor ve bu konuda hem Fransızca hem de Arapça çok sayıda yayınlanmış çalışması bulunuyor.

Kemal Ülker

1965, İstanbul doğumlu. İ.Ü. İktisat Fakültesi'nden mezun. Ayın üniversitede kriz teorileri üzerine master yaptı. Gelenek, Sınıf Bilinci, İşçi Mücadelesi gibi dergilerde çeşitli konularda yazılar yazdı ve çeviriler yaptı. 2002'de AB Genişliyor, Bedelini İşçiler Ödeyecek başlıklı broşürü Ütopya Kitabevi'nce yayımlandı. 2000-2004 yılları arasında Hava-İş Sendikası'nda Dış İlişkiler Uzmanı Olarak çalıştı. Halen Uluslararası Taşımacılık İşçileri Federasyonu'nun Londra'daki merkezinde eğitim ve araştırma uzmanı olarak çalışıyor. Daha önceki çevirileri: Ya Çek Defteri, Ya Cruise Füzesi, *Arundhati Roy, 2004, Agora;* Sokaktaki İnsanın 'İmparatorluk' Rehberi *Arundhati Roy, 2005, Agora*; Putin'in Rusyası, *Anna Politkovskaya, 2006, Agora.*

Avrupa ve Arap Dünyası

Yeni İlişkinin Seyri ve Olasılıkları

Samir Amin - Ali El Kenz

İngilizceden Çeviri
Kemal Ülker

versus

Versus Kitap (14)
Avrupa ve Arap Dünyası: Yeni ilişkinin seyri ve olasılıklar
Samir Amin - Ali El Kenz

Özgün Künye
Europe and the Arab World:
Patterns and prospects for the new relationship
Samir Amin - Ali El Kenz
First Published 2005 by Zed Books

Dizi Editörü
Özgür Deniz

Düzelti
Irmak Zileli

İngilizceden Çeviri
Kemal Ülker

Kapak Tasarımı
Bülent Arslan

İç Sayfa Düzeni
Bülent Arslan

Baskı
Yön Matbaacılık
0212 544 66 34

ISBN: 9944-989-13-4

VERSUS KİTAP Ekim 2006
© Her hakkı mahfuzdur.

Albay Faik Sözdener Sk.
Benson İş Merkezi No:21/2
Kadıköy / İstanbul 34710
Tel: 0 216 418 27 02 (pbx) Faks: 0 216 414 34 42

www.versuskitap.com
versuskitap@versuskitap.com

içindekiler

1 Arap dünyası: mevcut durumun ve mücadelelerin bir bilançosu 1
Otokratik devlet modernitenin meydan okumasıyla karşı karşıya kalıyor 3
Siyasi İslam 9
Siyasi çatışmalar ve toplumsal mücadeleler 14
Toplumsal gerçekliğin 'üçüncü sektörü' 37
Toplumsal hizmet amaçlı demekler:
gerçek bir canlanma mı yoksa bir paravana mı? 42
Jeo-strateji, Arap birliği ve Filistin intifadaları 51

2 Akdeniz'in Körfez bölgesi: kimi uluslararası siyaset sorunları 65
Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejik hegemonyası 68
Avrupa ve güneydeki Arap Akdeniz 76
Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ve Körfez ve
Yugoslavya savaşlarının ardından 91

3 Avrupa Akdeniz ilişkileri: küreselleşme ve bölgeselleşme 97
Küreselleşme ve bölgeselleşme 104
Avrupa Akdeniz ortaklığı: kurgu ve gerçek 111
Avrupa Akdeniz projesi: söylemin ötesi 130
Avrupa Akdeniz projesinde gündemde olan gerçek konular 154
Barselona uzlaşması 162

4 Avrupa Akdeniz ortaklığı üzerine 167
Arap dünyası güçsüzlüğü içinde fosilleşmiş durumda 169
'Avrupa Akdeniz' ortaklığı 173

Ek: Arap dünyası ile ilgili temel veriler 179

Avrupa ve Arap Dünyası

Yeni İlişkinin Seyri ve Olasılıkları

Samir Amin - Ali El Kenz

İngilizceden Çeviri
Kemal Ülker

Bu kitap Arap dünyasındaki toplumsal hareketlerin ve mücadelelerin belirsizliklerini ve kısıtlarım saptıyor. Bu çerçevede Avrupa ve Arap dünyası arasındaki yeni ilişkinin seyri ve ne tür olasılıkların söz konusu olduğu ele alınıyor.

Kitabın 1., 2. ve 4. bölümleri Samir Amin, 3. Bölümü ise Ali El Kenz tarafından kaleme alındı.

Burada ifade edilen görüşler Kahire'deki Üçüncü Dünya Forumu'nda, Alternatifler için Dünya Forumu'nda ve Arap Araştırma Merkezi'nde düzenlenen tartışmalarda değerlendirildi. Bu tartışmaların düzenlenmesine Rosa Luxemburg Stiftung [Vakfı] (Berlin), Norveçli uluslararası işbirliği ajansı Norad, Hollanda'daki Novib ve Lüksemburg'un uluslararası işbirliği ajansı destek verdi. Bu kitapta ifade edilen görüşler yalnızca kitabın yazarlarına aittir.

Arap Dünyası
Mevcut Durumun ve Mücadelelerin Bir Bilançosu

Bu kitapta, Arap dünyası içindeki hareketler ve mücadeleler tarafından gündeme getirilen sorunlar saptanmaya, bunların taşıdıkları belirsizlikler ve kısıtlılıklar tahlil edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılıyor. Bu tahlil ve değerlendirme, sistemin doğasında varolan çelişkileri kendisine başlangıç noktası olarak alıyor ve bu mücadelelerin önünü açabileceği, halk yararına ve demokratik nitelikteki ilerlemenin koşullarını saptıyor.

Otokratik devlet modernitenin meydan okumasıyla karşı karşıya kalıyor

Arap dünyasında yer alan devletlerin hiçbiri demokratik değil. Bu bölgede yalnızca otokratik devletler var. Arap siyasi rejimlerinin otokratik rejimler olması, bunların kendi toplumlarının gözünde hiçbir zaman için –ve bugün de hâlâ– meşruiyetlerinin bulunmadığı anlamına gelmiyor. Haşim Şarabi'ye göre, Arap dünyasında devlet iktidarı her zaman için, modern devleti tanımlayan hukukun üstünlüğü ilkesinin aksine, kişisel iktidarla eş anlamlı olmuştur. Bu Weber tarzı betimsel tahlili, söz konusu kişisel (ya da kişiselleştirilmiş) iktidarlar ancak geleneğe (ve özellikle de dini *şeriata*) saygılı olduklarını ilan ettikleri ve öyle oldukları düşünüldüğü sürece meşru olacakları için, göz önün-

de bulundurmak gerekiyor. Şarabi daha derin bir perspektif ortaya koyabilmek için otokrasi ile toplumsal değerler sisteminin "patriarkal" doğası arasında bir ilişki kuruyor. Burada "patriarki" terimi, yaygın olarak kullanılan, o bildik (toplumda kadının ikincil konuma itilmesini savunan ve pratikte de bunu yapan) "erkek şovenizmi" terimine atfedilenin ötesinde bir anlama sahip. Burada söz konusu olan patriarka, itaat görevini bütün düzeylerde savunan bir sistem: okul ve aile eğitimi en ufak bir eleştiri belirtisinin önünü daha işin en başında keser ve (kadını ve çocukları erkeklerin egemenliği altına sokan) aile sisteminde, (işçileri işverenin egemenliği altına sokan) iş yaşamında, (üstlere mutlak biçimde itaat edilmesini talep eden) kamu hizmetlerinde, dinin ortodoks olmayan biçimde yorumlanışının kesin bir biçimde yasaklanmasında vb. hiyerarşiler çok kutsaldır. Bu gözlem, benim modernitenin tanımından ve otokratik devlete meydan okuyuşundan çıkardığım sonuçlarla bağdaşıyor.

Modernite, insanların kendi tarihlerini bireysel ve kolektif olarak yarattıkları ilkesini temel alır ve buna göre, insanların geleneği değiştirme ve hiçe sayma hakları vardır. Bu ilkenin öne sürülmesi, modernlik öncesi bütün toplumlara –elbette feodal ve Hıristiyan Avrupa da dahil olmak üzere– egemen olmuş olan temel ilkeden kopulması anlamına geliyordu. Modernite bu, iddia ile doğdu. Bunun yeniden doğuşla hiçbir ilgisi yoktu; bu kelimenin tam anlamıyla bir doğumdu. Bu nedenle, Avrupalıların tarihin bu dönemine kendi kendilerine takmış oldukları "Rönesans" etiketi yanıltıcıdır. Bu adlandırma, (eski modernite ile yeni modernite arasındaki) "Orta Çağların" dinci karanlığı tarafından üzeri örtülmüş olan Greko-Romen antikitesinin modernitenin ilkesini bağrında taşıdığım öne süren ideolojik yorumun sonucudur. Bu ideolojik yorum, antikitenin, daha sonrasında Avrupa'nın aslında kendi tarihinden bir kopuşu gerçekleştirirken, "kendi köklerine geri dönmek" üzere geçmişe döndüğünü iddia edeceği (bu nedenle Rönesans adı verilen), Avro-merkezciliğin yolunu açacak olan, söylencesel kavranışıydı. Avrupa Rönesansı içsel bir toplumsal sürecin ürünüydü, kapitalizmin keşfedil-

mesi yoluyla o tarihlerdeki Avrupa'ya özgü olan çelişkilere bulunan çözümdü. Diğer yandan Arapların taklit yoluyla kendi Rönesansları olarak adlandırdıkları şey –on dokuzuncu yüzyılın *nahdası**– bunlardan hiçbiri değildi. Söz konusu olan, dışsal bir şoka verilen tepkiydi. Modernitenin güçlü ve üstün bir konuma getirdiği Avrupa, Arap dünyası üzerinde, cazibe (hayranlık) ve (elde etmiş olduğu üstünlük nedeniyle taşıdığı küstahça kibir karşısında duyulan) nefreti içeren çapraşık bir etki yarattı. Gerçekte Arap Rönesansı, bu terimin sözlük anlamına karşılık gelmektedir. Arap Rönesansı, Arapların, Avrupalıların yaptıklarını iddia ettikleri şekilde, kendi köklerine "geri dönmeleri" durumunda, belirli bir süre için yozlaşmış olsalar bile, yeniden büyüklüklerini kazanacaklarını varsayar. *Nahda*, Avrupa'nın gücünü artıran modernitenin doğasını tanımaz.

Bu çalışma çerçevesinde *nahda*nın yaygınlaşmasının farklı yönlerini ve uğraklarını [momentlerini] ele almak mümkün değil. Ben burada sadece kısaca *nahda*nın modernitenin tamamlayıcı özelliği olan gelenekten zorunlu kopuşu gündeme getirmediğini belirteceğim. *Nahda*, siyasetin özgürce yenilikler yapma alanı olmasını sağlayan ve hatta modern anlamda demokrasinin güvencesi olan laikliğin, diğer bir deyişle dinle siyasetin birbirinden ayrılmasının önemini kabul etmez. *Nahda,* laikliğin dini yobaz yönelimlerinden temizleyen bir yorumla ikame edebileceğini düşünür. Her halükarda, Arap toplumları bugüne kadar, laikliğin Batı dünyasının "kendine özgü" bir özelliği değil, fakat modernitenin bir gereği olduğunu anlamalarına yetecek gerekli donanıma sahip olamadılar. *Nahda*, gelenekten kopma hakkı olarak anlaşılması gereken demokrasinin anlamını kavrayamaz. O nedenle otokratik devletin genel düşünüş şekline tutsak kalır; "adil" bir despotun (*el müstebit el adil*) –"aydınlanmış" biri olmasa ve aradaki ince fark belirgin olsa dahi– başa geçmesi için dualar eder. *Nahda* aynı zamanda modernitenin, kadınların özgürleşme tutuklularını güçlendirdiğini ve bu yolla geleneği değiştirme ve ondan kopma haklarını kullanmalarını teşvik ettiği-

*Arap aydınlanması – ç.n.

ni de anlayamaz. Sonuç olarak *nahda* moderniteyi, onun meydana getirdiklerinin doğrudan görünüşü olan teknik ilerlemeye indirger. Bu bilerek aşırı basitleştirilmiş sunuş, benim, *nahda*da ifadesini bulan çelişkilerin farkında olmadığım ya da kimi avangard düşünürlerin modernleştirmenin yol açtığı büyük çaplı güçlüklerin –sözgelimi Kasım Amin'in kadının kurtuluşu konusundaki, Ali Abdülrezzak'ın laiklik alanındaki ve Kavakibi'nin demokratikleşmenin gündeme getirdiği zorlukların– farkında olmadıklarını düşündüğüm anlamına gelmiyor. Ne var ki bu yenilikçi yaklaşımların hiçbiri etkili olamadı; tam aksine Arap toplumu bu aydınların işaret etmiş oldukları yollardan gitmeyi reddetti. Dolayısıyla *nahda,* Arap dünyasında modernliğin doğduğu değil, düşük yaptığı zamana işaret eder.

Arap devletleri moderniteyi henüz benimsemediklerinden, Araplar hâlâ büyük ölçüde, meşruluğunu, demokrasi ilkesini kabul etmemelerinin dışındaki başka alanlarla ilişkili olarak koruyan ya da kaybeden otokratik iktidarın ilkelerini kabul ediyorlar. Otokratik iktidarlar, emperyalist saldırganlığa karşı direnebildikleri –ya da direndikleri izlenimini verebildikleri– ve bütün halkın olmasa bile halkın büyük bölümünün maddi yaşam koşullarında gözle görülür bir iyileşme sağlayabildikleri zaman kesinlikle popüler hale geliyorlar. Dolayısıyla otokratik iktidar, meşruiyetini bu modernite dışı olma ilkesinin ötesinde yer alan geleneğe borçludur. Kimi durumlarda bu, Fas'ta olduğu gibi ya da Arap yarımadasındaki bir kabile monarşisinde görülebileceği şekilde, ulusal ve dini bir monarşi geleneğine yaslamyor olabilir. Ancak bundan başka, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınmış, Cezayir'le Irak arasında yer alan bölgede egemen olan, dolayısıyla Arap dünyasının büyük bir bölümünü etkileyen, benim "Memlûk iktidarı" geleneği adını verdiğim, bir başka gelenek daha var. Bu, savaş ağalarının, işadamlarınm ve din adamlarının kişiselleşmiş iktidarıyla ilişkili olan çok parçalı bir sistemdir. Burada, kadınların herhangi bir tür sorumluluk üstlenmelerine izin verilmediğinden, adam sözcüğünü özellikle vurguluyorum. Bu örgütlenmenin üç boyutu basitçe yan yana getirilmiş değildir;

aslında bunlar tek bir iktidar gerçekliği oluşturmak üzere birleşmişlerdir.

Memlüklar, meşruiyetlerini İslam'ın, *Darül İslam* (Müslüman dünyası –barışçıl yönetim kuralları ile idare edilen toplum) / *Darül Harp* (Gayrı müslim dünya, *cihadın*, "Kutsal Savaş"ın, yürütüleceği yer) karşıtlığına vurgu yapan belirli bir görüşten alan, savaş adamlarıdır. Siyasi yönetime ilişkin bu askerî anlayışın, kendilerine "Gazi" adını veren –Bizans'a ait Anadolu'yu fetheden ve sömürgeleştiren– işgalci Selçuk Türkleri ve Osmanlılar tarafından icat edilmiş olması rastlantısal değildir. Memlûklarm sisteminin, o zamana kadar Haçlılar tarafından işgal altında tutulmakta olan Kutsal Toprakların kurtarıcısı Salahaddin döneminde inşa edilmeye başlanmış olması, rastlantısal bir durum değildir. Popülist güçler ve günümüzün milliyetçileri, Salahaddin'in adını, onun temelini atmış olduğu sistemin yol açtığı tahribatı hiç göz önünde bulundurmadan ya da bundan hiç söz etmeden, her zaman saygıyla anarlar. Avrupa, feodalizmi başından atmaya ve moderniteyi keşfetmeye ve dünyayı fethetme yolunda adımlar atmaya başlamışken, (Türk-Arap haline gelmiş olan) Arap dünyası, Haçlı Seferlerinin bitiminde, Halifeliğin ilk yüzyıllarında ortaya çıkmış olan parlak medeniyete son veren bir gerileme dönemine girdiğini ortaya koyan bir şekilde, bir askerî feodalleşme ve yalıtılma sürecine girdi. Memlüklar, İslam'ın koruyucusu olarak verdikleri bu hizmetin karşılığında, din adamlarına, İslam ve toplumun manevi uygarlığı adına, dogmaları yorumlama ve adalet dağıtma tekelini verdiler. Bütünüyle geleneksel toplumsal boyutuna indirgenen din –burada tek önem taşıyan şey dini adetlere saygı duyulmasıydı– savaş adamlarının otokratik iktidarınca tamamen boyunduruk altına alındı. Daha sonrasında ekonomik yaşam, askerî-siyasi otoritenin ruh haline tabi kılındı. Köylülük her fırsatta bu egemen sınıfın kaprislerine tabi kılındı ve özel mülkiyete el konuldu (İslamın temel metinleri tarafından tartışmaya yer bırakmayacak şekilde kutsallaştırılmış olan ilgili ilke gereğince). Aynı zamanda ticari kazançlara da el konuldu.

Memlûk egemen sınıfı, doğal olarak kendi otokratik iktidar gücünü dağıtmak istiyordu. Kağıt üzerinde halife-sultana karşı sorumlu olan Memlûklar kendilerini başkentten (İstanbul) ayıran uzak mesafeden yararlanarak, kendi denetimleri altındaki topraklar üzerinde kendi kişisel iktidarlarını kurdular. Mısır gibi asırlık merkezî devlet geleneği olan yerlerde bütün kolorduları disiplin altına alabilmek için üst üste girişimlerde bulunuldu. Mehmet Ali'nin kendi merkezîleşmiş yönetimini Memlûkları kılıçtan geçirerek sağlamış olması* ve bunun sadece Mehmet Ali'nin kişisel yönetimi altında, o zamandan itibaren askerî-mülk sahipliğine dayalı bir aristokrasiyi yeniden oluşturmuş olması bir rastlantı değildi. Tunus Beyleri de aynı şeyi, daha mütevazı bir ölçekte yapmaya çalıştılar. Cezayir Beyleri ise bunu hiçbir zaman için gerçekleştiremediler. Osmanlı Sultanlığı bunu sırayla yaptı, böylece Anadolu'daki Türk, Kürt ve Ermeni vilayetlerini ve Suriye ve Irak'taki tarihî Arap vilayetlerini tek bir otorite altında, "modernize" olmuş bir yolla bütünleştirdi. Söz konusu olan sadece modernizasyon muydu? Yoksa sadece modernize olmuş bir otokrasi miydi? Aydınlanmış despotizm miydi? Yoksa sadece despotizm miydi? Yaşanan iniş çıkışlar ve değişiklikler, beraberinde daha büyük değişimleri getirmeyerek, bu alanın sınırları içinde kaldı. Kuşkusuz, tipik otokratik Memlûk modeli, çok sayıdaki ve farklı gerçekliğin her zaman için gerçek sınırları belirlediğini hesaba katmak zorunda kaldı. Kolayca yakalanamayacakları dağlara çıkan köylü toplulukları (Kabilianlar**, Maronitler, Dürziler, Aleviler vb.), hemen her yerde Sufi kardeşler ve yöneticilerin uzlaşmak zorunda kaldıkları kabileler ve göz yummak zorunda kaldıkları isyankâr gruplar vardı. Fas'ta Mahzen ile Bled Siba arasındaki karşıtlık benzer nitelikte bir durumdu.

Arap dünyasında iktidarın kullamlış biçimleri, burada tanım-

*Mısır'ı 1789-1801 yıllarında işgal altında tutan Fransa'mn bu ülkeden çekilmesinden yaklaşık olarak dört yıl sonra Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Memlûk beylerini tasfiye etti ve Mısır valisi oldu – ç.n.

**Cezayir'de dağlık bir bölgede yaşayan insanlara verilen ad – ç.n.

lananların uzak geçmişe ait şeyler olduğu iddiasını haklı çıkartacak ölçüde değişti mi? Otokratik devletin ve siyasi yönetimin ilgili biçimlerinin bugüne kadar varlıklarını korumuş oldukları kesin. Ne var ki bunlar, modernitenin meydan okumalarını göğüslemek konusunda gittikçe daha fazla yetersiz kaldıklarından, derin bir krizle karşı karşıyalar.

Siyasi İslam

İslamla özdeşleştirilen kitlesel siyasi hareketlerin ortaya çıkışını, kendi kalıtımsal denebilecek, anlaşılmaz karanlık dilinden başka hiçbir dilden anlamayan, kültürel ve siyasi olarak geri kalmış insanların yükselişinin kaçınılmaz bir sonucu olarak görmek çok büyük bir hata olur. Dünyanın diğer bölgelerinin olduğu gibi, Müslümanların ve İslamın da bir tarihi var. Bu, akıl ve inanç arasındaki bağların farklı biçimlerle yorumlanmasıyla dolu, hem toplumun hem de onun dininin, karşılıklı olarak dönüştükleri ve uyarlandıkları bir tarih. Ne var ki bu tarihin gerçekliği sadece Avro-merkezci söylemler tarafından değil, fakat aynı zamanda İslamı esas alan günümüzün hareketleri tarafından da inkâr ediliyor. Aslında bunların her ikisi de, kendi halklarının ve dinlerinin farklı yönlerine atfedilen "belirli" özelliklerinin kavranamaz, ebedi ve tarih ötesi olduğunu öne sürdüklerinden, aynı kültürel önyargıya sahipler. Çağdaş siyasi İslam, Batı dünyasının Avro-merkezciliğinin karşısına yalnızca tersyüz edilmiş bir Avro-merkezcilik koymaktadır.

İslamcı olduğunu iddia eden hareketlerin ortaya çıkışı, gerçekte varolan kapitalizmin yıkıcı etkilerine ve onunla bağlantılı olarak, tamamlanamamış, güdük kalmış ve aldatıcı moderniteye karşı şiddete başvuran bir isyanın ifadesidir. Bu, söz konusu halklara sunacak hiçbir şeyi olmayan bir sisteme karşı, bütünüyle meşru olan bir isyanın ifadesidir. Kapitalist moderniteye karşı bir seçenek olarak öne sürülen İslamın söylemi (bu söylem farklı modern tarihsel sosyalizm deneyimlerini özümsemiştir) doğası gereği siyasidir. "İslami Yeniden Doğuş" denilen şeyin müjdeciliğini yapanlar, teolojiyle ilgilenmemektedirler. Dolayısıyla, bunların İslamdan anladıklarının, dinin, geleneksel dinî

pratiklere biçimsel ve zorunlu olarak saygı gösterilmesiyle sınırlandırılmış bir geleneksel ve toplumsal versiyonu olduğu görülmektedir. Böyle bir İslam, güçlü ve derin bireysel inanç yerine, tıpkı etnik köken gibi, bir insanın kalıtsal olarak ait olduğu bir toplumu tanımlar. Bu, "kolektif bir kimliğin" öne sürülmesinden başka bir şey değildir. Bu nedenle, Arap ülkelerinde ortaya çıkmış olan bütün bu hareketleri –"fundemantalizm" yerine– "siyasi İslam" terimiyle nitelendirmek kesinlikle çok daha yerinde bir tanımlama olacaktır. Bu çerçevede öne sürülen İslam, her türden kurtuluş teolojisinin düşmanıdır. Siyasi İslam, kurtuluşu değil teslimiyeti savunur. İslam düşünürleri arasında bir tek Sudanlı Mahmud Taha, kendi İslam yorumu içinde kurtuluş unsuruna yer vermeye çalıştı. Hartum'da yetkililer tarafından ölüme mahkûm edilen ve idam edilen Taha, bugün hiçbir "radikal" ya da "ılımlı" İslamcı grup tarafından kabul edilmiyor ve kendilerini "İslami Yeniden Doğuş"la özdeşleştiren aydınların hiçbiri, hatta sadece bu tür hareketlerle "diyalog" içinde olmayı isteyenler bile Taha'yı savunmaya çalışmıyorlar.

Modern siyasi İslam, Pakistanlı Mavdudi tarafından, olduğu gibi eksiksiz olarak benimsenmeden önce, Hindistan'da, Britanya yönetiminin hizmetinde olan oryantalistler tarafından keşfedildi. Bu keşfin özü –Hindistan'ın bölüneceğini öngörerek– İslam, devletle dinin birbirinden ayrılması olasılığını kabul etmeyeceğinden, Müslümanların, inançları gereği, İslami olmayan bir devlette yaşamayacaklarını "kanıtlamak"tan ibaretti. Söz konusu oryantalistler, İngilizlerin on üçüncü yüzyılda, ayakta kalabilmek için Hıristiyanlığın dışında başka bir yol tasavvur edemediklerinden söz etmiyorlardı! Dolayısıyla, Ebu'l-Ala Mavdudi bu izleği benimseyerek, iktidarın yalnızca Allah'tan geldiğini (*Velayet el Fakih*) öne sürdü; Mavdudi bu şekilde yurttaşların yasa yapma haklarını reddetmiş oluyordu; devlet yalnızca ezeli ve ebedi olarak belirlenmiş yasanın (*şeriatın*) uygulanmasıyla yönetilecekti. Daha öncesinde Joseph de Maistre, modern demokrasiyi ve bireysel kurtuluşu icat ettiği için Fransız Devrimini suçlayan yazılar yazmıştı. Siyasi İslam, kurtuluşçu modernite kavra-

mına karşı çıkarak, demokrasinin en temel ilkesini –toplumun yaşama özgürlüğü yoluyla kendi geleceğini inşa etme hakkını– reddeder. *Şura* ilkesi, yenilik yapma (*ibda*) üzerine koyduğu yasakla demokrasinin önünü kestiği ve gerekli olduğu zamanlarda, sadece geleneğin yorumlanmasını (*içtihad*) kabul ettiği için, siyasi İslam tarafından öne sürüldüğü gibi demokrasinin İslami biçimi değildir. *Şura*, modernlik öncesi ve demokrasi öncesi bütün toplumlarda bulunan çoklu damşma biçimlerinden sadece birisidir. Kuşkusuz içtihad, zaman zaman yeni talepler tarafından dayatılan gerçek değişikliklerin yaşanmasında bir araç rolü oynadı. Ancak bu, içtihadın kendi –geçmişten kopma hakkını inkâr eden– ilkesi gereği, toplumsal değişim ve demokrasi için verilen modern mücadeleyi çıkmaz bir sokağa sürüklemiş olduğu gerçeğini değiştirmez. Aynı iddia, ister radikal ister ılımlı olsun, hepsi İslamın sözde kendine özgülüğü adına aynı "modernlik karşıtı" ilkelere bağlı olduklarından, İslamcı partiler tarafından da benimsenmektedir ve konu ciddiyetle ele alındığında, Amerikan medyasının ve diplomatik çevrelerin, "İslamcı" rejimlere verdikleri desteği haklı gösterebilmek için, modern Avrupa'nın Hıristiyan demokrat partileri ile İslamcı partilerin birbirlerine benzedikleri yolunda yapmakta oldukları anıştırmaların herhangi bir geçerliliği bulunmamaktadır. Hıristiyan demokrasi, modernitenin, laik düşüncenin en önemli veçhesi olarak, temel yaratıcı demokrasi kavramım savunan bir unsurudur. Siyasi İslam moderniteyi reddeder ve bu gerçeği, ne kadar büyük bir önem taşıdığını anlayamadan ilan eder. Üstelik bu hareketlerin söylemi bütünüyle, tarihsel İslamla Yunan felsefesi arasındaki karşılıklı etkileşimin o dönemde üretmiş olduğu her şeyi reddeden ve Orta Çağ'ın en gerici teologlarından biri olan İbn-i Taymiya'nın, hiçbir hayal gücü belirtisi göstermeyen yazılarına dönen Vahabi İslamı yansıtır. Kimi taraftarlarınca bu yorum "kaynaklara geri dönüş" olarak nitelendirilse de, gerçekte olan şey sadece, iki yüzyıl önce hüküm sürmüş olan düşüncelere, gelişimi yüzyıllardır güdük kalmış bir toplumun düşüncelerine başvurmaktan ibarettir.

Çağdaş siyasi İslam ne yazık ki, sık sık öne sürüldüğü biçimde laikliğin sözde kötüye kullanılmasına verilen tepkinin bir sonucu değildir. Bunun nedeni, modern zamanlarda Müslüman toplumların hiçbirinin –eski Sovyetler Birliği sınırları içinde kalanlar hariç– bırakın herhangi bir ateist ve saldırgan iktidarın getirdiği cüretkâr yeniliklerin şokunu yaşamayı, gerçek anlamda laik toplumlar olmamalarıdır. Kemal'in Türkiye'sinin, Nasır'ın Mısır'ının, Baasçı Suriye'nin ve Irak'ın yarı-modern devletleri, din adamlarına, (eski zamanlarda sık sık yapıldığı gibi) yalnızca onlara kendi siyasi seçeneklerini meşrulaştırmayı hedefleyen düşünceleri dayatmak amacıyla, boyun eğdirdiler. Bu ülkelerde laik düşüncenin sadece belirli muhalif aydın çevreler içinde filizlenmiş olduğu görülür. Laik düşüncenin, bu bağlamda, daha Nasır zamanında başlayan endişe verici evrimin ortaya koyduğu gibi, kendi milliyetçi projesi konusunda aşırı sabit fikirli hale geldiği zamanlarda geri adım attığı, böylece Vafd* tarafından 1919'dan bu yana benimsenmiş olan politikadan bir kopuşa yol açtığı Mısır'da, devlet üzerinde çok fazla etkisi olmadı. Siyasi İslam, bu ülkelerde daha şimdiden çok yol almış olan bu evrimi tamamlamayı tasarlıyor ve "Memlûk" tarzı bir siyasi iktidarın bulunduğu, muhafazakâr teokratik düzeni açıkça restore etmeyi amaçlıyor.

Bu temel bakış açısına göre siyasi İslamın "radikal" denilen hareketleriyle, "ılımlı" görünmek isteyenleri arasında, her iki kesimin de amaçları özdeş olduğundan, herhangi bir farklılık bulunmuyor. İran örneği, başarısına katkıda bulunan İslami hareketle, toplumsal olarak gerici ve siyasi olarak Amerikan yanlısı olan Şah'a karşı verilen mücadelenin bir arada hızla yükselmelerinin yol açtığı kafa karışıklıklarına karşın, bu genel kuralın istisnasını oluşturuyor. Gerçekte siyasi İslam, komprador kapitalizmin bağımlılık haline uyarlanmaktan başka bir şey değildir.

*Mısır'da Britanya'nın bu ülkeye kayıtlı ve sınırlı bir "bağımsızlık" vermesinin ardından 1924 yılında yapılan ilk seçimi kazanan siyasi parti. Vafd Partisi bu seçimi izleyen yaklaşık otuz yıllık dönem boyunca Mısır'da önemli bir rol oynamayı sürdürdü – ç.n.

"Radikaller"in başvurdukları şiddet, sadece devleti istikrarsızlığa iterek yeni bir komprador iktidarın kurulmasına yol açabildiğinden, siyasi İslam'ın sözde "ılımlı" biçimi, bu halklara yönelik olarak muhtemelen daha büyük bir tehlike oluşturuyor. Soruna bu türden bir "çözüm" bulunması için Amerikan yanlısı Üçlü Grup [Triad] ülkeleri tarafından "ılımlı" İslama verilen sürekli destek, onların egemen sermayenin hizmetinde küreselleşmiş bir liberal düzen dayatma arzularıyla kesinlikle tutarlıdır.

Küreselleşmiş liberal kapitalizmin söylemi ile siyasi İslam'ın söylemi birbiriyle çelişmemektedir; aksine bunlar birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Bugünün modası tarafından yaygınlaştırılan Amerikan "cemaatçilik" ideolojisi, toplumsal vicdanı ve mücadeleleri gölgede bırakmakta ve onların yerine sözde kolektif "kimlikleri" ikame etmektedir. Dolayısıyla bu ideoloji, siyasi İslam tam tamına bir cemaatçilik olduğundan, mücadeleyi gerçek toplumsal çelişkiler alanından, kültürel, tarih ötesi ve mutlak olduğu söylenen imgesel dünyaya taşıdığı için, sermayenin egemenliğini sağlama stratejisine uygun olarak mükemmel bir biçimde maniple edilebilmektedir. G7 güçlerinin diplomasisi ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin diplomasisi, siyasi İslamı desteklemeyi tercih ettiğinde, ne yaptığım gayet iyi biliyordu. Bunlar Afganistan'da –aslında okulları kızlara açmaya cüret edebilen aydınlanmış, modernist, ulusal ve popülist bir despotizm olan– "komünizmin" korkunç diktatörlüğüne karşı İslamcıları "özgürlük savaşçısı" olarak tanımladıkları zaman da aynı şekilde hareket ediyorlardı. Mısır'dan Cezayir'e kadar çeşitli ülkelere yönelik olarak da aynı şekilde davranmaya devam ediyorlar. Siyasi İslamm güçlü olmasının, insanları savunmasız hale getirerek ve bu şekilde güçlük çekmeden kompradorlaşmalarını sağlayarak –kendileri açısından– faydalı sonuçlar verdiğini biliyorlar. Amerikan düzeni, içkin sinikliği sayesinde siyasi İslamdan nasıl ikinci bir fayda sağlayabileceğini de biliyor. Siyasi İslamm esin verdiği rejimlerin –sözgelimi Taliban'ın– bir "sürükleniş içinde" başvurdukları aşırılık dolu uygulamalar –aslında bu rejimler herhangi bir yönde değil, kendi programlarının

mantığı çerçevesinde sürüklenirler– emperyalizmin vahşice müdahaleyi elverişli bulduğu durumlarda istismar edilebiliyor. Siyasi İslamın ilk kurbanları olan halklara atfedilen "vahşilik" –gittikçe daha fazla kutuplaşmaya yol açan kapitalist genişlemenin mantıki ve zorunlu bir sonucu olarak– muhtemelen "İslamofobi"yi körükleyecek ve "küresel bir apartayd" perspektifinin kabul edilmesini kolaylaştıracaktır. İslam etiketini taşıyan siyasi hareketler arasında, G7 güçleri tarafından kesin bir biçimde suçlananlar, sadece –yerel düzeyde etkili olan nesnel koşullar altında– anti-emperyalist mücadeleler içinde yer alanlardır: Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'de Hamas. Bu rastlantısal bir durum değildir.

Siyasi çatışmalar ve toplumsal mücadeleler

Bugünkü küresel duruma hızla bir göz atıldığında, Memlûk iktidarının varlığını sürdürmekte olduğu kolaylıkla görülebilecektir.

Geçmişle olan ilk çarpıcı benzerlik, ordu kurumunun Cezayir, Mısır, Suriye ve Irak'ta en yüksek düzeyde otoriteye sahip olmasıdır; bazı alanlarda bu kurum disiplinli ve riayet edilen katı bir hiyerarşiye sahipken (Mısır), başka yerlerde birbiriyle sürekli olarak alttan alta ya da açıkça çekişip, rekabet eden generaller arasında parsellenmiştir (Cezayir). Elbette, ordu kurumu muhtemelen, hiç de öyle samldığı gibi istikrarın sarsılmaz güvencesi değildir. Ordu kurumu siyasi İslam tarafından kısmen etkilenmekteyse de ve hiçbir biçimde etnik ve dinî farklılıklar tarafından körüklenebilecek merkezkaç güçlerden bağışık olmasa dahi, en azından bu kurumun 1950'ler, 1960'lar ve 1970'ler boyunca etkili olan popülist milliyetçiliğin yegâne mirasçısı olduğu gerçeği değişmeden kalmıştır. Kuşkusuz, Fas'ta, Suudi Arabistan'da ve Körfez Emirliklerinde en üst düzeydeki iktidar gücünün devrini gözeten kurum, bizzat Fas ve Vahabi tarzı din kurumuyla bütünlemiş olan monarşi kurumudur.

Memlûk otokrasisi ile olan ikinci çarpıcı benzerlik, iş dünyası ile iktidarın dünyasının iç içe geçmiş olmasında yatmaktadır. Bunun nedeni, kelimenin gerçek anlamıyla "özel sektörün" bulun-

maması ve kendi girişimlerinin mülkiyetinden emin olarak kendi işlerini yürüten çok sayıda özerk kapitalistin olmamasıdır. Gerçek anlamda bir özel sektör var olduğu zaman da, ekonomik durum ve liberal küreselleşme tarafından itilip kakılan, orta büyüklükteki girişimlerden oluşmaktadır. Diğer yandan Arap dünyasında son yirmi yılda sözde özel ekonomiden elde edilen kârların büyük bölümü, gerçek siyasi "rant" olarak çıkmaktadır ortaya.

Üçüncü benzerlik kendisini, geleneksel muhafazakâr dinî meşruiyetin sömürülüşünde göstermektedir. Memlûk-komprador iktidar, egemen emperyalist çıkarlara gözle görülür bir biçimde boyun eğerek daha fazla ödün verdikçe, kendisini liberal küreselleşmenin taleplerine daha fazla tabi kıldıkça ve bu tür bir teslimiyet nedeniyle yaşadığı ulusal meşruiyet kaybını telafi edebilmek için kullandığı sözde "dinci" söylemi daha fazla sertleştirdikçe, rakip İslamcı hareketlerle yarışa giriyor. Bunların Osmanlı ve Memlûk ataları da daha önceki yüzyıllarda emperyalist zorlamalar karşısında boyun eğerken aynen bu şekilde davranmışlardı.

Her halükârda, bundan yüzyıl önce ya da hatta elli yıl önce, Arap dünyasında Memlûk iktidarının günümüzde yeniden ortaya çıkacağı hayal bile edilemezdi. Tam tersine, bu sayfa sonsuza kadar kapanmış gibi görünüyordu.

İlk aşamada Arap dünyası –en azından Arap dünyasının Mısır ve Suriye merkezleri– gerçek bir burjuva modernleşme sürecine girdikleri izlenimini veriyorlardı. Mehmet Ali ve ardından on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan *nahda*, bunun için gerekli ortamı yaratmış gibi görünüyordu. 1919 Mısır Devrimi bu sürecin ilk güçlü ifadesini ortaya koyuyordu. "Din Allah, anavatan herkes içindir" diye ilan eden ve üzerinde hilal ve haçın yer aldığı bir bayrak seçen bu devrimin, Arap dünyasının tarihinde bugüne kadar laikliğe en çok yaklaşmış hareket olması rastlantı değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat, Arap vilayetleri tarafından devralınan ve imparatorluğun çökmesinin sonrasında dahi Araplarca geliştirilmeye devam edilen paralel bir evrimi başlatmıştı. Anayasalar, medeni kanunlar, "liberal" burjuva partileri ve parlamento seçimleri, toplumun, doğasında taşıdığı bütün

zayıflıklarına ve yetersizliklerine karşın, doğru yönde hareket etmekte olduğu umudunu yarattı. Gerçek ekonomik ve toplumsal gelişme açısından ortaya çıkan –o zamanki emperyalistlerle ve onların yerel gerici müttefikleriyle *karşılaştırıldığında* yerel burjuvazinin zayıflığında ve bu durum nedeniyle toplumsal krizin şiddetlenmesinde ifadesini kolayca bulan– yetersiz sonuçlar en sonunda Arap dünyasının bu ilk başarısız modernleşme dönemini sona erdirdi.

İkinci aşama, 1950'lerin, 1960'larm ve 1970'lerin popülist milliyetçiliğiydi. Muzaffer Nasırcılık, Baascılık ve Cezayir Devrimi (Sovyet desteği ile teşvik edilen) daha kararlı bir anti-emperyalist politikayı ve aktif ekonomik ve toplumsal kalkınma politikalarım uygulamaya koyarak toplumsal krizi aşabilecekmiş gibi görünüyordu. Bu sayfa, sistemin iç çelişkilerini ve sınırlılıklarını ve küresel ekonomik ve siyasi koşulların değişimini içeren nedenlerden dolayı kapandı. Aym zamanda toplum bir yüzyıl, hatta yarım yüzyıl öncesindeki haliyle kıyaslanamayacak kadar çok değişmişken, modernlik öncesi otokratik devlet yeniden su yüzüne çıktı. Bugün toplumsal kriz, geçmiştekilerle kıyas kabul etmeyecek biçimde, çok daha keskinleşmiş durumda. Bu, bugün toplum bir bütün olarak "daha yoksul" olduğu için böyle değil. Tam aksine, ortalama gerçek gelir açısından sağlanmış olan gelişme su götürmez bir gerçek. Diğer yandan bu alanda yaşanan değişimlerle ilgili kilit gerçek, orta sınıfların büyüyor olmasından ibaret. Sözgelimi, Mısır'da son elli yıl içinde orta sınıfın üst grubunun ülke nüfusuna oranı yüzde 5'ten yüzde 15'e ve bir bütün olarak orta sınıfların oranı ise yüzde 10'dan yüzde 30'a yükseldi (Galal Amin'e göre). Her halükârda söz konusu olan modernleşme, aynı zamanda yoksulluğun da modernleşmesi oldu. Krizin keskinliği, onun kilit göstergesi olan Arap dünyasının kentleşmesine, doğru orantılı olarak seyrediyor. Arap halkının yarısından fazlası şu anda şehirlerde yaşıyor. Ne var ki bu devasa nüfus aktarımı, kapitalist Batı'yı ya da Sovyet dünyasını kuran ve çağdaş Çin'in yarım yüzyıldır benimsemiş olduğu iki yanlı tarım ve sanayi devriminin sonucu değildir. Kırsal kesimde büyü-

yen yoksulluk, öylece olduğu gibi, modern sanayilerin ve faaliyetlerin soğuramayacağı kentsel alanlara aktarıldı. Bu krizin ifadesini bulduğu sosyal sınıfların yapısının ve sınıfsal kategorilerin, bir yüzyıl ya da elli yıl öncesinin Arap dünyasıyla artık hiçbir ilişkisi kalmadı. Popülist milliyetçilik sayfası kapandı; itibarını yitirmiş olan tek parti sistemi, dünya medyasının aceleci bir biçimde demokratik bir gelişmenin başlangıcı olarak gördüğü, günün modasına uygun olarak, doğallıkla ve şüphe götürmez bir biçimde pazarların dışa açılmasıyla desteklendiği düşünülen çok parti sisteminin patlama yapmasının önünü açtı. Buradaki paradoks, çok parti sisteminde yaşanan bu patlamaya, Memlûk tarzı otokrasiye şaşırtıcı bir geri dönüşün eşlik ediyor olmasıydı.

Mısır

Nasırcılık Mısır'da söylendiği şekilde "siyaseti millileştirdi" (aslında siyaseti devletin denetimi altına soktu); yani, aktif siyasi güçlerin ve kamuoyunun, aralarında bölünmüş olduğu iki kutbu –burjuva liberal kutbu ve komünist kutbu– yok etmek için sert baskıcı yöntemlere başvurdu. Bu aynı zamanda Nasırcılık döneminde İslamın önce yavaş yavaş ve 1970'ten sonra şiddete başvurarak dolduracak olduğu ideolojik bir boşluk yarattı. Din kurumunun, El Ezher'in Nasır tarafından modernleştirilmesiyle güçlenen etkisi, gelişen eğitim hizmetleri ve istihdamla ortaya çıkan, popülizmden asıl faydalanan kesim olan orta sınıflara nüfuz etti. Görünüşte evcilleşmiş olan El Ezher, rejime yönelik hiçbir rahatsız edici belirti göstermiyordu; bu El Ezher'in verdiği *fetva*larla "sosyalizmi" savunduğu zamanlardı. Bir süre için kendi varlığını rejimin içinde dayatmayı düşünen Müslüman Kardeşler,* çok sayıda Hür Subay** taraftarları haline gelmiş olduğundan, kendilerine karşı etkisini gittikçe daha fazla yitirmekte

*Mısır'da 1928 yılında kurulmuş olan İslamcı örgüt – ç.n.

**1942 yılında ordu içinde kurulan, Nasır'ın da kurucuları arasında yer aldığı ve önderliğini yaptığı, gizli bir bağımsızlıkçı, milliyetçi cunta. 1952 yılında antiemperyalist dalganın kabarmasıyla birlikte bir darbe yaparak iktidarı ele geçirdiler – ç.n.

olan bir baskıya karşı direndiler. Resmî olarak dağıtılmış olmalarına karşın bu oluşumların, "dinî dernekler" aracılığıyla devlet aygıtına, özellikle de eğitim, hukuk ve medya sektörlerine nüfuz etmelerine müsamaha gösterildi. Nasır'ın 1970 yılında ölmesinin ardından Sedat sağa dönmeye karar verince, Körfezin petrolden elde ettiği paralarla ve Amerikan diplomasisinin yardımıyla, siyasi İslamı birden bire ilgi odağı haline getirecek olan koşullar yaratılmış oldu. Bu yönelişin kökleri, 1967 yenilgisinin ardından Nasır tarafından başlatılan, küresel kapitalist sistemle yeniden bütünleşmenin, Sovyet ittifakından kopmanın ve en sonunda Kudüs'e yapılan ziyaretin (1977) ve ardından Madrid/Oslo sürecinin (1993) zeminini hazırlayan, "açılma" (*infitah*) politikasına uzanmaktadır. Bununla birlikte, "bahşedilmiş" ve ilk başta yalnızca feshedilmiş sözde Sosyalist Birlik'in* üç "platformu"yla –sol, merkez ve sağ– sınırlandırılmış olan çok partili sistemi kuracak olan yasanın (1979'da) çıkması için, yine de on yıllık bir sürenin geçmesi gerekti. Üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamış olan anayasa, devlet başkanını, sahip olduğu güçlerle, yasamanın, yürütmenin ve yargının üzerinde, her türlü yetkiyi elinde tutan bir konumda bırakıyor. Bu icazetli ve denetim altında tutulan yeni demokrasi ("seçimler" ordu tarafından onaylanan devlet başkanının iktidarını sürdürmesini güvence altına almak zorunda), ülkenin devlet başkanını daha öncesinde kutsamış olan Amerika Birleşik Devletleri ile müzakere edildi (Mısır Hükümeti ile USAID arasındaki 1991 tarihli anlaşmada olduğu gibi) ve böylece Washington'un Mısır hükümetine bir demokrasi sertifikası vermesi mümkün hale geldi.

Bu nedenle insanın bu tür kombinasyonlardan doğan "siyasi partiler" konusunda hayallere kapılması mümkün değil. Demokratik Ulusal Birlik, mirasçısı olduğu Sosyalist Birlik'ten daha yüksek bir profile sahip değil. Sosyalist Birlik, bir karikatürünü oluşturduğu komünist partisi modellerinin (SSCB, Çin ve Vietnam modellerinin) tarihsel meşruiyetine bile sahip değildi. Sö-

* 1967 yılında Mısır'ın resmi devlet partisi olan Milli Birlik Partisi, Arap Sosyalist Birliği'ne dönüştürüldü – ç.n.

zü edilen komünist partiler, iktidarı tek başına elinde tutmanın getirdiği bozucu etkilere maruz kalmazdan önce gerçek devrimler örgütlemişlerdi. Bunun aksine, Mısır Sosyalist Birliği, yaptığı işe çok fazla inancı olmayan bir grup oportünistin bir araya gelmesinden başka bir şey değildi ve bu aydınlanmış despot açısından gayet elverişli bir durumdu. Mısır'daki komünist örgütün 1965 yılında, çok sayıda militanın gönülsüzce kabullendiği, kendi varlığına son verme kararı,* hükümet bu "tehlikenin" ortaya çıkmasını işin başında önlemek için sert önlemler almış olduğundan, sistemde önemli bir iyileşme sağlamadı. Yeni siyasi partiler arasında, Nasırcı solcuları ve Mısır komünizminin mirasçılarını seferber etmeye çalışan Tagammu, Nasırcıların ihanetiyle güç kaybetti. Geçmişe özlem duyan ve görünüşe göre yeni güçlüklerin doğasını anlama kapasitesinden yoksun olan eski Nasırcılar, Arap milliyetçi söyleminin (*kavm-i*) retoriğiyle kendilerini tatmin ettiler ve bu nedenle kendileri de basit retorik düşkünü olan İslamcılarla bir uzlaşma süreci başlattılar. Her ne olursa olsun Tagammu, şu ana kadar uyuşturmaya çalıştığı militan gelenekleri seferber etmesi durumunda, siyasi bir tartışmanın yeniden canlandırılması konusunda, ismine yakışan bir biçimde umut olmaya devam edecektir. Adil Hüseyin (2001 yılında öldü) tarafından örgütlenmiş olan Emek Partisi, kendisini Müslüman Kardeşler'in geleneksel önderlerinin rakibi olarak sunarken, İslamcı söylemi çok daha dikkatli bir biçimde kullanmak zorunda. Bu nedenle, Mısır'daki partilerin siyasi demokrasisi şu ana kadar sınırlı düzeyde bir kampanya yürütmenin ötesine geçemedi. Rejimin resmen yasaklamış olduğu her türlü eylem biçiminden vazgeçmiş olan ve kendilerini söylemler yoluyla tatmin eden bu partiler, kendilerini iktidara karşı gerçek bir alternatif olarak sunamıyorlar. Alternatif programlar geliştirmek yerine, hükümetin yaptıklarını zaman zaman eleştirmekle yetiniyorlar.

*Sovyetler Birliği çizgisindeki Komünist Partisi'nin faaliyetleri 1964 yılında serbest bırakıldı. Parti 1965 yılında Mısır'da artık başka bir partinin var olmasına gerek olmadığını belirterek Mısır Sosyalist Birliği'ne katıldı - ç.n.

Bu siyasi boşluğun yol açtığı sürüklenme hali Memlûk otokratik geleneğinin perçinlenmesine katkıda bulunuyor. Bu sürüklenme, en son parlamento seçimlerinde (1999) alınan beklenmedik sonuçlarla, son derece kaygı verici bir biçimde kendini gösterdi: Çok sayıda sözde "bağımsız" aday bu durumun kendilerine sunduğu olanakları istismar etti. Bunlar muhalif, hatta kendisine muhalif süsü veren adaylar değil, fakat daha çok, genellikle halkın çoğunluğunun kayıtsızlığı karşısında seçimi "kazanmaya" yetecek büyüklükte bir lobici grubu oluşturabilen, "devlet tarafından desteklenen girişimciler –paralı insanlardı" (Memlûk sisteminin tipik bir özelliği). Bunu, "burjuva girişimcilerin doğuşunun" bir ifadesi olarak selamlayan –Amerikalı ve diğer ülkelerden– liberal "akademisyenler", muhtemelen Mısır halkını değil, fakat bu ülkeyle ilgili fazla bilgisi olmayan dış dünyayı yanlış yönlendirdiler. Bu koşullar altında kendisini gerçek iktidara –ordunun iktidarına– bir alternatif olarak sunabilen tek güç, Müslüman Kardeşler tarafından temsil ediliyor. Bununla birlikte Müslüman Kardeşler'in, ordunun yerini din kurumunun aldığı, aynı doğaya sahip otokratik bir iktidar kurmaktan başka bir projesi yok. Küreselleşmiş liberalizme ve yerel paraya sadakatle bağlı olanlar açısından bu ikisinin arasında bir fark yok. İşte bu nedenle Washington diplomasisi, gerekli olması durumunda Müslüman Kardeşler'i aslında alternatif bir çözüm olarak görüyor.

Nasır'ın rejimi, aydınlanmış bir despotun planlanmış projesiydi. Rejimin sosyo-ekonomik projesi, kararlılıkla uygulamaya konulan gerçek bir projeydi. Bu nedenle, bütün diktatörce uygulamalarına ve polis tavrına karşın rejim, kendisini işçi sendikaları, öğrenci hareketleri, meslek örgütleri, kırsal kooperatifler, medya ve aydınlar aracılığıyla ifade eden toplumsal güçleri göz önünde bulundurmak zorundaydı ve bunu yaptı da. Bunun da ötesinde, Nasır'ın siyasi dilinde bu örgüt ve kurumların bir ismi vardı –*marakiz kuvva* (güç merkezleri) ve bu da, bu gerçeğin rejim tarafından kabul edilmiş olduğunu gösteriyordu.

Nasır döneminde, Mısır'da tek bir işçi sendikaları konfederas-

yonunu oluşturan (Mısır Genel İşçiler Sendikası) yirmi üç sendikada bütünleşmiş, yirmi beş bin sendika komitesi vardı (bunlar hâlâ var). Bu konfederasyonun üç ila dört milyon arasında değişen sayıda gerçek üyesi vardı (sayıları on beş ila on yedi milyon arasında değişen ücretlilerle kıyaslandığında muhtemelen küçük kalıyor olsa da, modern işletmelerin ücretli çalışanlarının tamamına yakını konfederasyonun çatısı altında yer alıyordu). Nasırcılık sendikalara, işletmelerin yönetimine katılma konusunda değilse de, işgücünün ve yaşam koşullarının yönetimi (konut, tüketici kooperatifleri vb.) alanında gerçek yetkiler vermişti (işletmelerin yönetimine katılma konusundaki yetkiler tam anlamıyla göstermelikti). "Sınıf mücadelesi"nden vazgeçmiş olan işçi sınıfının yapmış olduğu bu fedakârlık maddi yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle telafi edildi. Yine de, rejim tarafından ulusal düzeyde yönetici pozisyonlarına sadık ajanlar atanarak sendikalar üzerinde etkin denetim sağlama konusunda adımlar atıldıysa da, tabanda (yirmi beş bin yerel komitede) militan ruh ve komünist etki var olmaya devam etti. Bu, siyasi İslam için haykırmakta olan işçi sınıfına şimdiye kadar neden çok az nüfuz edilebiliyor olduğunu açıklıyor.

Bugün durum nasıl? İlk olarak, 1970'ten itibaren açıkça teşvik edilmekte olan göçün, militan gücü zayıflatmış olduğu kesin. Körfez devletlerinde, Libya'da ya da Irak'ta birkaç ay çalışarak daha fazlasını kazanmak mümkünken, en iyi durumda cılız bir ücret artışı elde etmek için kavga vermenin ne gereği var? Göç her zaman olduğu gibi bireysel çözüm arayışlarını öne çıkardı ve kolektif mücadeleyi zayıflattı. Şu anda göç durmuşken, Mısır'ın kolektif çözümler geleneğine olası bir geri dönüşün yaşanacağına ilişkin ortada herhangi bir belirti var mı? Emek piyasasını kuralsızlaştıran yeni yasalar, sendikaları zayıflattı ve bu yolla toplu işsizliğe zemin hazırladı. Yoksulluğu artıran bu politika, şu ana kadar küreselleşmiş sistemin yetkili isimleri arasındaki demokrasi şampiyonlarının ilgisini üzerine çekebilmiş değil! Pek çok gösterge mücadelelerin yeniden başlayacağına işaret ediyor. Çoğu kez sert ve şiddetli olan bu eylemlere bundan böy-

le yüzler değil binler katılacak, ancak bunlar her zaman için dağınık karakterde eylemler olacak. 1998 yılında ülkenin en büyük kuruluşlarında yetmiş adet grev yaşandı. Bu grevlerin her birine, özel güvenlik güçleri tarafından güç kullanılarak müdahale edildiğini gözlerden saklamak zordu. Şurada ya da burada kimi küçük çaplı zaferler elde edildi. Bu tür olaylarla ilgili olarak çok az şey dile getirildi. Siyasi partiler kendi konularıyla ilgili gelişmeler karşısında sessiz kalıyorlar. Hiç kimse –elbette İslamcılar bile– bu tür mücadelelerle ilişkilendirilme riskini almak istemiyor. İşçi sınıfı mücadeleleri yalıtılmış durumda, ancak bu mücadeleler bilinmiyor ya da rağbet görmüyor değiller.

Nasırcılık kırsal bölgelerde on beş bin kooperatif aracılığıyla faaliyet gösterdi. Bu kooperatifler, orta köylülüğün fraksiyonlarına bağlı ve daha çok da onun zengin bileşenlerinin etkisi altında olmalarına karşın, çoğu kez öne sürüldüğü gibi Tarım Bakanı'nın aldığı kararları pasifçe kabullenen odalar değil, görüşleri dikkate alınan paydaşlar konumundaydılar. Bu, çatışmaların önlenmesini ve köylülük içinde yoksul sınıfların marjinalleştirilmelerini mümkün kıldı. Yeni liberal politika –sübvansiyonların tırpanlanması, kredilerin serbestleştirilmesi ve faiz oranlarının yüzde beşten yüzde on dörde çıkması, toprak kiralarının üç kat artış göstermesi ve nihayet mal sahipleri ile kiracılar arasındaki ilişkilerin (kiraların yenilenmesine kadar kiracıların hakları güvence altında olurdu) serbestleştirilmesi– kooperatif hareketini dağıttı, orta sınıflar daha da yoksullaşırlarken zengin köylülüğün daha da zenginleşmesine yol açtı. Bu rota değişikliğine eşlik eden ve sık sık yaşanan ancak yalıtılmış karakterdeki şiddet hareketleri, bu liberalleştirme sürecinin uygulamaya konmasının önüne geçemedi. Tagammu, 1993 yılında, yen bir "Köylü Sendikası" kurmaya çalıştı. Ne var ki, idari otoritelerin tacizleri karşısında bundan vazgeçti. Yine de bu, kiracıların çoğunluğu taralmdan başlatılan protesto hareketinin 1998 yılında beklenmedik bir boyut almasını engellemedi. Ne var ki, hükümet çeşitli manevralara başvurdu, kimi kesimlere diğerlerinin pahasına ödünler verdi ve bu taktikler yoluyla hareketi etkisiz hale getirdi (ge-

çici olarak mı?). Müslüman Kardeşler, asıl olarak egemen sermayenin ve Amerikan diplomasisinin gözünde makbul bir arabulucu oldukları imajını korumakla ilgilendiklerinden, tıpkı kentsel kompradorlar karşısında yaptıkları gibi, kutsal mülkiyet hakkı adına açıkça mal sahiplerinden yana tavır alarak, bilinçli bir biçimde kırsal kesimin zenginlerinin yanında yer aldılar. Söylemleri yalnızca orta sınıflara hitap etti (meslek örgütlerinde harcadıkları çabalara bakılarak görülebileceği şekilde). "Radikal" İslami örgütlere (İslami Cihad ve diğerleri) ise yoksul orta sınıfların ve lümpen proletaryanın saflarından müritler bulma görevini verdiler. Bu örgütleri savunmaktan da kınamaktan da uzak duran Müslüman Kardeşler, bunlar tarafından gerçekleştirilen devleti istikrarsızlaştırma operasyonlarının nesnel olarak, "değişim"i sağlamaya aday olan bir güç olarak kendi ellerini güçlendirdiğini biliyorlar. Müslüman Kardeşler kendi iç toplantılarına katılanları, işlenen bu "terörist" günahlara –iktidara geldiklerinde– yalnızca kendilerinin son verebileceğine ikna etmeye çalışıyorlar.

Bu nedenle siyasi İslamın söylemi ve eylemi öncelikli olarak orta sınıfları hedefliyor. Orta sınıfların genişlemesi, örgütün ülkenin siyasi yaşamındaki etkinliğini olağanüstü bir biçimde artırdı. Yüz binlerce üyesi olan yirmi üç adet büyük meslek örgütü (hukukçular, doktorlar, gazeteciler, mühendisler, eczacılar, öğretmenler vb.) ve çok sayıda yerel haberleşme ağı var. Nasırcılık, popülist sosyo-ekonomik büyümeden asıl faydayı sağlayan kitleyi oluşturan bu örgütleri, büyük bir zorlukla karşılaşmadan kontrol altında tutabildi. Liberal ekonomik yöneliş tarafından körüklenen toplumsal kriz, siyasi İslama, bu örgütlerin önderliğini ele geçirme fırsatını verdi ve daha da önemlisi bu dernekler, partiler arasında genel tartışmanın olmaması nedeniyle, geleneksel olarak söz düzeyinde kutuplaşmanın giderek arttığı yerler haline gelmişlerdi. Devlet bu gelişmeye, 1993 yılında kendisine düşmanca tavır takman dernekleri kontrol altına alabilmek için çeşitli yasal düzenlemeler yaparak karşılık verdi. Resmî söylem, bir ölçüde demagojiye başvurarak bu derneklerin temsil ettikle-

ri mesleklerin gerçek çıkarlarını korumaya yoğunlaşmak yerine, "politikleşmiş" olduklarını –ki bu doğru– vurguluyor. Bu çıkarların gerçekten savunulmaya başlanmasının beraberinde devletin liberal politikalarıyla çatışmayı getirip getirmeyeceğini zaman içinde göreceğiz! Bu, Mısırlı solcuların lehine olacak, gelecek vaat eden militan bir eylemliliğin başlangıç noktasını oluşturabilir.

Topluluk yaşamında yaşanan patlama, yeni "işadamları" derneklerinin kurulmasına olanak sağladı. "Sanayi ve Ticaret Topluluğu" Nasır tarafından dağıtıldığından ve Ticaret Odası planlama döneminde işlevlerini yitirdiğinden, yeni işveren dernekleri gerçek bir boşluğu doldurdu. Bu derneklerle ilgili olarak pek çok şey söyleniyor ve bunlar kapitalizmin canlılığının kanıtı olarak sunuluyor. Bu dernekler, yalnızca "siyasi rant peşinde koşmakta olan" bir klikle ilgili olduklarından, gerçekte durum çok farklı. Yine de bunların gerçek yaşamdaki etkileri göz ardı edilemez.

Öğrenci hareketi geleneksel olarak, gerek Mısır'da ve Arap dünyasında, gerekse de bir bütün olarak Üçüncü Dünya'da öncü bir rol oynamıştı. On yıllar boyunca, komünist etkinin başat olduğu bir forum olageldi. Nasırcı öğrenciler, Nasırcılığın, sistemin itibarlı olduğu ve saygı gördüğü parlak dönemi sırasında bile kendilerini rejimin sol kanadıyla özdeşleştiriyorlardı. Bu gençler, 1967 yenilgisinin ardından, Nasır'ın kendisi tam tersine "*infitah*"ı başlatarak sağa ödünler verirken, rejimin radikalleşmesi için seferber oldular. Bugün artık ortada bir öğrenci hareketi yok. Günümüzde neredeyse bütün Üçüncü Dünya'da görülen bu evrimin ardında karmaşık etkenler yer alıyor. Savaş sonrasında yaşanan ulusal kurtuluş mücadelelerinin bir sonucu olarak gerek orta sınıfların, gerekse de üniversite sayısının muazzam bir biçimde artış göstermiş olması bu depolitizasyon sürecinin ortaya çıkmasında etkili oldu. Bununla birlikte, yetkililer tarafından yapılan sistematik baskılar da genel olarak bu süreci güçlendirdi. Mısır'da durum böyle. Hükümet, Nasır'dan önce ve sonra, komünizmin önünü kesebilmek amacıyla, Müslüman

Kardeşler'in üniversitelerde bir biçimde örgütlenmesini, hatırı sayılır dış (Körfez ülkelerindeki kaynaklardan gelen) parasal yardımlar aracılığıyla kasıtlı olarak destekledi. Üstelik Nasır'ın Ezher Üniversitesi'ni "modernleştirmesi", bu sürüklenmede belirli bir sorumluluğu olan gericilerin öğretilerine açık olan kesimleri genişletti. Gerçek şu ki üniversitede hâlâ zaman zaman karışıklıklar yaşamıyor ancak bunlar tamamen Filistin sorunu ile ilgili konularla sınırlı ve artık liberal ekonomik ve sosyal politikaların eleştirisi üzerinden yürütülen herhangi bir seferberlik söz konusu değil. Toplumsal krizin şiddetlenmesi, orta sınıfların durumunun kötüleşmesi ve üniversite mezunları için iş bulma olanaklarının daralması, hayatta kalma güdüsünü harekete geçirdi ve daha da önemlisi eğitimin kalitesindeki bozulma, gençliğin eskiden sahip olduğu analitik potansiyeli zayıflatıyor. İslamın üniversitelere nüfuz etmesi, bu sürüklenmenin sebebi olmaktan ziyade sonucudur.

Basının, aydınların ve sanatçıların (özellikle film yapımcılarının), yazarların (şairlerin ve romancıların) dünyaları, Mısır'ın siyaset sahnesinde her zaman için aktif olarak yer almıştır. Nasır döneminde Hasaneyn Heykel'in* başında yer aldığı *El Ahram*, aydınlanmış despot karşısında belirli bir miktar hoşgörüden yararlanan "güç merkezleri"nden biri olarak kabul ediliyordu. *El Ahram*'ın yaptığı kaliteli yayıncılık (yüz yirmi beş yıllık, kalite açısından dünyanın önde gelen gazeteleri ile kıyaslanabilecek bir günlük gazete) ve sahip olduğu beyin takımı nedeniyle, bu kitle iletişim araçları, bugünlerde Mısır toplumu üzerinde önemsiz bir etkiye sahip. Kitle iletişim araçları –özellikle televizyon kanalları– şimdilerde içi boş resmî söylem ve eşit derecede vasat ve gerici İslamcı propaganda üzerinde tekel oluşturabilmek için birbirleriyle yarışıyor. Hâlâ "bağımsız" olan birkaç televizyon kanalı ise potansiyel faaliyet alanlarını ortadan kaldıran bir otosansür uyguluyorlar –Lübnan'daki çok sayıdaki siyasi televizyon kanalı dışında diğer bütün Arap ülkelerinde de durum

*Ölene kadar Nasır'ın en yakın dostlarından biri olarak kalan ünlü Mısırlı gazeteci – ç.n.

bundan daha iyi değil. Katar'ın yeni televizyon grubu (El Haleej), bünyesinde yer alan kanallar, herhangi bir solcu radikal eleştiriye sıkı sıkıya kapalı olmasına karşın, başarısını canlı tartışmalara ev sahipliği yapıyor olmasına borçlu. Büyük çaplı ticari üretim varlığının üzerine bir perde çekiyor olsa dahi, Mısır hâlâ kaliteli bir film sektörüne sahip olmakla övünç duyuyor. Aynı zamanda edebiyat da –Mısır, çoğu hatırı sayılır derecede yetenekli olan bir romancılar ülkesidir– önemli kültürel ve siyasi etkiye sahip. Sinema ve roman, Mısır'ın analitik siyasi kültürünün ayakta kalmasını sağlayan başlıca dayanağı oluşturuyor.

Esas itibariyle her tür siyasi ve toplumsal örgütte –partilerde, işçi sendikalarında, meslek örgütlerinde ve yeni gelişmekte olan cemaat yaşamında– demokratik yönetimin yokluğu Mısır'ın ve belki de diğer Arap ülkelerinin başlıca olumsuz özelliklerinden birini oluşturuyor. Bu kurumlar militanlardan çok, yerlerinden oynatılması neredeyse mümkün olmayan "tarihsel önderlere" sahip.

Bu mücadeleler tablosunu tamamlamak açısından, en yoksul sınıflar tarafından geliştirilen ve gittikçe daha çok ortaya çıkmaya başlayan ancak gözle görünür örgütlerden yalıtılmış oldukları için zorlukla fark edilebilen yeni mücadele biçimlerine işaret etmekte fayda var. Sokak satıcılarının, park kahyalarının ve boş binalara izinsiz yerleşenlerin dünyası artık o eski "örgütsüz kayıt dışı sektör" değil. Önceleri resmî kuralları ve düzenlemeleri çiğnedikleri için suçlu muamelesi gören yoksul sosyal sınıflar, en sonunda kendi haklarını –kolektif eylem yoluyla– savunmaya başladı ve hak taleplerini, devletin önceden yapmış olduğu Kahire'deki gecekondu mahallelerini yıkma planlarından vazgeçerek, bunların yerine kalkınma projelerini (su sağlama, yol yapımı vb.) koymasını sağlayacak şekilde duyurdular.

Suriye ve Irak

Baas Partisi, Suriye ve Irak'ta benzer popülist deneyler başlattı. Evrimi bu açıdan Hür Subaylar'ın askerî hükümet darbesi tarafından, herhangi bir partizan hazırlık olmaksızın tetiklenmiş olan Mısır'dan farklı olarak, Baas, Suriye ve Irak'ın merkezi siya-

si örgütü olarak kaldı (oysa Mısır Sosyalist Birliği gerçekte hiçbir zaman için var olmadı). Suriye ve Irak'taki rejimlerin askerî karakteri, Baas'ın (veya kimi kesimlerinin) orduya sızmasına yol açtı. Mısır'da Nasır popülist seçeneği –oldukça gerici olan– Hür Subaylar'ın önderlerinin çoğunluğuna karşı aşamalı bir biçimde dayattı, ancak devletin zirvesinde yaşanan bu çekişmeler hiçbir zaman için, disiplinini hep koruya gelmiş olan orduya yansıtılmadı. Çin'de tek bir imparator olduğu gibi, Mısır'da da yalnızca bir firavun vardır. Bu şekilde, Baascı modelde egemen olan sistem asıl olarak, içinde Baascılığm (başlangıçta Arapçılık olan) söyleminin başka yerlerde dinî söylemin gördüğüne benzer bir işlev gördüğü, bir Baascı-ordu-tüccar otokratik kompleksinin doğasını yansıtıyordu. Dolayısıyla bu otokratik iktidar modeli ile siyasi İslam arasındaki çelişki çok daha şiddetli boyutlar alırken, Mısır'da karşılıklı olarak birbirine nüfuz eden bu iki güç, Nasır sonrası sistemde farklı bir biçimde hareket etti.

Baascı model, en azından başlangıçta gerçek bir partizan tabana sahip olduğu için, diktatörce uygulamalarını "daha etkin" bir biçimde yürütebilir hale geldi: Muhalif siyasi örgütleri (tıpkı en azından bazı Suriyeli ve Iraklı komünistlere yapıldığı gibi) çökertti, siyasi karşıtlarını (burjuva liberaller, itaatkâr olmayan komünistler, Müslüman Kardeşler) yok etti, toplumsal örgütlere mutlak bir biçimde boyun eğdirdi (sözgelimi işçi sendikalarında tabandaki üyeler düzeyinde yapılan bütün faaliyetleri yasakladı); oysa ki Mısır'da rejim bunlarla bir arada bulunmak ve belli bir anlaşmaya varmak zorunda kalmıştı. Bu sistemin zaafları diğer nesnel etkenlere, özellikle de belirli bölgesel özelliklere ve bu iki ülkenin etnik ve dinî çeşitliliğine bağlanır. Bu çeşitlilik, beceriksizce olmasa bile, demokrasinin ilkelerine en ufak bir önem bile verilmeksizin, en hafif ifadesiyle insanda kuşku uyandıran bir tutumla yönetilmiştir. Bu nedenle en tepedeki yöneticilerin kişisel özellikleri ve kusurları etkili bir rol oynar ve belirleyici bir etken haline gelir. Buna verilebilecek tipik bir örnek, Amerikan diplomasisinin kılavuzluğunda "görüşmeler yoluyla sonuca ulaşma" yanılsamasına kapılmadan, sağlam bir direnişle stratejik arzularına ket vurabildiği İsrail'in yayılmacılığına doğ-

rudan karşı koyabilmiş olan, Suriye'nin sabırlı, diplomatik ve akıllı önderi Hafız El Esat'tır. Irak'ta ise bir dizi eli kanlı subay –Abdül Selam Arif'ten Saddam Hüseyin'e varıncaya kadar– ülkelerini bugün içine bulunduğu çıkmazın içine sürükledi.

Başlangıçta var olan popülizm ortadan kayboldu. Asker-tüccar kompleksi "*infitah*" politikasına yöneldi. Bu politika değişikliğinin adı konmamıştı ancak kamuoyu durumun farkındaydı. Bu nedenle Pan-Arap söylemin özgün toplum tasavvuru ve buna bağlı olarak meşruluğu ve itibarı gözle görülür bir biçimde erozyona uğradı. Siyasi ve toplumsal mücadeleler canlı bir biçimde yeniden baş veriyorlar. Bin Suriyeli aydının demokrasi talep eden bir dilekçeyi herhangi bir baskı ile karşılaşmaksızın (alışılmamış bir durum) imzalamış olmaları, muhtemelen yeni bir başlangıcın habercisi.

Cezayir

Cezayir'in farklı bir tarihi var. Burada ulusal kurtuluş mücadelesi, otantik ve güçlü bir parti olan, ideolojisiyle (gerçekte ulusal taleplerle sınırlı olan), toplum tasavvuruyla (daha doğrusu bir toplum tasavvurunun bulunmamasıyla) ve bunun sonucunda ortaya çıkan iktidarın sosyal içeriğiyle farklı olsa bile, otantiklik ve güçlülük bağlamında Çin ya da Vietnam komünist partileri ile kıyaslanabilecek olan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (FLN) önderliğinde başka bir boyut aldı. Aynı şekilde, Cezayir'de ulusal bilincin bu mücadelenin bir sonucu olduğu ve dolayısıyla Cezayir ulusu ve FLN'nin eşanlamlı oldukları söylenebilir.

Trajedi, FLN'nin, 1962 yılının Temmuz ayında ya da belki daha da öncesinde ve ardından Bumedyen* zamanında ALN** (ordu, FLN'nin verdiği mücadelede onun arkasında yer alan esas itici gücü oluşturmamış olan bir sınır birimi) tarafından süratli bir biçime ikame edilmesinden kaynaklanıyordu. İktidarın doruklarına, nihai kararların verildiği en tepedeki merkezlere yükselen ordu, FLN'nin meşruluğunu ve itibarını yok etti. Cezayir

*Dönemin Genel Kurmay Başkanı – ç.n.
**Ulusal Kurtuluş Ordusu – ç.n.

popülizmi Bumedyen'den daha ömürlü olamadı. Bumedyen'nin yerini Çadli'nin almasının ardından her bir general –Memlûk usulüne göre– ordunun ticari güçlerinin bir parçasını kapıp eline aldığı için, ordu birleşik ve disiplinli bir kurum olma özelliğini yitirdi. Cezayir, eş zamanlı olarak en kötü (bugüne kadarki gerçeklik), fakat aynı zamanda olası en iyi (sahte ya da temelsiz bir iyimserliğin sonucu olmayan) sonuçları yaratan bir sarsıntı, ciddi siyasi çatışmalar ve yinelenen toplumsal mücadeleler dönemine girdi. Cezayir halkı, siyasi ve toplumsal demokrasiyi muhtemelen diğer bütün Arap halklarından çok daha fazla arzu ediyor. Bu özlemin kökleri kesinlikle sömürgecilik dönemine, sömürgeciliğin söyleminin taşıdığı belirsizliklere ve ürettiği direniş biçimlerine uzanıyor. Bumedyen'in kısa süre için hüküm sürdüğü FLN popülizminin parlak dönemi bile böyle bir özlemin ateşini düşüremedi. 1976'da üzerinde kimi değişiklikler yapılan 1964 Cezayir Bildirgesi (1961'de yürürlüğe konan Nasırcı modelin tam bir kopyasıydı) daha önceleri doğaları birbiriyle çatıştığı için var oldukları kabul edilmeyen farklı toplumsal çıkarları bütünleştirmeyi hedefleyen birkaç temel ilkeyi öne sürüyordu. Bu nedenle gerçekte diğer "güç merkezleri"nin (Mısır'da olduğu gibi) tanınması gerekiyordu. Bunların ilki, önemli, canlı ve bürokratik bir biçimde dayatılmış bölümler içinde isyankâr militanlarıyla sürekli olarak yeni talepler öne süren (en azından tabandaki üyeler düzeyinde) işçi sendikalarını kapsıyordu. Yanlış bir biçimde FLN'ye bağlanmış olan sendikalar, son birkaç yıl içinde aktif hale geldi; şu anda her yıl binlerce grevin ve "olayın" yaşandığı kaydediliyor. Diğer yandan, sömürgecilik ve kurtuluş savaşı tarafından acımasızca ezilmiş ve tamamen yok edilmiş olan köylülük, 1960'larda sömürgecilerden geri alınan topraklarda uygulamaya konulan "öz-yönetime" bağlanan umutlara karşın, kendisini özerk bir güç olarak öne süremiyor. Bumedyen tarafından ilan edilen "tarım devrimi" işte bu nedenle herhangi bir köylü hareketinin desteğine dayanmayan, bağlayıcı resmî bir buyruk şeklinde uygulandı. Toprak reformu daha sonra, tıpkı "uygulamaya konulduğunda" olduğu gibi, sessizce ortadan kaldırıldı. Ayrıca, köylü sorunu ifadesini –Berberîlik olgusunun

sürdürülmesiyle sağlanan– etnik çeşitlilikte buluyor. Ancak burada da, kötü bir şekilde tasarlanmış olan Araplaştırma politikasının bir parçası olarak, bu gerçek çeşitliliğin içler acısı bir biçimde yönetiliyor ve sorunun otokratik güçlerin geleneği içinde sürekli olarak yadsınıyor olması, çok sayıda krizle birlikte patlamasından başka bir sonuca yol açmadı.

Gelmekte olan krizin habercisi olan bir başka patlama, alt-sınıf kentsel nüfus ve özellikle de bu sınıfın, herhangi bir geleceği olmayan, marjinalleştirilmiş, içinde bulundukları berbat durum, yeni liberal politikalar sosyal popülizmin kalıntılarını ortadan kaldırdıkça daha da kötüleşen gençleri tarafından gerçekleştirilen bir eylem biçimde, 1988 yılında yaşandı. Dolayısıyla bu ne "işçi sınıfı"nın gerçekleştirdiği bir isyandı, ne bir "köylü ayaklanmasıydı", ne de orta sınıfların ve aydınların siyasi demokrasi talep eden bir hareketiydi: Bu, gerçekte günümüz kapitalizminin kurbanı olan, herhangi bir örgütlenme geleneği ve ideolojik kültürü bulunmayan yeni kategorilerin patlamasıydı. Dolayısıyla seçimlere gidilmesini (1992) zorunlu hale getiren bu patlamanın apaçık bir kördüğümle sonuçlanmış olması anlaşılabilir bir gelişmeydi. "İslamcı hareketin" patronları bu sürecin kendilerine çok büyük bir şans sunduğunu fark edecek kadar akıllıydılar. Öfke içindeki seçmen, kendisini gözle görülür tek alternatif olarak sunabilen İslamcılara "evet" diyerek, yönetici otoriteye "hayır" demeyi tercih etti. Yönetici otorite buna karşı mücadele etmeye karar verdi ancak reform yapabilecek durumda olmadığını ya da bunu yapmaya niyeti olmadığını ortaya koydu. Dolayısıyla Cezayir, halka kalan tek seçeneğin ya "onlar" ya "biz" haline gelmesini sağlamaya çalışan iki karşıt suç ortağı tarafından yaratılan cehennemî bir döngüye girdi. İslamcıların, sorumluluğunu üstlendiği, özellikle gazetecilere, öğretmenlere ve demokrat sanatçılara –üçüncü ve tek geçerli tercihi oluşturabilecek kişilere– karşı düzenlediği suikastlar konusunda daha fazla bir şey söylemeye gerek yok. Mitidja'daki köylülere karşı girişilen ve tarım spekülatörlerinin yöredeki toprakları hiç para ödemeden "satın almalarını" mümkün kılan katliamı ammsatmaya gerek yok. Yasmina Hadra'nın romanları siyasi İslam seçeneğini

dayatan mantığın doğasını kavramak konusunda, birkaç yabancı uzmanın yazdıklarından farklı olarak, bizlere çok daha fazla yardımcı oluyor.

Yine de 1988 patlaması öyle bir şok yarattı ki, yasa 1989'dan itibaren ülkenin siyasi yaşamında reformlar yapılmasına izin vermedi. Elli siyasi parti ve elli beş bin dernek kuruldu. Gözlemcileri şaşkınlığa düşüren bu rakamlarm ötesinde, ufukta beliren şey, siyasi ve toplumsal demokrasiye duyulan özlemin büyüklüğü ve bu özlemin potansiyel olarak en büyük kuvvete sahip olan bir "üçüncü güç" etrafında kristalize olmasına ilişkin nesnel olanaktır. Bu olgu, kabul edilmesi güç nedenlerden, yeniden sahneye çıkan "tarihsel önderler" arasındaki kişisel çekişmelerden dolayı, bugüne kadar kendisini gösteremedi. Demokrasi ve toplumsal reformlar, insan haklarım savunmak, işkenceye ve kasıtlı öldürmelere karşı çıkmak, aile yasasında değişiklik yapılmasını sağlamak, Berberi halkının kültürel hakları için mücadele etmek için verilen mücadelede yer alan örgütlerin sayısının gerçekte hızla artıyor olması, yaşanmakta olan önder kıtlığına bir alternatif oluşturmuyor. Yukarıda belirtildiği şekilde, işçi sınıfı mücadelelerindeki artış da, bu örgütlerin sayısındaki artıştan geri kalmıyor.

Ne yazık ki eksik olan şey, bir alternatifin bütün boyutlarıyla geliştirilebileceği otantik bir –katıksız retoriğin veya popülist geçmişe özlemin ifadesi olmayan– ekonomik ve toplumsal gelişme politikası, yeni bir yurttaşlık anlayışı, demokratik haklara ilişkin kesin ve apaçık kuralları, Arap olan ama aym zamanda Berberî gerçekliğine saygılı, modern bir milliyet yaklaşımını, sosyal sınıfların ve grupların çelişen çıkarları arasında verilecek karşılıklı ödünlerin koşullarını ve devletin küresel sistemdeki rolünü ve bağlarım tammlayacak birleşik bir platformun bulunmuyor olması. Yapılması gereken pek çok şey var.

Sudan

Sudan, henüz bir çözüm bulamadığı iki temel çelişkiyi yaşıyor ve yarım yüzyıldır sürmekte olan şiddet eylemleri yoluyla bunlara herhangi bir çözüm bulmadı ve bundan sonra da bulması

mümkün olmayacak. Bu ülkede iktidarda olan siyasi İslam, zaman içinde, bu çelişkilere bir çözüm bulmakta aciz olduğunu kamtladı.

Bu çelişkilerden ilki, kırsal Arap-Islam dünyasının kuzeyini kentsel taydaşları ile karşı karşıya getiriyor. Sudan'ın kırsal bölgeleri iki cemaat, Ensar ve Hatmiya, tarafından, Senegal'den Kızıl Deniz'e uzanan Afrika Sahel bölgesinde* egemen olan model temelinde, baskıcı bir biçimde yönetiliyor. Dolayısıyla, bu iki cemaatin sınırlarıyla yakından bağlantılı olan ve Sudan da gerçekte varolan tarihsel İslamı oluşturan iki büyük siyasi parti Mehdiciler** ve Ulusal Demokratik Parti, toplumu olduğu gibi yönetmekten başka hiçbir programları olmadığı apaçık ortada olmasına karşın, her seçimde zaferlerini güvence altına almayı başardılar. Bunun aksine, kentsel sektör şaştırıcı bir biçimde gelişmiş durumda: Güçlü işçi sendikaları özellikle bu uçsuz bucaksız ülke için yaşamsal öneme sahip olan demiryolu sektöründe, öncü bir öğrenci birliği, aktif ve demokratik orta sınıflardan oluşan meslek örgütleri (bu Arap dünyasında istisnai bir durum ya da hatta tek örnek), canlanmakta olan ve kadın hareketlerini içeren bir toplumsal yaşam ve komünist partinin güçlü ideolojik etkisi söz konusu. Bu çelişki, kitlesel demokratik gösterilerle mevcut sistemi geçici olarak ortadan kaldırarak, iki cemaatin arkasında yer aldıkları askerî diktatörlüklerden kurtulmak gibi büyük bir değişimi gerektirdiğinden, çözümsüz bir çelişkidir.

Sudan'daki ikinci çelişki, Arap-Müslüman kuzeyde yaşayan otuz milyon insanı, dinleri farklı olan (nüfusun dörtte biri ile üçte biri arasında bir bölümü oluşturan) güneyle karşı karşıya getiriyor. Sudan hükümetleri bu çelişkiyi yönetebilmek için, demokrasi, yerel otonomi ve çeşitliliğin kabul edilmesine dayalı bir çözüm düşünmek hiç de zor bir iş değilken, sürekli savaşın dışında, başka bir yol bulmaktan acizler. Yine de, kuzeyde bu çözüm bütün demokratik güçler, özellikle de komünist partisi ta-

*Afrika'da Sahra'nın hemen güneyinde yer alan, doğuda Etiyopya batıda Gine'nin bir bölümünü içine alan bölge – ç.n.

**El Ümmet Partisi'nin önderi Abdürrahman El-Mehdi'nin taraftarları – ç.n.

rafından savunuldu ve hatta iktidarda oldukları yerlerde bu güçler tarafından çok kısa süreler için (hiçbir zaman birkaç ayı geçemedi) uygulamaya konuldu ve her seferinde bir önceki grubu devirmek için şiddet kullanmaya hazır olan gerici güçler bu uygulamalara karşı şüpheler oluşmasına yol açtılar. Bu çözüm ayrı zamanda, John Garang'm komutası altındaki ordusu, rastlantısal olmayan bir biçimde Sudan Halkımn Kurtuluş Ordusu adını taşıyan (bu isim devletten kopmaya hiçbir gönderme yapmıyor) güneydeki siyasi güçler tarafından da önerilmekte.

Siyasi İslamın zorla sahneye çıkışı, üst üste gelen başarısızlıkların yarattığı bezginliğin, muazzam miktarda (sözü edilen iki cemaatin üyesi olan güçlü bir tüccar sınıfı yoluyla aktarılan) Suudi mali kaynaklarının enjekte edilmesinin ve çok hırslı, iktidar delisi dinci bir fanatiğin (Hasan Turabi) taktikler alanındaki dehasının bir sonucuydu. Turabi, (Numeiri'nin ve ardından Beşir'in yönetimindeki) askerî diktatörlükle doğrudan bir ittifak içinde olmaya son vererek ve iki cemaati baypas ederek, ülkenin siyasi İslammı "arındırmayı" ve "vahabileştirmeyi" (Suudi Arabistan ona bu nedenle destek verdi) hayal etti (ya da gerçekte kendi iktidarım sağlam bir şekilde yerleştirmeye çalışırken, böyle bir hayal kuruyormuş izlenimini veriyordu). Dolayısıyla bu, askerî-İslamcı diktatörlük tarafından kullanılmakta olan kaynakların "modern" olduğu ve tarihsel cemaat İslamına karşı gösterilen "tahammüle" bir son verileceği anlamına geliyordu. Bu, serbest sendikal faaliyeti yasaklayan (1992), toplum yaşamım boyunduruk altına alan (özellikle savaş ve açlığın yıkıma uğrattığı bu ülkede insani yardım faaliyetleriyle uğraşan ve sayıları hızla artmakta olan örgütlere karşı –1995 tarihli yasa), basını susturan (1996 tarihli yasa) vb. bir dizi sert yasanın neden çıkarılmış olduğunu açıklıyor. Gerçek şu ki, yasaklanmış olan demokratik örgütleri, yeni "modern" –Turabi'nin kişisel otoritesi ile kontrol ettiği– bir kuruluşlar ağı ile ikame etmeye yönelik bütün girişimler kesinlikle hiçbir sonuca ulaşmadı. Kıyımdan kurtulabilen birkaç "STK" da cemaatler tarafından ele geçirildi ve asimile edildi.

Bu rejimin ekonomik ve sosyal uygulamalarının ancak bir felaketle sonuçlanabileceği çok açıktır: Küreselleşmiş liberalizmin mantığına, askerî-İslami-ticari klanların siyasi haraççılığının ikinci sınıf bir taklidini yapacak ölçüde, tamamen tabi olmuş olan Sudan'daki siyasi İslam, bu sorunların yalnızca dehşet verici bir biçimde kötüleşmesine katkıda bulundu. Rejim bu sürükleniş karşısında, güneyde savaşın yavaş yavaş sona ermesine, esas olarak Müslüman olan batı illerinin (Kordofan, Darfur) ve doğu illerinin (Kassala) yarı-bağımsız bir biçimde yönetilmelerine izin vererek, bütünüyle "ciddiyetten uzak bir tutum" takındı. Rejimin temel kaygısı başkentte ve başkente komşu olan yerlerde sokakların efendisi olmayı sürdürerek görüntüyü kurtarmak. Dolayısıyla rejimin sağladığı en büyük gelişme, lümpenler arasından topladığı unsurlarla, insanları İran'daki Pasdaran tarzında terörize etmekten başka bir işe yaramayan, "halk savunması" ve "öğrenci güvenliği" ağları kurmaktan ibaret. Birbirini izleyen iktidarlar yoluyla siyasi sürekliliği mümkün kılan meşruluğa hiçbir biçimde sahip olmaması, sistemin Aşil topuğunu oluşturuyor. Cemaatlerin egemenliğinin dışında bir İslamcı iktidarın Sudan'da kök salması, monarşinin, aşiret mirasıyla ve İslamın Vahabi versiyonuyla bağlantılı olduğu Suudi Arabistan'ın veya monarşinin hem ulusal hem de dinî niteliğe sahip olduğu Fas'ın aksine, "velayet el fakih"in devlete egemen olan bir kurum olarak inşa edilmiş olan gerçek bir ulusal kilise (bu örnekte Şii) tarafından desteklendiği İran'dan farklı olarak, çok daha güç olacaktır. Demokratik muhalefet yok olmuş değil. Siyasi İslamın bütün vahşiliklerine karşın ayakta kalmayı başarabildi. Bununla birlikte demokratik muhalefetin yöneticilerinin tamamına yakın, 1995 yılında, Sudan'da yasaklanmış olan bütün partilerin ve örgütlerin bir araya gelmesiyle kurulan Sudan Ulusal Demokratik İttifakı'na ev sahipliği yapmakta olan Mısır'a sürgün gitmek zorunda kaldı. Sudan vatandaşlarına yabancı uyruklu insanlar muamelesi yapmayı hiçbir zaman için düşünmemiş olan Mısır, bu nedenle, sayılarının en azından iki milyonu bulduğu tahmin edilen çok sayıda göçmeni kabul etti (bunların çoğu ülkelerinin

kötüleşmekte olan ekonomik yaşamından kaçan sıradan işçilerdi). Yine de potansiyel olarak güçlü olan cephe, ülke içinde yaygın ancak yalıtılmış olan mücadeleleri koordine etmesini sağlayacak ve bir alternatif haline gelme kapasitesini artıracak bir programa sahip değil.

Fas

Ulusal ve dinî olmak üzere meşruiyetinin iki ayağı bulunan Fas Monarşisi, vaat etmiş olduğu demokratik açılımları, bunlar kralı memnun ettikleri sürece teşvik etti. Üstelik bu tür girişimler yerel egemen sınıfları ya da küresel sistemi tehdit etmeme avantajına sahipler. Ne var ki, bir yandan bu olumlu gelişmelerin beslediği umutlar ile demokrasiyle ilişkilendirilen söz konusu tercihler sisteminin, belirtilerini bile hafifletemediği toplumsal kriz arasındaki çelişkinin artmakta olduğunu, diğer yandan ise bunun birgün şiddetli bir patlamaya yol açabileceğini unutmamak gerekiyor.

Başka yerlerde –örneğin Mısır, Tunus ve Irak'ta– ulusal kurtuluş mücadeleleri kendilerini yerel monarşilerden uzak tutarlarken ya da hatta bunlara karşı çıkarlarken, Fas'ta durum farklıydı. Siyaset sahnesine uzun bir süre boyunca egemen olan ve daha sonrasında bile hiçbir zaman için önemsizleşmemiş olan İstiklal'in –hareketin muhafazakar kanadı– Fas'ın egemenliğini ve monarşiyi restore etmekten başka bir şey yapmaya niyeti yoktu. Modernist kanat kendisini monarşi sorunuyla ilgili olası görüşlerini ört pas etmek zorunda hissetti. Modernist kanadın bütün ülke sathında çok sayıda üssü vardı. Bu üsler, her zaman için güçlü olmuş ve ekonomik liberalizasyonun ve işsizliğin yıpratıcı etkilerine karşın hâlâ güçlü olan ve sadece devlet karşısında değil (Fas devleti popülist bir devlet olmadığından sendikaları hiçbir zaman için boyunduruğu altına almaya çalışmadı), fakat aynı zamanda kendi siyasi müttefikleri ve savunucuları (daha sonra USFP olan UNFP* ve şimdi PPS olan komünist parti) kar-

*Halk Güçleri Ulusal Birliği – ç.n.

şısında da bağımsızlığını koruyabilmiş olan işçi sendikalarını, Mahzen'in (saray) tekelinde bulunan yetkilerden parçalar kopartma arzusuyla yanıp tutuşan, büyümekte olan orta sınıfın kendisini ve Mahzen'den dışlanmış çevre iş dünyasımn burjuva gruplarını kapsıyordu.

Bu güçlere Monarşi tarafından aşamalı olarak verilmiş olan ödünlerin gelişim evreleri gayet iyi biliniyor: 1963 yılında yapılan ilk parlamento seçimlerinden, 1962 ve 1996'da yapılan anayasa değişikliklerine; ilk "demokratik" deneylerden (görece adil seçimler sonucunda ortaya çıkan hükümetin kabul edilmesinden), USFP ve önderi Abdülrahman Yusufi'nin 1998 yılında hükümette yer almasına varıncaya kadar, bu çeşitli ödünlere bakılarak, monarşinin, dinî havasını koruyarak parlamenter bir monarşiye dönüşmekte olduğu söyleniyor. En nihayetinde İngiltere Kraliçesi de aslında Anglikan Kilisesi'nin başı değil mi? Dolayısıyla Fas'taki kurulu düzen, herhangi bir ciddi siyasi sorunla karşı karşıya değil. Komşu ülke Cezayir'den farklı olarak Faslı orta sınıflar, herhangi bir "kimlik sorunu" yaşamıyorlar. Fas'taki sistem, kral bir yandan yerel aşiret reislerini özerkliklerine dokunmadan aşiretlerin bağlılıklarım tazelemelerini sağlarken, Mahzen (kentsel alanlar ve çevrelerinde yer alan kırsal alanlar)–Bled Siba (nüfusunun büyük çoğunlu Berberilerden oluşan uzak kırsal bölgeler) arasındaki geleneksel iki eş parçalılık ilkesine uygun olarak, ulus içinde bölünmeleri kışkırtmadan, kültürel-etnik çeşitliliği sağlamayı başardı. Fas'taki sistem, Amazi kültürü ve dilini teşvik etme girişimini başlatırken, Araplık, İslam ve Berberî gerçekliği arasında bir çelişki doğabileceğini asla düşünmedi. Her yerde olduğu gibi, bu ülkede de güç kazanmaya çalışmakta olan siyasi İslam karşısında, bugüne kadar itibarım sarsmayı başaramadığı Mahzen karakterli bir dinî meşruiyeti buluyor. Ne var ki diğer yandan, iktidar gücü, birbiri ardınca ülkeyi yöneten hükümetlerden hiçbiri, hatta demokratik meşrulukla konusunda haklı olarak gurur duyabilecek olanları bile, küreselleşmiş liberalizmin azgınlığından kurtulabilmek yolunda hiç çaba göstermediklerinden, gittikçe daha ciddi boyutlar alan top-

lumsal sorunlarla karşı karşıya kalıyor. Bu nedenle burada da birbiri ardınca yaşanan patlamaları modern kapitalizmin yeni sınıf kurbanları olan kent yoksulları gerçekleştiriyor. Bu patlamalar şiddet kullamlarak kontrol altında tutuluyor ve bastırılıyor ve bu sırada önde gelen demokratik güçler bu yapılanlar karşısında suskun kalıyorlar. Ama ne zamana kadar?

Toplumsal gerçekliğin "üçüncü sektörü"

Bu bölüm yeniden, çağdaş söylemin egemen tarzları tarafından yayılan terimlerden biri üzerinde yoğunlaşıyor. Yerine eş anlamlı, diğer birçoklarımn yanı sıra "sivil toplum" gibi birbirinin yerine kullanılabilen terimlerin ikame edildiği bütün bu ifadeler gibi, bu terim de gerçekliğin hiç de yeni olmayan yanlarına, fakat aynı zamanda yeni olan yanlarına da, bunlar arasında herhangi bir ayrım yapmaya çalışmaksızın göndermede bulunduğundan, belirsiz ve çapraşık nitelikte.

Herkes, üzerinden bütün kurumların teşhis edilebileceği devletin ya da devlet iktidarımn ne anlama geldiğini az çok bilir. Herkes aynı zamanda bizim kapitalist sistemimizde "iş dünyası"mn, diğer bir deyişle pazarlanabilir bütün malları ve hizmetleri üreten üretim birimlerine kapitalist ekonomi (özel mülkiyet ve pazarlarda rekabet edebilme hakkı) ilkesine dayalı maliyet etkinliği ve kâr mantığımn dayatılmasımn ne anlama geldiğini de bilir. Ancak toplumsal gerçekliğin, devletin ve özel sektörün (kapitalist ekonomiyi oluşturan birimlere verilen isim eğer buysa) oluşturduğu iki kutba indirgenemeyeceği de açıktır. Aynı zamanda bireylerin ve grupların sosyo-politik yaşamı da diğer yollardan ve resmî ve resmî olmayan örgüt biçimleri aracılığıyla ifade edilir.

Bu tür bir her zaman ve her yerde geçerli olan basmakalıp ifade, "yeni" ve adına layık –bu ister "üçüncü sektör" isterse de "sivil toplum" olsun– bir gerçekliğin "keşfi" olarak öne sürülmeyi hak etmiyor olabilir. Ancak egemen söylemin bu dilsel buluşunun arkasında yapısöküme uğratılması gereken bir ideoloji yer alıyor.

Avrupa'nın modernlik öncesi toplumlarında, İslam dünyasında olduğu gibi, kiliseler ya da İslami kurum, örneğin eğitim ve sağlık sektörleri gibi alanlarda, önemli sorumluluklar üstlenmişti. Dinî kurumlar bu amaçla kendi fonlarına (neredeyse mali kazanç kaynaklarına) sahiptiler. Aynı şey teknolojik bilginin aktarılmasına aracılık eden kurumsal organlar için de geçerliydi. Modern Avrupalı devletin laikleşmesi ve pazarlanabilir hizmetlerin yaygınlaşması, kiliselerin bu rolünü bütünüyle ortadan kaldırmadı. Protestan reformunun zafere ulaştığı ülkelerde, kiliseler gerçekten de "millileştirildi" –ve neredeyse devletin denetimi altına girdiler– ve bu şekilde, şimdi artık devlet sübvansiyonları ile finanse edilmekte olan bu işlevlerinin bir kısmını koruyabildi. Bu finansman, kamulaştırılmış olan tarımsal mülklerinin sömürülmesi yoluyla elde edilenler de dahil, kilisenin daha öncesinde sahip olduğu kaynaklardan sağlanıyordu. Laik devrimin daha radikal olduğu Fransa'da bile kilise, ilköğrenim üzerinde yirminci yüzyılın başlarına kadar bir tür yarı-tekele sahip oldu ve şu anda hâlâ devlet tarafından sübvansiyonla desteklenmekte olan eğitim sektörünün bir bölümünü yönetmektedir. Bir kamu hizmeti ile serbest tıp mesleğinin ticari faaliyeti olmak arasında bir yerde konumlanmış olan sağlık sektörünün, bir kamu hizmeti haline gelmesi, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından refah devletinin genelleşmesiyle, birlikte mümkün oldu. Aynı zamanda bu tür hizmetlerin bütünüyle ticari karakter taşıyan bir biçimde arz edilmeleri de son yirmi yılın neoliberal taarruzuna kadar son derece marjinal bir uygulama olarak kaldı. Durum, "yerel toplulukların" (bunlar çoğu kez çeşitli dinî cemaatlerle birbirine karıştırılmaktaydı) ve ticari özel sektörün söz konusu hizmetlerin her zaman için büyük bölümünü sağlamış olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde farklıydı.

Arap ve İslam dünyasının da benzer bir tarihi var ve bu eski sistemlerin kalıntıları bugüne kadar canlı tutuldular. Katolik veya Ortodoks kiliselerine benzer belirli kurumların bulunmadığı bu ülkelerde din kurumu, mümkün olduğu ölçüde halife ya da yerel sultanların ellerinde tuttukları devlet iktidarına tabi kılını-

haklarım ve taleplerini– savunan örgütleri içermektedir.

Dördüncü kategori özellikle azınlıkların, kültürel veya siyasi haklarını savunmakla ilgili olarak faaliyet yürüten örgütlerden oluşmaktadır. Bu dernekler ve onların kurumları kendilerini –haklı bir biçimde– bir bütün olarak ulusal toplumun parçaları olarak gördükleri için azınlık sözcüğünü kullanmayı reddetmelerine karşın, uluslararası "topluluk" içinde bu örgütlerden bu şekilde söz edilmektedir. Fas'ta, *amazi* kültürünün gelişimine destek olmak için kurulmuş olan çok sayıdaki yerel dernek için durum böyledir. Kiliseler de –Kıptî ve diğerleri– aynı şekilde hareket ediyorlar, kendi topluluklarıyla olan bağlarını güçlendirmek için çok sayıda dernek kuruyorlar.

Beşinci kategori "iş adamları dernekleri"nden oluşmaktadır; bu, bir dizi Arap ülkesinde başarıyla uygulamaya konulmuş gerçek bir yeniliktir. Bunlar güçlü örgütler.

Toplumsal hizmet amaçlı derneklerin lehine ve aleyhine olan genel savlar iyi biliniyor ve bunlar başka yerlerde olduğu gibi, Arap ülkelerinde de tartışılmış durumda. Bu savların bir çoğu, bu örgütlerin faaliyetlerinin günümüzün Arap toplumlarının içinde bulundukları durumun izin verdiği sınırlar içinde: kullandıkları siyasi güçler, otokratik devlet tarafından izin verilen özgürlük alanı ve bunların bu sınırların ötesine geçebilmek için kullandıkları araçlar bakımından yeni olanakların önünü açıp açamayacaklarına ilişkin tartışmada faydalı olamayacak biçimde, fazlasıyla genel terimler halinde formüle ediliyorlar.

Burada, konuyla ilgili yapılmış bütün çalışmaların ve tartışmaların ortaya koyduğu kimi gözlemleri sıralayabiliriz.

Birincisi, ekoloji Arap dünyasında henüz yakıcı bir sorun haline gelmiş değil. Bizler herhangi bir Arap ülkesinde, adına yakışır tek bir ekolojik hareketle bile karşılaşmadık. Yalnızca, bütünüyle klik niteliğinde olan, hiç gerçek aktivisti bulunmayan, dış destekle ayakta duran ve birkaç kişi tarafından sömürülen birkaç tane ekolojik örgüt mevcut.

İkincisi, feminizm bu alanda Arap toplumlarınca yaratılan trajik sorunların üzerine gidebilecek kadar güç kazanabilmiş değil. Sözcüğün gerçek anlamıyla kadın hareketlerini (yani içinde

yordu. Din kurumu, kiliseye yakın bir biçim kazandığı yerlerde –Şii İran'da– (on sekizinci yüzyılda Sefeviler zamanından itibaren) Şah'ın devletinin gözetimi altına sokuldu. İran'ın İslam devrimi devleti, din kurumuna tabi kılarak bu ilişkiyi yalmzca tersine çevirmiş oldu.

Sünni dünyada din kurumunun özerk bir örgütlenmesinin bulunmaması, kendilerine olabildiğince sistematik bir biçimde saldıran ya da baskı altına alan devlet karşısında her zaman için bağımsız bir konumda olmaya çalışmış olan "cemaatlerin" –Sufi ve diğerleri– hızla çoğalmalarını kolaylaştırdı. Kemal'in sözde laik Türkiye'sinde bile İslam kurumu aslında devlet tarafından denetim altında tutuldu ve çoğu kez öne sürüldüğü gibi hiçbir zaman için baskı altına alınmadı ya da "ihmal" edilmedi. Bu bağlamda Kemalizm, Osmanlı sultanlığı ile aynı şeyi hedefledi; dini yardımcı bir güç haline getirmek ve onu sultamn hedeflerine tabi kılmak.

Bu tür özellikler, günümüzün Arap ve İslam dünyasında, ne Kuzey Afrika'nın sömürgeleştirilmesinin, ne Mısır ve Maşrık'ta iki savaş arasındaki döneme damgasım vuran "burjuva" rejimlerin, ne de yirminci yüzyılın ikinci yarısına yayılan popülist milliyetçiliğin bir sonucu olarak ortadan kalkmadı. Fas'ta hâlâ, sağladıkları gelirler devlet dışı ve gayri resmî piyasa hizmetlerinin finanse edilmesinde kullamlan büyük miktarda devredilemez ve satılamaz mülkü bulunan, beş binden fazla *habus* (Maşrık'taki *vakıfların* karşılığı) var. Yeni bir isim verilerek "sivil toplum örgütleri" (STK) denilmeye başlanan bu "dernekler" bütünüyle eski *habus*un mirasçılarıdır. Sudan'da sosyal hizmet sağlayan bu "STK"ların çoğunluğunun arkasında "siyasi parti"ye dönüşmüş olan iki büyük cemaat (Ensar ve Hatmiya) yer almaktadır. "Fundamentalist" olduğu iddia edilen ve dolayısıyla cemaatleri göz ardı eden "İslamcı" bir yönetim tarafından gerçekleştirilen çılgınca girişimler şu ana kadar çok az sonuç vermiş durumda. Aslına bakılırsa Maşrık ülkelerinde (Mısır, Suriye ve Irak) popülist milliyetçi rejimler (Kemal'in Türkiye'sinde de yapıldığı şekilde) *vakıfları* bastırdılar, ancak daha sonrasında İslam kurumunu

devletin denetimi altma soktular. Elbette aynı popülist milliyetçi rejimler soysal hizmetleri sağlama tekelini devlete verdiler, ancak devletin kendisi, o zamanlar bütünüyle boyun eğmiş gibi görünen din kurumunu her zaman için kendi bünyesinde tuttu.

Üstelik, içinde bulunduğumuz döneme, gayri resmî piyasa ortamı içinde ya kamu hizmeti veren kurumlar ya da "dernek" olma kriterlerini gerektiği gibi karşılamayan dinî kurumlar ve cemaat kurumları tarafından yönetilmiş olan alanlarda genişleyebilmek için kendisine yeni ufuklar açmaya çalışan sermaye temelli bir taarruz damgasını vuruyor. Toplumsal hizmet amaçlı örgütlerin ("STK") –kendisi din kurumunun içinde ya da dışında yer alan– gösterebileceği olası büyüme ile serbest girişim ekonomisinin değerleri ve kriterlerinin yaygınlaşması arasında hangi yollardan bağlar kurulmuş durumda? Kamu hizmeti ile piyasa mantığım tanımlayan kavramlar bundan böyle birbirleriyle ne derecede ilgililer ya da ne derecede çatışma içindeler? Bunlar "devlet karşıtı" retoriğin üzerini örttüğü ve bizlerin açıkça tartışmamız gereken sorulardan bazıları.

Liberal teorinin propagandistleri bu konu üzerinde duruyorlar –bu onların güçlü noktası– ancak bunu herhangi bir bilimsel ya da ampirik temel olmadan yapıyorlar. Bu söyleme göre (toplum yaşamını tanımlayan) yerel topluluklar ve ticari özel sektör, toplum tarafından ihtiyaç duyulan sosyal hizmetleri sağlamak konusunda kamu hizmetinden daha başarılı olabilirler. Devlet gerçekte en iyi durumda saçma sapan bürokrasiyle ve çoğu kez zorbalıkla ve yürüttüğü hizmetlerin maliyetleri ulusal bütçe içinde sulandırıldığından sorumsuz israfla eş anlamlı olabilir. Bunun aksine, yerel topluluklar ve *a fortiori* ticari özel sektör iş kendi parasına gelince hesap yapmak durumundadır ve bunu yapar da. Bunlar doğaları gereği esnek olduklarından farklı ihtiyaçlara nasıl uyum sağlayacaklarını gayet iyi bilirler. Dolayısıyla yerel toplumsal örgütler ve özel sektör, devletten farklı olarak, demokrasinin, saydamlığın ve hesap verebilirliğin uygulanmasının daha yüksek bir ifadesi olacaktır. Söz konusu olan demokrasi, Von Hayek'in ona verdiği benzersiz değerle özgürlüğe gönderme yapıyor: Bu en güçlü olanların özgürlüğüdür; diğer değe-

ri, onsuz demokrasinin olamayacağı eşitliği göz ardı eder. Von Hayek sağcı bir liberterdir, bir demokrat değil.

Gerçekler bunun tam tersini, kamu hizmetinin, yerel toplumsal örgütler ve özel sektör karşısında tartışılmaz bir üstünlüğe sahip olduğunu ortaya koyuyor (karşılaştırma ancak aynı toplum içinde ya da birbiriyle karşılaştırılabilir genel kalkınmışlık ve zenginlik düzeylerinde olan toplumlar arasında yapılırsa anlamlı sonuç verir). Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük ölçüde özelleştirilmiş olan sağlık sektörü, ülkenin GSYİH'nın yüzde on dördünü emerken, sağlık sektörü esas olarak kamu hizmeti kapsamında olduğu için bebek ölümleri ve yaşam beklentisi açısından çok daha iyi durumda olan Avrupa'da bu oran GSYİH'nın yüzde yedisi düzeyinde. Ayrıca, vatandaşları cüzdanlarındaki parayla orantılı olarak sağlık hizmetlerinden faydalanabilen Amerika Birleşik Devletleri'nde eşitsizliklerin çok daha fazla olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Diğer yandan, sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi, Amerikalı sigorta şirketlerine sağladığı gibi, ilaç ve tıp sektörleri için de, Avrupalı taydaşlarıyla kıyas kabul etmeyecek kadar büyük tutarda kârları güvence altına alıyor. Dolayısıyla burada israfın boyutu, bürokrasilere ve kamusal sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlananlara atfedileninkini fersah fersah aşmaktadır. Saydamlığın ve mali alanda hesap verebilirliğin uygulamaya konması kamusal hizmette, ticari gizlilikten faydalanan özel sektörde olduğundan daha kolaydır ve bu ilkesel olarak etkin çalışan bir demokratik sistemde parlamento tarafından ele alınabilir ve incelenebilir.

Dolayısıyla bu alanda liberal teori ne bir teorinin ne de ampirik bir gözlemin sonucudur. Söz konusu olan, en hafif ifadesiyle, su katılmamış propagandadır; diğer bir deyişle bir yalandır. Gerçekte bu propagandanın ardında sosyal hizmetlerin yönetimine ilişkin iki farklı yaklaşımın çatışması yatmaktadır. Bir yanda kökleri itibariyle Britanya menşeli olup ihraç edilmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nde en uç noktalara götürülmüş olan, kamu hizmetini göz ardı eden yaklaşım var. Diğer yanda ise modern kültürde sadece Fransa'da değil, kıta Avrupa'sının diğer birçok ülkesinde de ağır basan kamusal hizmet yaklaşımı. Ang-

lo-Amerikan yaklaşım, sosyal yaşamın bütün alanlarını bu alanları yöneten egemen sermayenin önceliklerine ve özel gereksinimlerine tabi kılar. Fransız-Avrupalı yaklaşım ise sermayenin doğasında olan yıkıcı etkileri sınırlandırır. Arapların bu konular üzerinde yaptıkları tartışmalar, Arap dünyasında tanık olunan görüş ayrılıklarının ve birbiriyle çelişen politika önerilerinin tam kalbinde yer almaktadır.

Toplumsal hizmet amaçlı dernekler: Gerçek bir canlanma mı yoksa bir paravana mı?

Dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Arap dünyasında da toplumsal hizmet amaçlı derneklerin son yirmi yılda hızlı bir gelişim göstermiş oldukları yadsınamaz. İstatistiklere göre –bunlar yaklaşık verilerdir ve her zaman gerçek durumu olduğundan daha az gösterirler– Cezayir'de kayıtlı STK sayısı elli beş bin, Mısır'da on beş bin, Fas'ta on sekiz bin ve bir bütün olarak Arap dünyasında muhtemelen yüz binden fazla. Son yirmi yılda bu rakamlar ülkesine göre beş ila on arasında değişen bir katsayı ile çarpılarak arttı.

Bu STK'ların çoğunluğu (inceleme kapsamında yer alanların neredeyse tamamı), yerel kaynaklardan (yani dışarıdan değil) "özel" para yardımı alıyor. Eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetler ya da bu kapsamda sayılan alanlarda çalışan en büyük örgütlere sağlanan bu para yardımları, hatırı sayılır tutarlara ulaşıyor. Bu parasal yardımlar ya *habus*tan (Fas'ta) ya İslami ekonomik kurumlar ağından (İslami bankalar dahil) ya da gerçekte devlet / iş dünyası ağındaki İslami eğilimin içinde yer alan milyonerlerden oluşan "bağışçılardan" geliyor. Petrol zengini Körfez ülkelerinden gelen ve yalnızca İslamcılıkla ilişkili örgütlerin yararlandırıldığı fonlar da bu desteğin bir parçasını oluşturuyor.

Diğer bir finansman kaynağı, STK'ların üçte birinin –ama en çok eğitim ve sağlık alanında faaliyet gösteren STK'ların– faydalandığı hizmet satışından geliyor. Pek çok STK, kendisini "insani amaçlı hayır kurumu" olarak sunmasına karşın gerçekte tamamen ticari nitelik taşıyan faaliyetlerde bulunuyorlar. Burada

da yine İslami nitelikteki çeşitli siyasi ve ideolojik faaliyetler arasındaki iç içe geçmişlik yaygın bir durum olarak karşımıza çıkıyor.

Daha sonra, en nihayet, hem yabancı devletlerden (veya yabancı kurumlardan) hem de uluslararası örgütlerle bağlantılı kuruluşlardan (özellikle Dünya Bankası'ndan, UNDP'den* ve Avrupa kalkınma yardımından) alınan dış yardımlar geliyor. Bunlar diğer fon kaynaklarından daha iyi bir biçimde belgelenmiş değil. STK'ların üçte biri bunlardan faydalanıyor. Bu fonlar Arap ülkelerinde, devlet yetkilileri tarafından kılı kırk yaran bir titizlikle denetliyorlar ve yabancılardan para yardımı kabul etmeden önce hemen her ülkede izin almak gerekiyor. Güvenlik güçleri bu değerli bilgiyi konuyla ilgilenenlere verebilirler, ancak bunu yapmıyorlar. Ne var ki, görünüşe bakılırsa ana bağışçı kuruluş, büyük olasılıkla, en azından Mısır söz konusu olduğunda, Mısır'la "özel" bir anlaşması bulunan ve verdiği parasal destek, hizmet sağlama ve kalkınma projeleriyle uğraşan çok sayıda orta boy STK'ya gittiği için, hem yetkililer (aynı zamanda kamu sübvansiyonlarından da fayda sağlıyorlar) hem de İslami eğilim (birçoklarının bağlı olduklarını iddia ettikleri) tarafından olumlu bulunan, USAID**. Aynı zamanda, görünen o ki Avrupa ülkelerinden (özellikle Hollanda'dan) bağışçı kuruluşlar kuzey Afrika, Lübnan ve Filistin'de aktif.

STK'ların finanse edilişlerini, saydamlığın ve hesap verilebilirliğin karakterize etmediği kesin. Kendileriyle ilgili genel algılamanın aksine bunlar, en azından bütçelerini yayınlayan ve bütçeleri erişilebilir olan kamu sektörü örgütlerinden ve faaliyetlerinden çok daha kapalı olan bir dizi kurumdan ve faaliyetten oluşuyorlar.

Bu durum Lübnan ve Filistin için bütünüyle doğru olmasa bile, STK'lar genelde devletin yakın takibi altında faaliyet gösteriyor. Dernek kurmanın serbest olduğuna ilişkin demokratik ilke, devletin derneklere, hukuki inceleme yapılması gereken durum-

*Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı – ç.n.

**Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Kuruluşu – ç.n.

lar ve mahkemelerin kontrolüne geçmeleri dışında (yasaklama ile sonuçlanabilecek olan) müdahale etme hakkının bulunmadığı anlamına gelir: Bu ilke Arap dünyasında geçerli değildir. Tam aksine önceden izin alma ilkesi genel kuraldır.

STK ağları farklı alanlarda faaliyet gösteriyor olsalar da, bunları beş ana kategori altında gruplandırmak görece kolay bir iş.

İlk grupta yer alanlar, normal olarak devletin yetkisinde olan alanlarda (eğitim, sağlık, sosyal hizmetler) bir dizi müdahalede bulunuyorlar. Bunlar dernekler tarafından elde edilen fonların büyük bir bölümünü (toplam tutarın üçte ikisinden fazlasını) alıyor. Arap ülkelerinde yapılan araştırmalar, bir bütün olarak toplumsal yaşamın bu "üçüncü sektörü" tarafından sağlanan farklı hizmetlerin göreli önemi konusunda bir fikir sahibi olmamızı sağlıyor. Okuldan üniversiteye, eğitim ve öğrenim ve çeşitli mesleki uzmanlaşma faaliyetleri, listenin en başında yer alıyor. Ve bunların arkasından sağlıkla, çocuklarla, aile planlamasıyla ve bu türden sosyal hizmetlerle bağlantılı olan diğer bütün hizmetler geliyor.

Bu bağlamda sağlanan kamu sübvansiyonları ve yabancı bağışçıların yaptıkları parasal yardımlar, eğitim ve sağlık alanlarında olduğundan daha yaygındır. Bunun nedeni, bu programların genellikle "yoksulluğa karşı savaş"la ilgili modalar tarafından belirlenen ortama uygun düşmeleridir; sadece destek çekebilmek için olsalar dahi. İslamcı hareketlerin verdikleri destek –ve çoğu kez denetimi ellerinde tutmaları– hem apaçık ortadadır, hem de ilan edilmektedir.

İkinci kategori belirli kalkınma projeleriyle ilişkili olarak faaliyet yürüten STK'ları kapsamaktadır; bu kategori kayıtlı aktif derneklerin yaklaşık olarak yüzde on beşini oluşturmaktadır. Bunların yarısı kentsel alanlar (küçük zanaatkâr işletmeleri ve kooperatifleri, meslekî eğitim) için hazırlanan projelerden ve diğer yarısı ise kırsal kesime yönelik projelerden oluşmaktadır. Burada İslami hareketlerin desteği görünüşe göre marjinal kalırken, kamu desteği ve dış destek belirleyici konumda görünmektedir.

Bir üçüncü kategori insanların haklarını –genel olarak insan haklarını ya da daha özel olarak işçi haklarını ya da kadınların

bulunulan durumu dönüştürmeyi hedefleyen hareketlerle), "kadınların kalkınma sürecine katılması" ile karıştırmamak önem taşıyor. Mevcut sistemin savunucuları hiçbir anlam ifade etmeyen istatistiklere vurgu yapıyorlar. Gerçekte, eğitim ve sağlığı destekleyen faaliyetler kadınlara da erkekler kadar fayda sağlıyor. İslamcı eğilimlerin bu alanlara müdahale etmesi yalnızca durumu daha da kötüleştiriyor yalnızca. Bu konuda yapılan çalışmalar, Mısır'da (Azza Halil) İslamcı eğilimlerin, kadınların içinde bulundukları maddi koşullarda hak mücadelesi çerçevesinden ziyade bir hayır işi ruhuyla kimi küçük iyileştirmeler gerçekleştirmenin karşılığında, mevcut yasalara daha fazla boyun eğmelerini sağlamaya yönelik bir strateji izlediklerini gösteriyor.

Üçüncüsü, bu derneklerin faaliyetlerinin çoğu durumda var olan başat yaşam ve sosyal eylem tarzları –devlet, siyasi partiler, sendikalar– tarafından göz ardı edilen bir halk kesimini hedef aldığı söylenmektedir. Bugün Arap toplumlarımn elli yıl önceki hallerine kıyasla çok farklı oldukları konusunda pek fazla kuşku duyulmuyor. Yaşanmakta olan toplumsal kriz –küresel düzeyde kapitalizmin yayılması ile yaratılan ve mevcut liberalizm tarafından daha da derinleştirilen yarılmaya koşut olarak yaşanan ülke içindeki toplumsal kutuplaşma– kentsel nüfusun üçte biri ile yarısı arasında değişen bir kesiminin entegre olmasını sağladı; ancak bu entegrasyon, adına "kayıt dışı" ekonomi denilen şeyle gerçekleştirildi. Ve eğer Dünya Bankası'nın kriterini kullanacak olursak, buna, "modernleşmiş" olsa bile, Arap kent nüfusunun üçte birinden fazlasını etkileyen bir yoksulluk artışı eşlik etti. Bu modern kentsel yoksulluk, kırsal alanlarda nüfusun daha da büyük bir bölümünü etkilemekte olan, "geleneksel" denilen kırsal yoksulluğun (kapitalist modernleşmenin, özellikle de onun liberal seçeneklerinin bir ürünü olduğu için gerçekte bu yoksulluk biçimi de geleneksel değildir) üzerine eklendi.

Dolayısıyla karşımızdaki soru şudur: Marjinalleştirilmiş olanları tekrar toplumsal yaşamın içine çekecek bir başka ekonomik, sosyal ve siyasi strateji ihtiyacı üzerinde ısrarla durmalı mıyız ya da mevcut durumu kabul edebilir miyiz ve yalnızca ona uyarlan-

mayı ve onu yönetmeyi mi denemeliyiz? Egemen söylem bizleri yalnızca ikinci seçeneğin "gerçekçi" seçenek olduğuna inandırmaya çalışacaktır. Egemen söylem, aynı zamanda gerçeklere ilişkin gözlemlerinden pratik bir sonuç çıkardığım da öne sürmektedir. Toplumsal mücadelelerin belirlenebilir ve genellikle bir arada çalışılan kalabalık iş yerlerinde (fabrikalarda, idari hizmetlerde, iş kollarında, kooperatiflerde) gelişen "geleneksel" biçimleri, en iyi durumda aktif nüfusun yarısından fazlasını etkilemez. Bu mücadele biçimleri, bu nedenle etkinliklerini ve itibarlarını yitirmiş durumdalar deniyor. Bu doğru, ancak yalnızca kısmen. Diğer yandan, aynı zamanda insanların yaşadıkları yerlerde –mahallelerde– oluşturulan bu yeni toplumsal yapıların, faaliyetleri seferber etmenin tam kalbinde yer aldıkları da söyleniyor. Bu da bütünüyle yanlış değil.

Bununla birlikte en önemli yeri tutan "kayıt dışı" grupta gerçekte neler olduğu eleştirilebilir. Derneklerin faaliyetlerinin çoğunlukla bu grubu hedef aldığı doğrudur, ancak araştırmalar, projelerden yararlananların sürece aktif katılım sağlamaları konusu üzerinde gerçekte kafa yorulmadığını gösteriyor. Mısır'da ve diğer ülkelerde incelenen örneklerin yarısından fazlasında, projelerden sorumlu olan kişiler, bu konuyu irdelemeye bile çalışmadıklarını söylediler; diğer yarı ise ilgili kişilere "danışmayı" güç bulduklarını söylediler (ve hemen hiçbir örnekte herhangi bir etkin katılım söz konusu değildi). Bu tavırla ilgili olarak öne sürülen gerekçeler, projeden yararlanan kişiler cahil insanlar, kendileri için neyin iyi olduğunu bilmiyorlar türünden bayağı gerekçelerdi. Bu gruplar içinde gelişen "kendiliğinden hareketlerin" bu derneklerin dışında ortaya çıkmasının ve (haklı olarak) "yasadışı" eylemler olarak görülmelerinin nedeni kuşkusuz ki bu.

"Tabanın harekete geçmesi" ile ilgili söylem, bir söylem olarak kalmaya devam ediyor. Dolayısıyla, ilgili kişilerin "müşteri" gibi davranmaları şaşırtıcı değil; bu, yalnızca projelerden sorumlu olanların akrabalarını kayırma tutumlarını güçlendiriyor. Bu tür tutumlar, bu faaliyetlerde yer alanların "depolitizasyonunu",

bunların politikaya olan düşmanlığım (dernekler arası ilişkilerde veya devletle dernekler arası ilişkilerde kendisini gösterdiği gibi) teşvik ediyor. Bunlar ancak siyasi İslam tarafından devralınmış olan otoriter popülist gelenekleri yeniden üretebilirler.

Dördüncüsü, incelenen faaliyetlerin çoğu (bu beş tür müdahale göz önünde tutulduğunda) devletten bağımsız değil. Dolayısıyla "topluluk yaşamı" ifadesi büyük ölçüde vitrin süsü olarak kullanılıyor. Bu kuralın tek istisnasını, insan haklarını, sosyal hakları ve kadın haklarını güçlendirmek için mücadele eden örgütler oluşturuyor.

Araştırmalar sivil toplumu oluşturan derneklerin çoğunun devletten bir şikayetleri olmadığını gösteriyor. Yüzde yetmişlik bir bölümü, devletin "liberalizmini", yani kendilerine vermekte olduğu desteği tatminkâr buluyor. Faaliyetlerini gerçekleştirdikleri ortamı belirleyen makro-politikalar konusunda bir yargıda bulunmakla –ya da hatta bunlar konusunda bilgi sahibi olmakla– ilgilenmiyorlar. Devletin referans çerçevesini oluşturan ekonomik liberalizme ve küreselleşmeye yönelik eleştirel bir tutum benimsemiyorlar. Çok sayıdaki dernekle devlet arasında var olan işbirliği ilişkisi, kamunun parasal desteğini içermiyor yalnızca, aynı zamanda planlama faaliyetleri de konularında yetkin oldukları düşünülen hükümete bağlı idari kadrolarla birlikte gerçekleştiriliyor. Özerkliğin bu şekilde kaybedilmiş olması, rahatsız edici bir durum olarak görülmüyor: Buna belki bu derneklerin önderlerinin düşünsel eksikliği yol açtı ya da belki de özerklik bir düşünce olarak en başından bu yana söz konusu değildi.

Beşincisi, yetkililer tarafından STK'lara yöneltilen, bunların emperyalizm adına hareket eden bir Truva atı oldukları suçlaması; en hafif ifadesiyle insanın kulağına tuhaf geliyor. Çünkü gerçek Truva atı, bizzat otoriter Memlûk devletidir. Sivil toplumun organlarını aynı şekilde adlandıran –bunların "Batı"nın ajanları olduğunu söyleyen– siyasi İslamın söylemi de eşit derecede tuhaftır, çünkü İslamcılar da uygulamada küreselleşmiş liberalizmi benimsiyorlar. Bu tür stratejileri kabul etmeyi reddedenler –sivil toplumdaki direniş ve mücadele örgütleri– devlet,

siyasi İslam ve yabancı kurumlar tarafından eleştiriliyorlar!

Bütün bu söylenenlerden nasıl bir sonuç çıkarabiliriz?

Başka yerlerde olduğu gibi, Arap sivil toplumu da bölgedeki devletlerin ve siyasi toplumun bir yansımasıdır. "Kötü" olduklarına hükmedilmiş olan devlete ve siyasi partilere karşı çıkarken, sözde sivil toplumun egemen söylem tarafından ona atfedilen bütün olumlu niteliklere sahip olduğunu düşünmek aşırı derecede naif bir tutum olur.

Sonuç olarak, sivil toplumun gösterdiği faaliyetler kamu hizmetlerinden daha etkin olduğunu ve onlardan daha iyi işlediğini kanıtlayabilmiş değil. Bunları tek tek ele aldığımızda, bağışta bulunanların (özellikle Dünya Bankası'nın) etkisi altında şurada ya da burada başlatılmış bu "projelerin" bir çoğunun, kötü bir biçimde tasarlandıklarını ve yerel koşullara uygun olmadıklarını görürüz. Ne de bunların gerçek sorunları çözdükleri görülmüştür. Sayılamayacak kadar çok başarısızlık söz konusu. Bu projelerle devlet kuruluşlarının faaliyetleri kıyaslandığında, ikincisinin, yapılan bütün eleştirilere karşın çok daha olumlu olduğu görülüyor.

Bu faaliyetlerin çoğunu etkisi altında tutan söylemin kendi terimlerini kıstas alarak bir değerlendirme yapıldığında, elde edilen sonuçlar en hafif ifadeyle vasattır. "Yoksulluk" artıyor. Bu politikalardan faydalanan "hedef nüfus", nüfusun tamamının küçük bir bölümünü oluşturmaya devam ediyor. Bunların hedef kitleye "güç kazandırma" hedefine gelince; bu ancak bunun üzerinde uzun uzadıya laf üretenlerin kafalarında var olabiliyor.

Dolayısıyla bu faaliyetlerden hiçbiri, hiçbir biçimde devletinkilerden "daha etkin" ya da daha az maliyetli değil. Üstüne üstlük bunlar saydam da değiller, ne de bunlardan hesap vermeleri isteniyor; kamu sektöründeki hesap verebilirlik düzeyinin çok altındalar. Ve nihayet bunlar daha etkin bir biçimde yönetilmiyorlar ve daha demokratik değiller.

Eğer durum buysa, bunun nedeni bu faaliyetlerin temel aldıkları ana stratejilerin, aynı zamanda devletin temel aldığı ana stratejiler olmasıdır. Kısacası bunlar, dünya düzeyinde ve yerel dü-

zeylerde egemen olan sermayenin stratejileridir. Bunlar hiçbir biçimde, ilgili insanların sorunlarını çözüme kavuşturmazlar.

Yukarıda söylenenler yalnızca bir bütün olarak (yanlış olan) konsensüs ilkesini temel alan ve dolayısıyla egemen liberalizmin dümen suyunda yol alan sözde sivil toplumun (ve devletin) faaliyetleri için geçerlidir. Bunun aksine, sendikalar, meslek örgütleri; demokrasi için, insan hakları için, işçilerin ve kadınların hakları için kavga veren örgütlerin, partilerin içinde ve dışında yürüttükleri siyasi ve toplumsal mücadeleler olası alternatiflerin önünü açabilir. Toplumsal ilişkileri dönüştürme mücadelesinde yer alan siyasi ve sivil toplum örgütlerinin bu yaratıcı yönü, bir başka –bireylere, halklara ve ülkelere daha büyük özgürlük veren, daha adil ve daha eşitlikçi– geleceğin üzerinde inşa edilebileceği temeli oluşturmaktadır.

Bugün için siyasi ve toplumsal mücadeleler bölük pörçük bir durumda. Popülist milliyetçiliğin ve gerçekte var olan sosyalizmin yaşadığı aşınma ve en sonunda bunların çökmüş olmalarının ortaya çıkardığı ideolojik boşluk, bu mücadeleleri –şu anki gelişme aşamalarında– inanılır herhangi bir alternatifi öne süremez hale getirdi. Egemen söylem, insanları bu tür mücadeleleri terk etmeye ve "gündelik yaşamı yönetmekle" yetinmeye itiyor. "İyi yönetişim" bu teslimiyet ideolojisinin popüler versiyonunu oluştururken, postmodernizm de "akademik" bir versiyonunu sunuyor.

Bunlara karşı geliştirilecek olan tek alternatifin etkili mücadeleleri temel alması zorunludur. Bununla birlikte, tabanda tartışmanın olmadığı bir ortamda, teorik düşünce hareket içinde kendisine bir yer bulamaz. Bunların her ikisi de vazgeçilmezdir; bunlar ancak bir araya getirildikleri zaman etkili olabilirler. Bu diyalektiğin hedefini tammlayan, "toplumsal mücadeleyi (sınıf mücadelesini) yeniden harmanlamak" ifadesi, grupların kendileri tarafından belirlenmiş gerçek ortak çıkarlar temelinde bir araya gelmek, hedefleri ileriye doğru yol almayı kolaylaştıracak biçimde, aşamalar halinde belirlemek ve bu grupların maddi ve moral koşullarını iyileştirmek anlamına geliyor. Bu mücadeleler,

bu erek göz önünde tutularak verilmelidir. Süreç içinde bu şekilde verilecek mücadeleler, halkın kendi deneyimi içinde gerçekten kökleşmiş olan, yeni ufukların açılmasına yardımcı olacak gerekli demokratik davranışı geliştirecektir.

Jeo-strateji, Arap birliği ve Filistin intifadaları

Ortadoğu, Üçlü Grubun (Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Japonya) ekonomisi için yaşamsal öneme sahip olan olağanüstü petrol zenginliği nedeniyle dünya jeopolitiğinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonik askeri jeostratejisinde her zaman için özel bir yere sahip oldu ve bundan sonra da sahip olmaya devam edecek. Üstelik, SSCB'nin güney sınırı boyunca sahip olduğu coğrafi konumu, Soğuk Savaş döneminde bölgenin önemini daha da artırdı. Bu eğilim –Sovyet rejiminin çökmesinin ardından– Washington ve Moskova'nın diplomasileri arasında sürekli bir çelişkinin yaşandığı, esas olarak Müslüman ülkelerden oluşan bir bölge olan eski Sovyet Kafkasya'sının ve Orta Asya'nın önemli petrol kaynakları tarafından devralındı.

Bölge, Amerika'nın jeo-askerî dünya dizilişinde (Karayipler gibi) en öncelikli –diğer bir deyişle Amerika Birleşik Devletleri'nin askerî müdahalede bulunmayı kendisine "hak" saydığı– bölgelerden biri olarak görüldü ve böyle görülmeye de devam ediyor. Her halükârda Amerika Birleşik Devletleri, Körfez Savaşı (1990) sırasında böyle bir müdahalede bulundu ve bunu, ilgili ülkeleri sürekli askerî koruması altına almak için kullandı.

Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'da, Türkiye ve İsrail'le –iki mutlak taraftarı– birlikte hareket ediyor. Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi başına, bütün Üçlü Grubun çıkarlarını, yani petrolün tedarikini savunduğu düşüncesiyle bölgeden uzak duruyor. Avrupalılar bazı rahatsızlık belirtileri göstermelerine karşın bölgede Washington'u desteklemeyi sürdürüyorlar.

Arap ulusal popülizm projesi, temel arzusu Arap dünyasının bağımsızlığının süper güçler tarafından kabul edilmesini sağlamak olduğundan, bu durumu kabullenmiyor. Sovyetler Birliği tarafından desteklenen "bağlantısızlığın" anlamı buydu. Şimdi

artık bu sayfa kapanmış durumda ve Arap dünyası şu anda yeni küresel sistem içinde kendi konumu konusunda belirli bir bakış açısına sahip değil. Bölgeye ilişkin "projelerin" başka yerlerde tasarlanıyor olmasının nedeni de bu.

Amerika Birleşik Devletleri burada da, tuhaf bir görünüme sahip olan –Körfez ülkeleri gerekli sermayeyi koyarken, diğer Arap ülkelerinin ucuz emek gücünü sağladığı ve İsrail'in kaçınılmaz arabuluculuk işlevlerini üstlenmesine ek olarak teknolojik izleme sistemleri ile yardımcı olduğu– "Ortadoğu Ortak Pazarı" projesini öne sürerek inisiyatifi ele aldı. Bunun üzerine Avrupa, "Avrupa Akdeniz Ortaklığı" projesini formüle ederek ve aynı zamanda İsrail'i plana dahil ederek, ancak Körfez ülkelerini dışarıda bırakarak ve bu şekilde bu ülkelerin "yönetilmesinin" yalnızca Washington'a özel bir sorumluluk olduğunu kabul ederek, tepki vermeye çalıştı.

Bu jeo-politik boyutlar, siyasi ve toplumsal mücadeleler üzerine yapılan tartışmalarda göz ardı edilemez. Bunları başka yerde ayrıntılı olarak tahlil etmiş olduğumuzdan, burada sadece onların taşıdıkları genel önemi hatırlatmakla yetineceğiz.

İsrail'in sömürgeci yayılmacılığı gerçek bir tehlike oluşturuyor; bu, Arap dünyasınca uydurulmuş hayal ürünü bir tehlike değildir. İsrail, dünya üzerinde, belirlenmiş ülke sınırlarını tanımayı reddeden tek ülke konumunda (ve bundan dolayı Birleşmiş Milletler'in bir üyesi olma hakkına sahip olmaması gerekir). İsrail, on dokuzuncu yüzyılın Amerika Birleşik Devletleri gibi, sömürge alanlarını genişletmek için yeni yerleri zaptetmeye ve orada iki bin yıldır –eğer daha fazla değilse– yaşamakta olan halka, avlanacak ve kökü kazınacak "Kızılderililer" gibi davranmaya hakkı olduğuna inanıyor. İsrail, kendisini Birleşmiş Milletler kararları ile bağlı hissetmediğini açıkça ilan etmiş olan tek ülke.

1965 yılından itibaren Washington'la mutabık kalınarak planlanan 1967 savaşının birkaç hedefi vardı: Popülist milliyetçi rejimlerin çökmesini sağlamak için çalışmaya başlamak, bunların Sovyetler Birliği ile olan ittifakını parçalamak, bunları kendilerini yeniden konumlandırmaya zorlamak ve Amerika'nın ayak iz-

lerinden ilerleyerek Siyonist sömürgeleştirme için yeni topraklar elde etmek. Dolayısıyla İsrail 1967 yılında ele geçirdiği topraklarda Güney Afrika'dan esinlenerek bir apartayd sistemi kurdu. Siyonizm, ne zaman ırkçılıkla suçlansa –ki bu açık ve ortada olan bir şey– kendisini eleştirenlere, sistematik bir biçimde onları anti-Semitizmle suçlamakla tehdit ederek şantaj yapmaktadır. İsrail aynı zamanda "Soykırım sektörünü" de sömürmektedir. İsrail, projesini sürdürebilmek için, bütün düzeylerde olabildiğince güçten düşmüş bir Arap dünyasına ihtiyaç duymaktadır.

İşte burası küresel olarak egemen olan sermayenin çıkarlarının, Siyonizmin çıkarları ile uyuştuğu yerdir. Tek bir nedenden dolayı: Gerçekte var olan kapitalizmin projesini sürdürme mantığı her zaman dünya ölçeğinde kutuplaşmaya yol açtı ve hâlâ da bu kutuplaşmaya katkıda bulunmaya devam ediyor. Herhangi bir Üçüncü Dünya bölgesinin –burada Arap bölgesinin– "kalkınması", gerçekte var olan kapitalizmin küresel genişlemesi ile çelişir. Diğer yandan, modernleşmiş, zengin ve güçlü bir Arap dünyası, Batılı ülkelerin, kapitalist birikimle sıkı sıkıya bağlı sürekli israfın bir gereği olarak bölgenin petrol kaynaklarını yağmalama yeteneğini azaltacaktır. Üçlü Grubu oluşturan ülkelerin siyasi yetkilileri modernleşmiş ve güçlü bir Arap dünyası istemiyorlar, çünkü bu ülkeler, doğaları gereği, egemen ulus-ötesi sermayenin sadık uşaklarıdırlar.

Bu nedenle, Batılı güçlerle İsrail arasındaki ittifak, ortak çıkarlarının oluşturduğu sağlam bir temel üzerine inşa edilmiş durumda. Bu ittifak ne anti-Semitizmden ve Nazizimden sorumlu olan Avrupalıların payına suçluluk duygusunun, ne de "Yahudi lobisi"nin bu ruh halini sömürme konusundaki becerisinin bir ürünüdür. Batılı güçler, Siyonist sömürgeci yayılmacılığın kendi çıkarlarına hizmet etmediğini hissetmiş olsalardı, kendi "komplekslerini" yenmenin ve "Yahudi lobisi"ni etkisiz hale getirmenin yollarını bulurlardı. Bizler, demokratik ülkelerde kamuoyunun görüşlerini yetkililere empoze ettiğine naif bir biçimde inanlardan olmadığımızdan, bu konuda hiçbir şüphe duymuyoruz. Herkes kamuoyunun "imal edilen" bir şey olduğunu biliyor:

Bu nedenle Batılı güçlerin tıpkı Yugoslavya'ya, Irak'a ve Küba'ya karşı yaptıkları gibi, ambargoyu içeren önlemler almaları durumunda İsrail buna birkaç günden daha fazla dayanamayacaktır. Dolayısıyla Batılı güçlerin arzu etmeleri durumunda İsrail'in aklını başına toplamasını sağlamak ve gerçek barışın koşullarını yaratmak zor olmayacaktır. Onlar bunu açıkça *istemiyorlar*.

Arap kamuoyu Siyonist proje ile kapitalizmin genel yayılışı arasındaki bağların doğasını kavramasına olanak verecek donanıma sahip değil. Bu durumda Arap kamuoyu, bırakın temellerini aşmayı, şu ana kadar eleştirmeyi bile başaramadığı popülist milliyetçi düşüncenin sımrlılığının kurbanı olmaktadır.

Sedat, 1967 yılındaki yenilginin ardından, Amerika Birleşik Devletleri'nin oyundaki "kağıtların yüzde doksanım" elinde tuttuğu için (bunlar onun kendi sözleri), SSCB'den kopmak ve Batılı kampa katılmak gerektiğini ilan etti. Bunun sonucunda Washington, İsrail üzerinde yeterince basınç oluşturmaya ikna edilebilir ve bu şekilde bu ülkenin aklını başına toplaması sağlanabilirdi. Sedat'a özgü olan –daha sonraki gelişmelerin derme çatmalığım kanıtladığı– bu "stratejik düşüncenin" ötesinde de Arap kamuoyu, bırakın küresel kapitalist yayılma sürecinin çelişkilerini ve zayıflıklarını tespit etmeyi, bu süreci fark etmekten bile aciz. "Batılılar, en sonunda gerçek çıkarlarının, Arap dünyası ile olan ilişkilerini İsrail'i kayıtsız şartsız desteklemek için kurban etmekte değil, iki yüz milyon Arapla –sınır komşularıyla– sağlam ilişkiler kurmakta yattığım fark edecekler" diye iddia edilmiyor mu ve bu iddia tekrar tekrar dile getirilmiyor mu? Bu düşünce söz konusu "Batılıların" (yani egemen sermayenin) modernleşmiş ve gelişmiş bir Arap dünyası görmek istediğini ima ediyor; aynı zamanda Arap dünyasını güçsüz hale getirmek isteyen Batılıların İsrail'e destek vermeyi belki doğru olmayan, ancak elverişli olan bir çare olarak gördüklerinin farkında olmadığını da gösteriyor.

Suriye ve Lübnan dışında, Arap hükümetlerince yapılan ve onları Madrid ve Oslo müzakereleri (1993) aracılığıyla Amerika'nın sözde "kalıcı barış" planının arkasında yer almalarım ge-

tiren tercihleri, bugüne kadar yol açmış olduklarından daha başka türlü sonuçlar üretmeyecektir: İsrail'i yayılmacı projesini sürdürmesi konusunda cesaretlendirmek. Ariel Şaron bugün "Oslo Anlaşması"nın koşullarını açıkça reddederek, çok daha öncesinden fark edilmiş olunması gerekeni –bu anlaşmanın "kalıcı barışla" hiçbir ilişkisi olmayıp, Siyonist sömürgeci yayılmacılığında yeni bir dönemi başlatma sorunu olduğu gerçeğini– gözler önüne seriyor sadece.

İsrail tarafından bölgeye zorla dayatılan sürekli savaş hali ve onun projesini destekleyen Batılı güçler, Arap ülkelerindeki otokratik rejimlerin varlıklarını sürdürebilmeleri açısından güçlü bir neden oluşturuyorlar. Olası bir demokratik evrimin bu şekilde önünün tıkanması, Arap dünyasında yeniden canlanmanın ortaya çıkması olasılığını zayıflatıyor ve bu şekilde egemen sermayenin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonya stratejisinin yayılmasının yolunu açıyor. İsrail ile Amerika arasındaki ittifak, her iki ortağın da çıkarlarına hizmet ettiğinden, bu iki ülke etle tırnak gibiler.

Dolayısıyla Arap dünyasında demokrasi ve toplumsal ilerleme için verilen kavga –gerçekte başka bir şey olan– sözde barış planlarına bağlı değildir. Tam tersine, bu savaşımın etkili bir biçimde verilebilmesi, saygınlıklarını yitirmelerini sağlamak için bu projelerin gerçek hedeflerini gizleyen peçeyi kaldırmaya bağlıdır. Bunu gerçekleştirecek olan tezlerin belirlenmesi gerekiyor.

Jeo-stratejiyle ilgili olarak burada özetlediğimiz düşünceler sadece ön planda yer alan unsurları –egemen güçleri; diğer bir deyişle ulus-ötesi sermayeyi ve onun hizmetindeki güçleri– sergilediğinden sınırlı nitelikte. "Batılı güçler, Batı'nın çıkarları" gibi ifadeler "egemen sermayenin çıkarları"na gönderme yapıyor.

Bununla birlikte egemen sermayenin çıkarları, toplumsal gerçekliğin bütününü oluşturmuyor; halklar –gerçekte bütün halklar– eşit bir biçimde varlar. Söz konusu "jeo-politik" mantığa karşı, etkili bir mücadele stratejisi, kurbanların çıkarları ile yetkililere egemen olan güçlerin çıkarları arasındaki çelişkileri ortaya çıkarmayı gerektiriyor. Bu stratejiyi uygulamak ne Batı'da

–demokrasi onun hızla yayılmasına yardımcı olacağı için– ne de Doğu'da –kapitalist genişlemenin yıkıcı etkilerinin vahşeti orada daha bariz olduğu için– "daha kolay" olacaktır. Bunu yapmak, farklı özgül nedenlerden dolayı olsa da, burada da orada da güç bir iş. Ne var ki, buna girişmenin dışında, olası başka bir alternatif bulunmuyor. Çünkü küreselleşmiş liberal kapitalist projenin yayılmasımn sonunda dünya ölçeğinde ortaya çıkan bir apartayd var ve onun çatısı altında Siyonizm tarafından Filistinlilere zorla dayatılan apartayd yer alıyor. Apartayda karşı savaşan Filistin halkını desteklemek için küresel bir cephe yaratmak, yalmzca ahlaki bir görev değil; fakat aynı zamanda kapitalist diktatörlüğe karşı etkili bir savaş stratejisinin önemli bir boyutudur da. Böyle bir küresel cephe, aynı zamanda Arap halklarının demokrasi ve toplumsal ilerleme mücadelelerine destek sağlamak açısından da gerçek bir katkı sunacaktır.

Pan-Arapçılık hem bir gerçeklik hem de olumlu bir olgudur. Küreselleşme sürecinin, olduğu haliyle yol açtığı kültürel yıkım ve diğer etkileri göz önünde bulundurulduğunda, eğer Fransızca konuşan toplumlar, Portekizce konuşan toplumlar ve Latin Amerikan ailesinin taşıdığı ruh, meşru direniş için birer çatı oluşturabiliyorsa (ve benim düşünceme göre oluşturuyorlar), o zaman Pan-Afrikacılığa ve Pan-Arapçılığa bıyık altından gülünmesinin temeli nedir? Atlantik'ten Körfez'e uzanan topraklar üzerinde yaşayan halklar arasındaki benzerlik ve bu insanların aynı dili konuşuyor olmaları (yerel dillerin gösterdiği kimi farklılıklara karşın) neden önemsiz olsun ve ilgiyi hak etmesin ki?

Yine de kendi arzusu hilafına bölünmüş "tek bir Arap ulusu" olduğunu söylemek, kendi içinde, kaçınılması gereken bir çelişki barındıracaktır. Bunun nedeni, bu ulusal sorunun, "Arap milliyetçiliği"nin ideolojisinin yarattığı izlenimden çok daha karmaşık olmasıdır. Arap devletlerinin sınırları tarafından belirlenen çatıyla ilgili olarak *kavmî*nin karşısında yer alan *kutrî*. Arap halklarının ulusal gerçekliği bir piramidin üst üste binen basamakları biçiminde ifade edilir. Pan-Arap boyut (*kavmî*) bir gerçektir. Ancak "yerel" boyutlar da (*kutrî*) daha az gerçek değildir. Aslında, tıpkı verimli hilalde (tarihi Suriye ve Irak)* olduğu gi-

bi, eğer tarihi Suriye'nin (bugünkü Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün toprakları) sınırlarının belirlenmesinin, kısa süre önce (1919) yaşanmış, yapay ve gerçekte emperyalist bir parçalamanın sonucu olduğu doğruysa, Mısır, Fas ve Yemen'in yapay ve kısa süre önce kurulmuş devletler olduklarını iddia etmek de komik olacaktır. İster eski isterse de yeni olsun, "yerel ulus" (*kutrî*) ifadesi, çıkarlar ve bu ulusların belirli özellikleri konusundaki gerçek algılamalar üzerinde yükselmektedir.

Ulusal kurtuluş hareketleri ve bunların ürettikleri popülist milliyetçilikler, devletlerdeki bu gerçekleri, oldukları halleriyle temel alarak yayıldılar. Bunların –toplumlarını modernleştirebilmek, onları adım adım dönüştürebilmek ve emperyalizm karşısında özerkliklerini savunabilmek için– öz-merkezci temeller üzerinde inşa etmek istedikleri iç kalkınma stratejileri oldukları şeyden başka bir şey olamazdı: Devletlerce (*kutrî*) tasarlanmış ve uygulamaya konmuş stratejiler.

Pan-Arap boyut, ülkelerin iç yapılarını ikame etmek için değil, fakat bunları güçlendirmek amacıyla, tamamlayıcı stratejiler olarak kullanılabilirdi. Bu yapılamadı, çünkü popülist milliyetçi akımların temsilcileri bu tür tümleyici bir yaklaşımı tasarlayabilecek donanıma sahip değildiler. Bunların modern kapitalist meydan okumanın gerçek doğasına ilişkin kavrayışları, her zaman olduğu gibiydi: En hafif ifadesiyle, yetersiz. Emirleri altındaki "teknokratların" bütün düşünebildiklerinin –açık konuşmak gerekirse kesinlikle uygunsuz, kapitalist bir strateji olan– "ortak pazarlardan" başka bir şey olmamasının nedeni buydu.

Hem popülizmin, hem de otokratik devletin aynı sınırlılıklara sahip olmaları, siyasi düzeyde yaşanan başarısızlıkları açıklıyor. Kendisini "Araplığın" (*uruba*) kurucusu olarak sunan Baas, retoriğin ve yirminci yüzyılda sistemin çevre ülkelerdeki koşulların, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sının koşullarından çok farklı olduğunun biraz olsun bilincinde olmadan, Alman ve İtalyan deneyimleri ile kurulan benzerliğin ötesine geçemedi!

*Bugünkü İran, Irak, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail ve Filistin'i kapsayan yay biçimindeki bölgenin adı – ç.n.

Popülist yetkililerin resmî Pan-Arapçılığı, Filistin'de radikal partilerin oluşumunu (Nayef Havatmeh'in Demokratik Cephesi ve George Habaş'ın Halk Cephesi), Güney Yemen'de halk devrimini ve Dofar Savaşı'nı başlatmış olan; Marksizm, Maoizm ve Guevarizmle aşılanmış bir grup genç devrimcinin oluşturduğu *kavmîyîn* hareketi tarafından, bir süre için sola doğru çekildi. Sanallah İbrahim'in romanı (Warda), bu konuda yapılmış ve hemen her zaman çok fazla ideolojik olan (hataları ve "sapmaları" saptama takıntısı içindeki) tahlillere kıyasla, bu hareketin yavaşça ölüşünün, toplumsal, kolektif ve bireysel kurtuluşa (kadınlara özel bir önem vererek) duyduğu derin tutkunun ve modern Arap tarihinin bu döneminde aşırı derecede popülerleşmiş olan Kalaşnikof'un halk sınıflarının ataletine karşı etkili bir panzehir olabileceği yanılsamasının içyüzünü çok daha iyi bir biçimde ortaya koyuyor.

Resmî Pan-Arapçılık, Arap dünyasının genelinde faaliyet gösteren örgütlerin gelişimini teşvik etti. Tıpkı, en azından kağıt üzerinde bir sendikalar konfederasyonunun (Arap İşçi Sendikaları Konfederasyonu) var olması gibi, özellikle orta sınıfların her meslek grubu da bu türden, kimi zaman aktif olan bir örgüte (Arap Hukukçular, Arap Mühendisler, Arap Doktorlar, Arap Yazarlar vb.) sahip oldu. 1970'lerde ve 1980'lerde Arap ülkeleri arasında (petrol zengini ülkelere doğru) göçün yoğunlaşması, Arap halklarının birbirini daha yakından tanımalarına kesinlikle yardımcı oldu. Ancak bu göç hareketi genel bir depolitizasyon atmosferi içinde ve Körfez devletlerinin süper gerici uygulamaları tarafından belirlenen bir ortamda yaşandı. Bu nedenle göçün ne tür etkiler yarattığı çok büyük belirsizlikler taşıyor. Esas olarak İslamcı hareketin spekülatörlerini zenginleştirdiğinden, sermayenin, göçün tersi yönde akışının etkileri de daha az belirsizlik taşımıyor.

Otokratik Pan-Arapçılık öldü. Buna ikna olabilmek için, onun her yıl, popülist döneme hâlâ özlem duyan ve bunun dışında da başka hiçbir şey yapmayan "tarihsel önderler" grubunun –kravat takan ve şu anda ortalama olarak yetmiş yaşın üzerindeki erkek-

lerden oluşan ve daha genç insanlara ve kadınlara kapalı olan– bir araya geldikleri "törenlerden" (cenaze törenlerinden) bazılarına katılmak (yazarın yapmış olduğu gibi) yeterli olacaktır. Pan-Arapçılığın sahneye koymaya çahştığı İslamcı hareketle uzlaşma skeci, sistemi yeniden canlandırma gücüne kesinlikle sahip değildir. Tam aksine, bu onun İslam Ulusu (*el Umma el Islam*) denilen yeni yüzeysel yanılsama içinde sulandırılmasına katkıda bulunmaktadır.

Tarihin bu sayfası kapandı. Arap ülkeleri ne yerel devletler olarak, ne de bütün bir Pan-Arap varlığı olarak bundan böyle kendi projelerine sahip değiller. Dış ajanlar (Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa) tarafından Arap dünyası için hazırlanan bu projelerin kendi programlarını dayatabiliyor olmasının nedeni budur.

Bu, hem ulusal, hem de Pan-Arap düzeylerde tasarlanan çok parçalı bir alternatife duyulan nesnel ihtiyacın, insanların zihinlerinden silinmiş olduğu anlamına gelmiyor. Filistin *intifadalarını* desteklemeye yönelik girişimlerin çokluğu (Lican did at Tatbi – İsrail'le ilişkilerin "normalleştirilmesi" için Muhalefet Komiteleri), bu öncülün doğruluğuna parlak bir biçimde tanıklık ediyor. Ne var ki, bu dayanışma –tek başına– bugün dünya üzerindeki Arapların durumu konusunda kapsamlı bir tasarım eksikliğinin yerini dolduramaz.

Filistin halkının *intifadası* ulusal kurtuluş için verilen bir mücadeledir ve muhtemelen günümüzde bu tür mücadeleler içinde en önemli olanıdır. *İntifada* tek kelimeyle insanların Siyonizm tarafından dayatılan ırkçı apartayd rejimine boyun eğmeme arzularını ifade etmektedir. Bu mücadele ancak İsrail'in Filistinlilerin derhal bir devlet kurma hakkının tanıması veya gelişmiş kapitalist ülkelerdeki güçlerin, çabucak ya da kolayca fark edilemeyecek olan (egemen sermayeyi, küresel sistem içinde çevre halklarının –bu durumda Arapların– konumunu sistematik bir biçimde zayıflatmayı amaçlayan stratejisini terk etmeye zorlayacak ölçüde) büyük değişiklikler geçirmeleri durumunda sona erecektir.

İsrail yönetimi 1967'den bu yana işgal edilen topraklarda (Gazze, Batı Şeria ve Golan) Siyonist sömürgeciliği genişletme planlarını uygulayarak, yalnızca Yahudilerin haklarını tanıyor (Yahudileri sözcüğünü vurguluyorum, çünkü İsrail Devleti'nde Yahudi olmayanlara ne bireysel ne de kolektif düzeyde eşit haklar tanınıyor) ve bu apartayd ırkçı devletin tanımını oluşturuyor. Bu amaca ulaşmak için alınan önlemler, yeni yerleşimciler için topraklara el konulmasını, su kaynaklarının yağmalanmasını ve Filistinliler için temel ekonomik yaşamın her türlü biçiminin tehlikeye sokulmasını içeriyor.

Filistin halkı işgal edilmiş bölgelerde günlük faaliyetlerinin ileri gelen kişiler ve ticaret burjuvazisi tarafından yönetilmesine izin veriyormuş gibi göründüğünden, bu sistem başlangıçta amaçlarına erişebileceği izlenimini verdi. Lübnan'ın İsrail ordusu tarafından işgal edilmesinin ardından (1982) bölgeden uzaklaştırılmış olan Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), sürgünde olduğu Tunus'tan Siyonist ilhaka karşı çıkabilmek için artık hiçbir araca sahip değilmiş gibi görünüyordu.

İlk *intifada* 1987 yılının Aralık ayında ortaya çıktı. Görünüşe bakılırsa "kendiliğinden" bir patlama olan *intifada,* emekçi sınıfların ve özellikle de mülteci kamplarına hapsedilmiş olan en kötü durumdaki toplumsal grupların öfkesini ifade ediyordu. İntifada sistematik sivil itaatsizlik eylemleri düzenleyerek, İsrail otoritesini boykot ediyor. İsrail buna kendi doğasını tanımlayan sömürgeci gaddarlıkla karşılık veriyor, ancak etkin polis gücünü yeniden oluşturamıyor ya da Filistinli ürkek ve tampon görevi yapan orta sınıfları güçlendiremiyor. Diğer yandan *intifada,* sürgündeki siyasi güçlerin toplu olarak geri dönmesini, yerel örgütlenmenin yeni biçimlerinin oluşturulmasını ve aynı güçle sürdürülen kurtuluş mücadelesine orta sınıfların desteğini savunuyor. *İntifada*, başlangıçta FKÖ'nün resmi örgütlenme ağları içinde yer almamış olan gençlerin *Şebab el intifada* işiydi. FKÖ'nün dört bileşeni (eski şefi Yaser Arafat'a sadık olan El Fetih, DFLP ve PFLP ve Komünist Parti) hiç zaman yitirmeksizin *intifada*ya katıldı ve bu şekilde bu *Şebab*ların birçoğunun sempatisini kazandı.

1980'de yeniden ortaya çıkan İslami Cihad'a prestij kazandırmış olan birkaç eyleme karşın, daha önceki yıllarda gösterdiği atalet nedeniyle geri planda kalmış olan Müslüman Kardeşler, 1988'de kurulan Hamas'ta cisimleşen bir mücadele biçiminin yolunu açtı.

Birinci *intifada*nın ilk iki yıl boyunca yaygınlaşmış olmasına karşın, daha sonrasında (Filistinli çocuklarla savaşmak için ateşli silahlar kullanan ve "yeşil hattı", ailelerinin tek geçim kaynağını oluşturan Filistinli işçilere kapatan) İsrail silahlı kuvvetlerinin ve İsrailli yetkililerin vahşice yürüttükleri bastırma harekâtı nedeniyle hızını kaybettiği görüldü ve sahne, Madrid toplantısı (1991) ve ardından gelen, FKÖ'nün işgal altındaki topraklara dönmesine ve örgütün bir "Filistin Otoritesi"ne dönüşmesine (1994) izin veren sözde Oslo Barış Mutabakatları (1993) ile taçlanan, Amerika Birleşik Devletleri destekli "müzakereler" için hazırlanmış oldu.

Oslo Mutabakatları işgal edilmiş toprakları, kesin olarak İsrail'in topraklarına katacak olan, bir ya da birkaç "Bantustana" dönüştürmeyi tasarlıyordu. Siyonistler ve onların Amerikalı ve Avrupalı koruyucuları, fazla yaratıcılık sergilemeden, ırkçı Güney Afrika'nın bütün apartayd sistemini, detaylarına varıncaya kadar kopya ettiler. İsrail, kendisiyle aynı temel ırkçı insanlık vizyonunu paylaşan apartayd rejiminin sadık bir dostu olagelmişti. Bu bağlamda Filistin Otoritesi –Bantustanların başında yer alan yönetimler gibi– sahte bir devletten başka bir şey olmayacak, gerçekte Siyonist düzenin aktarma kayışı haline gelecekti.

Filistin'de FKÖ tabanlı Filistin Otoritesi kendi düzenini kurmayı başardı ancak belirsizlikler bütünüyle ortadan kalkmış değil. Otorite *intifada*yı koordine etmiş olan *Şebab*ın çoğunu, oluşturduğu yeni yapıların içinde soğurdu. Filistinlilerin kitlesel olarak katıldıkları (katılım oranının yüzde sekseni bulduğu) ve büyük bir çoğunlukla Arafat'ı otoritenin başkanı olarak seçtikleri 1996 seçimleriyle meşruluğunu kazandı. Filistin'deki siyasi yelpazenin bütün bileşenleri (El Fetih, DFLP, PFLP, Komünist Parti ve Hamas) kampanya süresince ağız dalaşına girmeyerek, seç-

melerin tercihini, partizan sempatilerine bakılmaksızın mücadeleye sadık kalmış ve içinde etkin bir biçimde yer almış olan bireylere aktararak, büyük bir siyasi olgunluk gösterdiler. Bununla birlikte, İsrail, işgal altındaki topraklarda ekonominin tamamını denetimi altında tuttuğu ve bundan başka Filistinlilerin dış dünya ile doğrudan ilişki yürütmesine izin vermediği için Filistin otoritesi, ağır mali sorunlarla boğuşmak zorunda. Diğer yandan Körfez devletleri, Kuveyt'in 1990 yılında işgal edilmesi sırasında Filistinlilerin Irak'a sempati gösterdikleri bahanesinin arkasına gizlenerek Filistin otoritesine mali destek sağlamayı hemen hemen tamamen kesmiş durumdalar. Kulağa hoş gelen taahhütlerde bulunmuş olan Avrupalılar ise Filistin'e fonları damlalar halinde serbest bıraktılar ve yaptıkları mali işlemlerin İsrail'in denetimine tabi olmasına razı oldular. Filistin otoritesi bu durum karşısında, güvenilmez olan yerel burjuvaziden kurtularak ticari işlemlerde (de facto) bir tekel elde etti ve bu yolla rüşeym halindeki devlet aygıtını ayakta tutacak olan kaynakları sağlamayı başardı.

Bizim görüşümüze göre, Filistin otoritesi belirsiz bir durumda olduğundan (kendisine İsrail, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa tarafından verilmiş olan görevleri –bir Bantustan'ı yönetmek– yapmayı kabul edecek mi yoksa bu şekilde boyun eğmeyi istemeyen Filistin halkının yanında mı yer alacak?) bu kritik dönemde otoriteden "yana" ya da ona "karşı" olan kolaycı tezler öne sürmekten uzak duracağız.

Bantustan projesinin partizanlarına göre büyük bir personel fazlası olan polis gücü (elli bin ya da daha fazla sayıda görevli) güya kendisinden beklenen işlevi –Filistin halkını kaderine razı olmaya zorlamak üzere sıkı önlemler almak– yerine getirmiyor. Her halükârda, özellikle Filistin Polis Kuvveti üyelerinin kendi halkını bastırmayı reddetmesi durumunda İsrail silahlı güçleri tarafından uygulanan şiddetin düzeyi göz önüne alınarak, bu gücün aynı zamanda gereğinden fazla personel istihdam etmediği de öne sürülebilir.

Mali tekeller aylıkların dağıtılmasına ve bütünüyle Filistin

Otoritesi'ne bağlı olan yeni bir zenginler sınıfı yaratmayı kolaylaştırmaya ilişkin elverişli bir fırsat sundular. Ne yazık ki, Filistinli önderlerin örnek militanlar gibi davranmadıkları, kamu mülkünü yönetirken kişisel çıkar sağladıkları için kınanabilecekleri doğrudur. Fakat o zaman Filistin Otoritesi bu tür tekeller olmadan ayakta kalabilir mi?

İsrail, koşullarını zorla kabul ettirdiği Oslo Mutabakatlarını, aslında Filistin halkı Bantustan projesine karşı çıktığı için, bunların yerine askerî şiddet kullanmak ve bunun dışında başka bir alternatifi göz önünde bulundurmamak düşüncesiyle geçersiz ilan etti. Bu nedenle savaş suçlusu Ariel Şaron'un (ona tankları veren zamanın İşçi Partisi hükümetinin desteğiyle) 1998 yılında El Aksa Camii'nde yaptığı provokasyon ve aynı savaş suçlusunun İsrail hükümetinin başı olarak seçilmesi (ve kabinede yer alan Şimon Peres türünden "güvercinlerin" yaptıkları işbirliği) halen sürmekte olan ikinci *intifada*nın temel sebepleridir.

Acaba bu ikinci *intifada* Filistin halkını, onları Siyonist apartayd rejimine planlı bir biçimde boyun eğdirme planlarından kurtarabilecek mi?

Öyle ya da böyle, şu anda Filistin halkının kendine özgü özellikleri olan, gerçek bir ulusal kurtuluş hareketi var. Bu hareket "tek parti" sistemine dayanmıyor; bu görünüşte (gerçekte öyle olmasa bile) "birleşik" ve homojen bir hareket. Hareket, kendi bireysel kişiliklerini, kendi gelecek tasavvurlarını, kendi ideolojilerini, kendi militanlarını ve hatta kendi tabanını koruyan, ancak mücadeleyi birlikte sürdürme konusunda fikir birliği içinde olan üyelerden oluşuyor. Amorf bir örgütler, dernekler ve STK'lar grubu, bu harekete kullanılmaya hazır kaynakları sağlıyor. Kuşkusuz bu grup, içinde yer alan belirli STK'ların yalnızca spekülatif rüşvetçiliği ya da İsrail ve Amerikan istihbarat örgütlerinin ajanlık faaliyetlerini gizleyen bir perde görevi görüyor olabilecekleri gerçek bir erime potası. Ancak düşman tarafından yürütülen askerî saldırganlık nedeniyle ortaya çıkan korkunç koşullar altında insanların gündelik ihtiyaçlarını karşılayarak ayakta kalmalarını sağlayan da bu aynı bulutsu grup. Bu örgüt-

ler temel malları sağlamaya ve dağıtımını yapmaya ek olarak okulların ve sağlık merkezlerinin işlemesine de yardımcı oluyorlar. Bu olumlu rol reddedilmeli mi?

2

avrupa ve arap dünyası

Akdeniz'in Körfez Bölgesi: Kimi Uluslararası Siyaset Sorunları

Bu bölüm şu iki soruya cevap verebilmek için, Avrupalı devletlerin jeopolitik görüşlerini ele alarak, bölgedeki uluslararası siyaset sorunları üzerinde yoğunlaşıyor: Bu görüşler Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel stratejisini yönlendiren görüşler karşısında özerklik kazanabilir mi? Ve bu görüşler Arap ve İran dünyasının pozitif ekonomik ve toplumsal gelişimiyle uyumlu mudur?

Bu soruları ele alan herhangi bir tahlilin başka soruları da içermesi gerektiği çok açık –bunların en başta gelenleri şunlar:

1 Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel stratejileri ve bunların nasıl bir evrim gösterebileceği;
2 Sovyet iktidarının yıkılmasının ardından uluslararası sistemin geleceği;
3 Kitle imha silahlarının uluslararası ilişkilere getirdiği yeni boyut;
4 Arap devletlerinin ve İran'ın gerek dışarıdan gelen meydan okumalara gerekse de iç çatışmalara verdikleri tepkiler;
5 Filistin sorunu ve Siyonizmin Batılı siyasi ve toplumsal güçler üzerindeki etkisi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejik hegemonyası

Bölgedeki ülkelerin (Avrupa devletleri, Rusya, Türkiye, Arap devletleri ve İran) siyasi ve stratejik seçeneklerini tahlil etmeden önce, ilk olarak bölgenin dışında yer almasına karşın, çok yalın bir nedenden dolayı, küresel düzeyde gerçek bir siyasi ve askerî stratejiye sahip olan tek ülke olduğu için, Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejisini ele almak gerekiyor. Amerika Birleşik Devletleri, bölgeyi dünya üzerindeki çeşitli bölgelerden biri olarak görüyor ve bölgeye kendi hegemonik hedefleri doğrultusunda yaklaşıyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonik stratejisinin iki genel amacı var: Bir "Avrasya" (Atlantik'ten Vladivostok'a uzanan Avrupa) bölgesinin oluşumunu engellemek ve Üçüncü Dünya'nın küresel kapitalist genişlemeye açılmasını güvence altına almak. Egemen söylem tarafından görmezlikten gelinmesine karşın, herhangi bir ciddi tahlil, bu iki hedefi yakın ilişki içinde ve birbirini tamamlayıcı hedefler olarak ele almalıdır. Aslında ikinci hedef, iki varsayıma dayanmaktadır; buna göre Üçüncü Dünya yeni küreselleşmede nispeten marjinalleşmeye mahkûmdur ve bunun bir sonucu olarak dünya sisteminin yapısı esas olarak Üçlü Grubun [Triad] iç ilişkilerine bağlı olacaktır; Avrupa Birliği'nin kendisinin Amerikan hegemonyasına son verebilecek olan bir rakip haline gelmeye muktedir olduğu anlaşılmıştır.

Bu iki varsayım yanlıştır. Üçüncü Dünya'nın gerek doğal kaynakların bir tedarikçisi, gerekse sanayi üreticisi olarak oynadığı rol ister istemez önem kazanacaktır. Sık sık istatistiklere dayanarak Üçüncü Dünya tarafından sağlanan hammaddelerin rolünün gittikçe daha önemsiz hale geleceği ve bu şekilde dünya sistemi içinde gittikçe daha fazla "marjinal" kalacağı öne sürülmektedir. Teknolojinin evriminin ve Kuzey Amerika ve Avustralya kıtalarındaki büyük maden kaynaklarının Üçüncü Dünya'dan gelen girdileri geçici olarak azalttığı doğrudur. Ancak bu Üçüncü Dünya'nın marjinalleşmiş olduğu anlamına gelmez: bu tek kelimeyle yanlıştır. İlk olarak, Üçüncü Dünya'nın hammadde arzın-

da yaşanan nispi düşüş, büyük ölçüde 1970'lerden bu yana hüküm sürmekte olan depresyonun bir sonucu olduğu için, gelecekte güçlü ve uzun bir büyüme dönemi yaşanması durumunda, Üçüncü Dünya belirleyici bir rol oynayacaktır. Bu durumda hammaddeler için yürütülen rekabetin bir kez daha kızgınlaşması büyük bir olasılıktır. Böyle bir durumun ortaya çıkması sadece Batılı tüketicilerin israfının üstel büyümesi nedeniyle değil, fakat aynı zamanda çevre ülkelerin yeni sanayileşmesi nedeniyle çok daha olasıdır. Bu kaynaklara erişim için yapılan çatışmalar hiçbir biçimde *raison d'être*sini (varlık nedenini) yitirmiş değildir.

Ayrıca, hatırı sayılır miktarda Güney ülkesi, gerek kendi iç pazarları için, gerekse dünya pazarı için gittikçe daha fazla önem taşıyan sanayi üreticiler haline geleceklerdir. Teknoloji ve sermaye ithal eden bu ülkeler, aynı zamanda rakip ihracatçılar konumundadırlar ve gelecekte dünya ekonomik dengesinde bunların ağırlığı artmaya devam edecektir. Burada söz konusu olan yalnızca Kore türünden, Doğu Asya'da yer alan birkaç ülke değildir. Devasa Çin ve onun ardından gelen Hindistan ve büyük Latin Amerika ülkeleri de hesaba katılmalıdır. Ancak Güneyde kapitalist genişlemenin hız kazanmış olması, istikrar yaratan bir etken olmaktan uzaktır; bu genişleme çevre ülkelerdeki mevcut koşullar içinde bu ülkelerde yoğunlaşmış olan çok geniş emek rezervlerini soğuramayacağından, yalnızca ulusal ve uluslararası düzeylerde şiddetli çatışmaların artmasına yol açabilir. Çevre ülkeler "fırtına bölgeleri" olmaya devam ediyorlar. Bu nedenle kapitalist sistemin merkezleri, çevre ülkelerin üzerinde, bu ülkelerin halklarını, onların arzularını tatmin etmeye çalışmak yerine, acımasız bir disipline tabi tutarak kendi nüfuzlarını kullanmak zorundalar. Teorik olarak bu egemenlik bir hegemonik güç tarafından kurulabilir ya da Üçlü Grubun ortakları arasında paylaşılabilir (bu nedenle "paylaşma" terimi belirli söylemlerde kendisine yer bulmaktadır).

Amerikan mevcut düzeni, kendi hegemonyasını sürdürme çabasında Avrupalı ve Japon rakiplerine karşı üç belirleyici avan-

taja sahip olduğunu gayet iyi anlamış durumda: Yerkürenin doğal kaynaklarını denetliyor olmak, askerî bir tekel ve kapitalizmin ideolojik egemenliğini ifade etmek için kullandıkları "Anglo-Sakson" kültürün etkisi. Bu üç avantajın sistematik bir biçimde kullanılışı, ABD'nin politikalarının birçok veçhesini, özellikle Washington tarafından Ortadoğu petrolü üzerinde askerî denetim kurmak için gösterdiği çabaları, gerek Kore'ye –bu ülkenin içinde bulunduğu "mali kriz"den istifade ederek– gerekse Çin'e karşı giriştiği taarruzu, kurnazca oynadığı Avrupa'daki bölünmeleri –tartışmasız müttefiki Britanya'yı seferber ederek– şiddetlendirme oyununu ve Avrupa Birliği'nin Rusya ile daha yakın bağlar kurmasını engellemesini aydınlatıyor.

Konuya gezegenin kaynakları üzerinde küresel denetime sahip olma planı açısından bakıldığında, ABD'nin dünya ölçeğinde tek askerî güç olması, o olmadan Üçüncü Dünya'ya yönelik güçlü bir müdahale yapılamayacağı anlamına geliyor. Sorun bununlada sınırlı değil; ne Avrupa (eski Sovyetler Birliği dışarıda bırakıldığında) ne de Japonya, ekonomilerinin ayakta kalması için gerekli olan kaynaklara sahip değil. Örneğin enerji ihtiyaçlarım karşılamak açısından özellikle Körfez'den gelen petrole bağımlılar ve bu bağımlılık nispeten azalacak olsa bile uzun bir zaman için sürecek. ABD, Körfez Savaşı ile bölgede askerî denetimi ele geçirerek, bunun müttefik-rakiplerini baskı altına almak için nasıl kullanılabileceğinin bütünüyle farkında olduğunu gösterdi. Geçmişte Sovyet iktidarı da Avrupa'nın ve Japonya'nın bu kırılganlığım fark etmişti ve SSCB'nin Üçüncü Dünya'da yaptığı kimi müdahaleler, bu kırılganlığı Avrupa'ya ve Japonya'ya, bu ülkelerin diğer alanlarda kendisiyle görüşmesini sağlamak için hatırlatmaya yönelikti. Avrupa ile Rusya arasında ciddi bir uzlaşma sağlanabilirse ("ortak ev") Avrupa'nın ve Japonya'mn bu eksikliğinin giderilebileceği çok açık ve Avrasya'nın inşasının Washington tarafından bir kâbus gibi görülmesinin nedeni de bu.

Avrupa'nın, bir kez daha dünya pazarında gerçek bir rekabetin konusu haline gelen, ekonomik ve toplumsal yeniden inşasının elde ettiği başarı, Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasında

(SSCB de dahil) belirli bir yakınlaşmanın yaşanmasına yol açtı. Ancak bu güçlü bir itki değildi ve her zaman için çok sakıngandı. Bunun daha ileriye götürülebileceğine yalnızca, de Gaulle ikna olmuş görünüyordu. Çünkü –söylemeye bile gerek yok ki– Avrasya'nın her ne biçim altında olursa olsun er ya da geç inşa edilmesi, sürmekte olan ABD hegemonyasını olanaksız hale getirecek, bol miktarda doğal kaynağa sahip olan bir sanayi, mali ve askerî blok yaratacaktır.

Washington tarafından alınan 1990-91'de Körfez'de savaşı başlatma kararı, bu "Avrasya bloğu"nu oluşturmaya yönelik her türlü girişimi daha işin başında durdurmak üzere alınmıştı. Avrupa, ABD'nin petrol üzerinde denetimi ele alması yoluyla kasıtlı olarak zayıflatıldı ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasıyla birlikte Avrupa'nın politikasının kırılganlığı açıkça görülebilir hale geldi. Aynı zamanda çoktan dağılma sürecine girmiş olan SSCB, etkisiz duruma getirildi, eski yıpranmış "komünist tehlike" bostan korkuluğunun yerine, yeni "Güneyden gelen tehlike" konuldu. Amerikan karşı saldırısı kısa vadede Washington tarafından arzulanan sonuçları yarattı.

Ve SSCB'nin dağılması pek çok şeyi değiştirirken, Amerikan stratejisinde herhangi bir değişiklik olmadı. Tam aksine bu, ABD'nin hegemonik iddialarını daha da saldırgan bir biçimde ileri sürmesine yol açtı. Eski SSCB'de ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde hüküm süren kaos ve bu ülkelerin toplumlarının dizginlerinden boşanmış kapitalizme maruz kalmalarından dolayı savunmasız bir halde olmaları, bu ülkelerin uluslararası satranç tahtasında aktif oyuncular olarak yer alma güçlerini yok etmiş olduğu doğrudur. Bu zayıflıklar, Doğu Avrupalı paydaşların Latin Amerikalaştırılmasım ve Rusya'nın bir hammadde tedarikçisi konumuna indirgenmesini temel alan bir başka "Daha Büyük Avrupa" görüşünü teşvik etti. İyi ama böyle bir sistemden, geçici olarak olsa bile kim kârlı çıkar? Hiç şüpheye yer bırakmayacak şekilde, daha şimdiden Polonya'da, Çek Cumhuriyeti'nde, Macaristan'da, Slovenya'da, Hırvatistan'da ve Batlık ülkelerinde uygulamada olan *Drang nach Osten* (Doğu'ya Yöneliş) geleneği-

ne geri dönen Almanya. Bir hammadde tedarikçisi konumuna indirgenmiş olan Rusya'nın geleceği daha az kesin ve Amerika Birleşik Devletleri burada, Avrupa'nın gerekçelerini anlayamamış göründüğü bir mücadelenin içine girmiş durumda. Bütün bunlar, Avrupa projesini parçalamakta olan merkezkaç güçlerin çıkarına: Almanya'ya ortaklarının sahip olmadığı bir "hareket alanı" veriyor ve her zaman için Amerika Birleşik Devletleri'nin kuyruğunda yer alan Büyük Britanya'nm üstlendiği bölücü rolünü kuvvetlendiriyor.

Bu merkezkaç güçler –eğer (Büyük Britanya ile Almanya arasında) bir noktada birleşebilirlerse– Anglo-Sakson kültürünün Kuzey Avrupa ülkeleri için sahip olduğu cazibeye dayanarak Avrupa projesini bugünkü sınırları içinde, yani neoliberal küreselleşmenin parçası olan bir "ortak pazar" şeklinde ve bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel hegemonyasına meydan okumaktan aciz bir proje olarak sınırlandıracaklar. Avrupa'nın sorunlarına ABD'nin aktif olarak karışması, sözgelimi Yugoslavya'da NATO müdahalesinin koşullarını dayatması, zayıf Avrupalı rakibini etkisiz hale getirme stratejisinin bir parçasını oluşturuyor.

Amerika'nın stratejik tercihi, ana akım gazeteciler tarafından söylenenlerin aksine, bütün Üçüncü Dünya'da "serbest girişime elverişli bir siyasi iklimi" sürdürmenin ve desteklemenin taşıdığı yaşamsal önemi vurguluyor ve Amerika'nın aslında Üçüncü Dünya'nın marjinal bir konumda olmadığını gayet açık bir biçimde farkında olduğunu gösteriyor. Tam tersine, ABD-Üçüncü Dünya çelişkisi şimdilerde ana çelişki konumunda; şu anda oyunun kurallarını (az ya da çok sadık bir biçimde) kabul eden ve şiddetli siyasi çatışmaya (ya da 1945'e kadar kapitalizmin tarihinde yaşanmış olduğu gibi askerî çatışmaya) dönüşme riskini taşımayan Batı'nın iç çelişkileri, ekonomik rekabetle sınırlanmışken, Doğu-Batı çelişkisi sona ermiş durumda.

Bu alanda yaşanması kaçınılmaz olan gelişmeler, sadece Üçüncü Dünya'nın sanayileşmesi nedeniyle değil, fakat aynı zamanda orta büyüklükte güçler de askerî olarak "tehlikeli" Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya üzerindeki hegemonya-

sının sağlayan deniz ve hava iletişim yollarını tehdit edebilecek– hale gelebilecekleri için çatışma nedenlerini daha da şiddetlendirecektir. Görüldüğü kadarıyla Irak çoktan bu aşamaya ulaşmış ve bu da Pentagon'u –Kuveyt'in 2 Ağustos 1990'da işgal edilmesinden çok daha önce– bu ülkenin askerî ve sanayi potansiyelini yok etmek gerektiğine ikna etmiş durumda. Amerika Birleşik Devletleri, gelecekte potansiyel olarak çok daha tehlikeli olan diğer Üçüncü Dünya ülkeleri (örneğin Hindistan) karşısında ne yapacak?

Washington tarafından Doğu Asya ülkeleriyle olan ilişkilerine verilen merkezî önem, Üçüncü Dünya'nın, dünyamn güç dengesinde gittikçe artan bir rol oynayacağına işaret ediyor. Çin'i parçalamaya yönelik Amerika stratejisine dikkat çekerek, daha evvelce bu konuyla ilgili olarak bazı düşünceler ileri sürdük. Güneydoğu Asya ve Kore'de yaşanan mali kriz, Amerikan stratejisinin "tehlikeli Üçüncü Dünya" ile ilişkilerindeki aşırı vahşiliğini gözler önüne serdi. Küçük bir mali kriz –savaş sonrası dönemde Fransa ve Büyük Britanya aynı derecede ciddi bir düzine kriz yaşamışlardı– Kore sanayini tam anlamıyla parçalamaya çalışan önlemleri dayatmanın bahanesi olarak kullanıldı. Bu korkunç Koreli tekeller (ne ikiyüzlülük!) parçalanmalıydı ve rekabete açık hale getirilmeliydi; Amerikan tekelleri onların egemenlik alanına nüfuz edilebilsinler diye. Amerika Birleşik Devletleri, Kore'ye kıyasla kişi başına düşen tutar açısından (dış borçları) çok daha büyük bir mali kriz yaşıyor ve bu yirmi yılı aşkın bir süredir devam ediyor. Siz hiç IMF'in bu krize çözüm olarak örneğin (bizim bildiğimiz kadarıyla bir tekel olan) Boeing'i Avrupalı rakibi Airbus'a zoraki olarak satmasmı önerdiğini duydunuz mu? Aslında ABD-Doğu Asya savaşı başlamış durumda. Ve bunun, bu söylem gerçekte gündemde neyin olduğunu maskelemek için kullamhyor olsa da, Huntington'ın "medeniyetler çatışması" ile pek bir ilgisi yok. Amerikan hegemonyası, kapitalist olmasına karşın, olası bir tehlikeli rakibe karşı önleyici bir savaş başlatmış durumda.

Amerika Birleşik Devletleri bu nedenle, Üçüncü Dünya'yı hâ-

lâ, kendisini en yüksek derece garantörü olarak addettiği dünya kapitalist düzenini tehdit eden bir "fırtına bölgesi" olarak görüyor. Bu nedenle Washington'un Üçüncü Dünya'da giriştiği müdahalelerin ardı arkası kesilmiyor: ABD'nin hükümet devirme, darbeler, (denetimi altındaki "uluslararası" kurumlar, Dünya Bankası ve IMF yoluyla) ekonomik ve mali baskı kurma ve doğrudan ve dolaylı askerî müdahaleyle el atmadığı tek bir bölge bile yok. Şu ana kadar Avrupalılar ve Japonlar, bu müdahalelere karşı açık bir biçimde karşı duran bir tavır almaya cesaret edemediler ve her seferinde bu müdahalelere rıza gösterdiler. Dünya Bankası ve IMF'teki oy haklarını hiçbir zaman Washington'un iradesine karşı olacak biçimde kullanmadılar ve hatta Avrupa Birliği kendi Afrika politikasını bu mali kuruluşların politikasıyla paralel hale getirdi.

Üçüncü Dünya'nın, Amerikan hegemonik stratejisi için taşıdığı önem, en uygun müdahale araçlarının (acil müdahale güçleri, "düşük yoğunluklu" çatışmaların yönetilmesi vb. türden) ne olduğu konusunda sürmekte olan bir askerî tartışmanın tam kalbinde yer alıyor. Bu bağlamda şunu hatırlamamız gerekir ki, Vietnam'da aldığı yenilginin ardından Amerikan karar alma mekanizması, yıllarca yeni bir "kirli savaş" hayaleti tarafından felç edildi. Amerikan yönetimi, Körfez Savaşı'yla birlikte, Amerikanın güvenliği açısından gerçek bir tehdit oluşturmuyor olsa bile, düşman ülkenin ve halkının bütünüyle yok edilmesini içeren bir savaş anlayışını benimseyerek kendisini bu çıkmazdan kurtardı. Soykırım bir kez daha gündemde.

Var olduğu yıllarda SSCB kendisini sürekli olarak Atlantik ilişkilerinin evrimine uyarlıyordu. İlk dönemde –Stalin devri– kendisini kendi gücüne güvenmekle sınırlandırarak, yeni nükleer silaha bir karşılık bulmak üzerinde yoğunlaştı. Ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonik gücüne dünya çapında, özellikle denizde, Üçüncü Dünya'da mümkün görünen yerlerde, şurada burada oluşturduğu kırılgan ittifaklarca desteklenen bir askerî yayılma ile kafa tutabileceğini düşündü. Ancak Sovyet ordusunun yaptığı bu tercih, Avrupa'yı Atlantik yanlısı

seçeneğin yararsızlığına ikna etmek bir yana, yalnızca tehdit yanılsamasının sürekli hale gelmesine hizmet etti.

Bizim özellikle üzerinde durduğumuz Ortadoğu'ya gelince, Amerikan stratejisi işin başından bu yana askerî bir boyuta sahipti. Washington'un "Irak tehdidini" kızıştırıyor olmasının nedeni budur. İkinci Körfez Savaşı'nın –1998 yılında gerçekleşmeyen savaş– başarısızlığa uğraması, Avrupa'nın gelecekte hiç yüzü kızarmadan Washington'un tek taraflı girişimlerinin peşine takılmayabileceğine dair umutları arttırdı.[1] Ve kendilerini, bütün Üçüncü Dünya ülkeleri ve çok sayıda Avrupa ülkesi tarafından (ancak Britanya tarafından değil) desteklenen Rusya ve Çin'in Güvenlik Konseyi'nde Birleşmiş Milletleri, Amerika'nnı kararlarını gözü kapalı onaylayan bir büro haline dönüştürmeyi reddederken yeniden bir arada bulmuş olmaları iyi bir şey. Ancak bunun çok daha ötesine geçmek ve alternatif Avrupa ve Arap stratejilerini düşünmeye cesaret edebilmek gerekiyor. Henüz bu noktadan uzaktayız.

Amerikan stratejisinin askerî boyutu, doğal olarak yaptığı siyasi tercihler tarafından –siyasi tercihlerin askeri boyutu dikte etmediği durumlar dışında– tamamlanıyor. Filistin'de 1993 yılında, Amerika'nın gözetimi altında Madrid ve Oslo'da deklarasyonlar yoluyla (Gazze ve Jeriko vb.) başlatılan sözde barış süreci, yalnızca İsrail'in yayılmacı tutkularını ve ordusunu (özellikle Batı medyasının gerçekte çok daha az korkutucu olan diğer tehlikeleri tekrar tekrar gündeme getirirken, karşısında tümüyle sessiz kaldığı nükleer silahlarını) güçlendirmeye hizmet etti. İşgal altındaki topraklarda her gün işlenmekte olan suçlara karşın, Ariel Şaron bölgede Batılı güçlerin ayrıcalıklı müttefiki olmaya devam ediyor. İsrail'in çevresinde örgütlenmiş bir "Ortadoğu ortak pazarı" önerisi –tamamen "ABD Yapımı" [Made in USA] bir proje– yalnızca bu stratejiyi tamamlıyor ve aynı zamanda bölgede Avrupalıları bütünüyle etkisiz hale getiriyor. Türkiye'de, Mı-

1- Güvenlik Konseyi'nin savaşa izin vermeyen birinci kararına karşın ABD yine de savaşı başlattı. Bunu izleyen kararlar askerî harekâta sahte bir meşruluk verdi ancak Irak'ın işgalini yasal hale getirmek konusunda çok fazla bir şey yapmadı.

sır'da, Cezayir'de ve başka yerlerde İslamcı hareketlere verilen siyasi destek, onların bütün stratejisini tamamlıyor; aslında küreselleşmiş neoliberalizmin taleplerine kölece boyun eğerek, "Batı'ya karşı direnişi" "kültürel" denilen alana transfer eden diktatörlüklerden başka hiç kimse onların çıkarlarına daha iyi hizmet edemez. Bütün bu konularda şu ana kadar Avrupa'nın Amerikan projesine uymayı reddettiğini gösteren hiçbir işaret ortaya çıkmadı. Birkaç zayıf protesto yapıldı ancak bundan daha fazlası da söz konusu olmadı. Avrupa'nın ekonomik gücü aracılığıyla bir miktar "paylaşımı" kabul ettirebileceğine ilişkin düşüncenin bizzat bir yamlsama olduğu kanıtlandı.

Bu durumda soru Akdeniz'in çevresindeki ülkelerin ve uzantılarının –Avrupalılar, Araplar, Türkler, İranlılar, Afrika boynuzunda yer alan ülkeler– esasen Amerika'nın dünya hegemonyasını korumayı hedefleyen güvenlik politikalarından farklılaşan politikaları izlemeyi seçip seçmeyecekleridir. Mantıken böyle bir seçeneği desteklemeleri gerekiyor. Ancak şu ana kadar Avrupa, bu yönde hareket edeceğine dair hiçbir işaret göstermedi. Bu ataletin bir nedeni belki de Avrupalı ortaklar arasında çıkar farklılıkları –en azından öncelikleri arasında farklılıklar– olmasıdır. Akdeniz kıyıları, gelişmiş kapitalizmin sanayileşmiş merkezleri için Kuzey denizi, Amerikan Kuzeydoğu Atlantik ve iç Japonya kıyıları kadar önemli değil: Bunların gelişme yoğunluğu birbiriyle kıyaslanamaz. Akdeniz'in güneyindeki ülkelerde kaos yaşanması tehlikesi, bırakın ABD'yi ve Japonya'yı, Kuzey Avrupalılar –Almanya ve Büyük Britanya– için, İtalyanlar, İspanyollar ve Fransızlar için olduğu kadar ciddi olmayacaktır.

Avrupa ve güneydeki Arap Akdeniz

1945 yılına kadar farklı Avrupalı güçler, Akdeniz'de kendi politikalarına sahipti ve bunlar sıklıkla birbirleriyle çatışıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı Avrupalı ülkeler, Akdeniz ve Arap devletleri karşısında ne tekil devletler olarak ne de ortaklaşa –ABD'nin politikalarının arkasında hizaya geçmekten başka– hemen hiçbir politikaya sahip değildi. Böyle olmasına

karşın bölgede sömürgeci çıkarları olan Büyük Britanya ve Fransa, perde arkasında kendi avantajlarını koruyabilmek için mücadele etti. Büyük Britanya, 1954'te Mısır ve Sudan'ı bıraktı ve 1956'da üçlü Süveyş macerasının başarısızlığa uğramasının ardından, Körfez'e sınırı olan ülkeler üzerinde özel bir etkiye sahip olma politikasında yüz seksen derecelik açı veren bir dönüş yaparak, 1960'ların sonlarında bölgeyi terk etti. 1945 yılında çoktan Suriye'den atılmış olan Fransa, en sonunda 1962 yılında Cezayir'in bağımsızlığını kabul etti, ancak Mağrib ve Lübnan'da sahip olduğu nüfus konusunda geçmişe özlem duymayı sürdürdü ve bu özlem en azından Fas, Tunus ve Lübnan'da yerel yönetici sınıflar tarafından yüreklendirildi.

Avrupa, AB'nin oluşturulması sırasında, bu alanda, sömürgeci güçlerin geri çekilmelerinin ardından ortak bir politika geliştirmedi. 1973 yılında İsrail-Arap savaşının ardından petrol fiyatları yeniden düzenlenince, Avrupa topluluğu uykusundan uyandı ve aslında bölgede "çıkarları" bulunduğunu fark etti. Ancak bu uyanış, örneğin Filistin sorununda herhangi bir önemli girişimde bulunmasına yol açmadı. Avrupa bu alanda, diğer birçok alanda olduğu gibi, kararsız kaldı ve en sonunda tutarsız bir tutum aldı.

Bununla birlikte 1970'ler sırasında Amerika Birleşik Devletleri karşısında daha fazla özerklik sağlama konusunda, Venedik'te 1980 zirvesi ile en yüksek noktasına ulaşan bir miktar ilerleme sağlandı. Ancak bu ilerleme pekiştirilmedi ve 1980'ler boyunca esas itibariyle erozyona uğradı. Körfez krizi sırasında Avrupa'nın Washington'un arkasında hizaya girmesiyle birlikte tamamen ortadan kayboldu. Bu nedenle Avrupa ile Arap-İran dünyası arasındaki ilişkilerin geleceğine ilişkin Avrupahların tutumları tek tek ülkeler bazında ele alınmahdır.

Büyük Britanya'nın artık kendine özgü herhangi bir özel Akdeniz ve Arap politikası bulunmuyor. Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da Britanya toplumu –siyasi partileri, gerek Muhafazakar Parti gerekse İşçi Partisi aracılığıyla ifade edildiği şekilde– Amerika Birleşik Devletleri ile koşulsuz olarak aynı çizgide

yer almayı seçmiş durumda. Bu, geçici durumları aşan, temel ve tarihsel bir seçimdir. Anglo-Sakson bloğu halkları (ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda) kapitalizmin ve onunla bağlantılı olarak burjuva demokrasisi biçiminin değerlerini paylaşırlar ve ona koşulsuz olarak inanırlar; ancak bu halklar aynı zamanda gezegenin diğer kültürleriyle karşı karşıya geldiklerinde kendi aralarında derin bir dayanışma duygusunu paylaşırlar.

De Gaulle, bu temel seçimin gerçekte özerk Avrupa ile uyumlu olmadığını anlayan tek Avrupalı politikacı oldu ve de Gaulle Londra'dan resmi bağlılık beklememek gerektiğini hissediyordu. Ancak bu görüş egemen görüş, haline gelmedi ve bugün Büyük Britanya'nın Avrupa kurumlarına katılımı, Avrupa'nın Amerikan stratejisinin taleplerine teslim oluşunu pekiştiriyor. Körfez Savaşı bunun mükemmel bir biçimde sergilenişiydi.

Farklı nedenlerden dolayı, Almanya'nın ne özel bir Arap politikası ne de bir Akdeniz politikası var ve muhtemelen görülebilir gelecekte de böyle bir politikası olmayacak. Kendi bölünmüşlüğü ve kendi konumuyla sakatlanmış olan Federal Alman Cumhuriyeti, gerek Amerika Birleşik Devletleri'nin, gerekse Avrupa Ortak Pazarı'nın peşi sıra düşe kalka, eş zamanlı ve belirsizlik içinde yol alırken, düşük bir siyasi profili benimseyerek, bütün çabalarını ekonomik gelişme üzerinde yoğunlaştırdı. Almanya'nın yeniden birleşmesi ve tam uluslararası egemenliğini elde etmiş olması, bu ülkenin konumunu değiştirmedi; tam tersine bu konumu pekiştirdi. Egemen siyasi güçler (muhafazakârlar, liberaller ve sosyal demokratlar) önceliği Alman kapitalizminin Orta ve Doğu Avrupa'ya yayılmasına verdiler; bu şekilde ortak bir Avrupa stratejisi gerek siyasi, gerekse ekonomik bütünleşme için nispeten daha az önemli hale gelecekti.

Hem bir Atlantik hem de bir Akdeniz ülkesi olan Fransa, sömürgeci bir imparatorluğun mirasçısı ve İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında sayılan bir ülke olarak, ekonomik ve mali durumu böyle bir rol oynamasına uygun olduğu halde, gerçekte büyük güç olma iddialarından vazgeçmedi. Savaş sonrası dönemin ilk on yılında birbirini izleyen Fransız hükümetleri, abartılı Atlantik yanlısı, anti-komünist ve anti-Sovyet iddialarla ülke-

nin sömürgeci konumunu korumaya çalıştı. Buna karşılık, ABD'nin 1956'da Mısır'a karşı girişilen üçlü saldırı karşısında aldığı tutumda görülebileceği gibi, hiçbir zaman için Washington'un gerçek anlamda desteğini kazanamadılar. Fransa'nın o yıllardaki Akdeniz ve Arap politikası, kaçınılmaz bir biçimde geriye doğru gidiyordu.

De Gaulle hem "eski sömürgeci" hem de Amerikan yanlısı olan bu yanılsamalarla ilgisini kesti. Ardından Fransız ekonomisini modernleştirmek, sömürgelere siyasi bağımsızlık verme politikasını uygulamaya koymak ve orta büyüklükteki bir ülke olmaktan kaynaklanan zayıflığını, Avrupa'nın bütünleşmesiyle telafi etmek üzere modası geçmiş sömürgecilik politikasını, esnek yeni sömürgecilikle ikame etmek üzere, tutkulu bir üç ayaklı proje tasarladı. De Gaulle, Amerika Birleşik Devletleri karşısında sadece ekonomik ve mali alanlarda değil, fakat aynı zamanda siyasi ve hatta askerî olarak özerk olabilecek bir Avrupa tasarladı. Aynı zamanda o yıllardaki SSCB'yi Avrupa'nın ("Atlantik'ten Urallara uzanan Avrupa") inşası ile ilişkilendirmeyi düşündü. Hatırı sayılır bir sağduyu ile Sovyet sisteminin tedrici gevşemesini öngörerek "sistemlerin yakınlaşması"ndan söz etti. De Gaulle, SSCB'nin "şeytan gibi gösterilmesinin" ABD tarafından hegemonyasını sürdürmek ve sinirleri gergin bir Batı Avrupa'yı komutası altında tutmak için kullanıldığım gördüğünden, bunun doğru bir tutum olduğuna ikna olmamıştı. Yukarıda belirtildiği gibi, Kuzey Amerika kıtasının karşısında yer alan bir Avrasya'nın inşa edilmesine ilişkin jeostratejik görüş, Washington'un hoşuna gidecek bir görüş değildi. Bu aynı zamanda, Fransa için kendisini gerek Akdeniz ve Körfez bölgesine yönelik askerî bir politikadan gerekse Amerika Birleşik Devletleri tarafından kendi küresel askerî stratejisi bağlamında kullanılan İsrail'den kesin bir biçimde uzaklaştıracak olan bir Arap politikası anlamına gelecekti.

Ancak Gaullizm kurucusunun ardından ayakta kalmayı başaramadı ve 1968'den itibaren Fransız siyasi sınıfları, hem geleneksel sağ, hem de sosyalist sol, yavaş yavaş eski tutumlarına geri döndü. Avrupa'nın inşası anlayışları "ortak pazar" boyutuna,

Fransa-Federal Alman Cunhuriyeti ortaklığına (o derece ki Almanya birleşince bu Paris'te büyük bir şaşkınlık ve korku yarattı) ve Büyük Britanya'yı ısrarla AET'ye katılmaya davet etmeye (Britanya'nın Avrupa'da Amerikalıların Truva atı gibi hareket edeceğinin farkında olmadan) daralıp kısıldı. Elbette bu kayma, Fransa'mn politika olarak adlandırılmayı hak edecek her türlü Arap politikasmı –diğer bir deyişle acil ticari çıkarların savunulmasının ötesine giden her türlü politikayı– terk etmesi anlamına geliyordu. Aslında Fransa'nın Arap dünyasındaki politikaları, Sahra dışı Afrika'da olduğu gibi, Amerikan hegemonik stratejisine destek veren bir rol oynaya gelmiştir.

İşte bu bağlamda, Mağrib ülkelerini Avrupa vagonunun arkasına bağlamayı amaçlayan (daha önce Türkiye'ye yapıldığı gibi. Şimdiler bu politika krizde) Akdeniz söylemini yenilemek gerektiğinin farkına varıldı. Bu, Arap devletlerine yaklaşma olasılığını yok ediyor ve aym zamanda Maşrık'ı[2] ABD/İsrail'in ellerine bırakmak anlamına geliyor. Aym zamanda Mağrib'in egemen sınıfları da bu politikaya razı oldukları için –Kuzey Afrika halkları, öngörülebileceği gibi Maşrık'la olan dayanışmalarını enerjik bir biçimde sergilerlerken, Körfez krizi bu politikaya ciddi bir darbe vurmuş olsa dahi– üzerlerinde sorumluluk taşıdıklarına şüphe yoktur.

İtalya, coğrafi konumu nedeniyle, Akdeniz'in sorunları karşısında her zaman bariz bir biçimde endişe duymuştur. Ancak bu, İtalya'nın mutlaka gerçek bir Akdeniz ve Arap politikası olduğu ve hele de bu politikanın etkili ya da özerk olduğu anlamma gelmiyor. İtalya uzun bir süre boyunca kapitalist gelişme tarafından marjinalize edildi ve bu ülkenin Akdeniz'e yönelik arzuları hep başka daha kararlı Avrupalı ülkelerle kurmak zorunda kaldığı ittifaklar tarafından sınırlandırıldı. İtalya 1870'de birliğini sağlayışından, 1943'te Mussolini'nin iktidardan düşüşüne kadar kendi-

2- Maşrık: Levant ya da Doğu anlamına gelir ve Mısır'ın (bu ülkenin kendisi de dahil olmak üzere) doğusunda yer alan bütün Arap ülkelerini anlatır. Mağrib (kelime anlamı "güneşin batışı"dır) Mısır'ın batısında yer alan Arap ülkelerini anlatır

sini Akdeniz'in efendileriyle –bunlar Büyük Britanya ve en azından 1904'ün Entente Cordiale'sinden* bu yana ikinci sırada yer alan Fransa'ydı– Anglo-Fransız konumlanışla rekabet edebilecek olanlar, diğer bir deyişle Almanya ve ikinci sırada Avusturya-Macaristan, arasında her zaman için tereddüt edip durdu.

Ancak bugünün İtalya'sı artık o dönemin İtalya'sı değil. Bu ülkeye, savaş sonrası dönemde kapitalist gelişmenin merkezdeki en büyük "mucizesi" gözüyle bakılıyor. Şu anda tam anlamıyla bir Avrupa devleti olarak, yurttaşlarına, düşüşte olan Büyük Britanya'nın kendi yurttaşlarına sunabildiği yaşam standartlarına eşit ya da ondan daha üstün yaşam standartları sağlayabiliyor ve dünya pazarında seçici de olsa etkili bir rekabet gücüne sahip. Bu nedenle İtalya, kendi Arap politikasını geliştirebilir ve/veya Amerikan hegemonik stratejilerinin kuyruğuna takılan politikaya karşı ortak bir özerk politika geliştirmek anlamında Avrupa'daki güç dengesi içinde sahip olduğu önemi artırabilir. Ancak şu ana kadar bunu yapmış değil. İtalya savunma alanında egemenliğini yeniden kazanmadı ve herhangi bir koşul öne sürmeden veya karşılığında herhangi bir avantaj elde etmeden NATO'nun güney üssü olma rolünü kabul etti. İtalya, Büyük Britanya, Fransa ve Almanya'nın yaptığı gibi modernize edilmiş bir askerî gücü yeniden inşa etmeye çahşmadı. Savunma güçlerini o kadar asgariye çekti ki, bunların hiçbir özerk hareket kabiliyeti kalmadı. Kimi uzmanlara göre bu pasifist seçim, bu ülkenin elde ettiği olağanüstü ekonomik başarının nedenlerinden birini oluşturuyor. Ancak askerî harcamalar, teknolojik buluşlarda ve dolayısıyla önde gelen ekonomik sektörlerin rekabet gücü açısından önemli bir rol oynadıklarından bu görüşe karşı çıkılabilir.

Uzun vadeli seçenekler açısından İtalyan görüşü diğer ülkelerinkine kıyasla çok daha az monolitiktir. Bu farkhlıklar dört eği-

*Uzun yıllar süren savaşlar ve sürtüşmeler döneminin ardından Britanya ile Fransa arasında 8 Nisan 1904 tarihinde imzalanan dostluk anlaşması. Anlaşma iki ülke Asya ve Afrika'ya yönelik sömürgeci emellerini kâğıda döktükleri etki alanları ile sınırlı kalma kararını da içeriyor. – ç.n.

lim altında sınıflandırılabilirler: Atlantikçilik, evrenselcilik, *Orta*-Avrupacılık ve Akdenizcilik.

İtalya'da ABD tarafından gölgede bırakılan kısa görüş mesafeli bir dış politika gerektiren Atlantikçilik, 1947'den bu yana Hıristiyan Demokrat hükümetlerin hareket biçimlerine ve tercihlerine egemen oldu. Evrenselcilik, Hıristiyan Demokratlar Katolik geleneğinin baskısı altında koşullandırıldıklarından, ideolojik olarak laik burjuvazinin belirli kesimlerinde (Cumhuriyetçiler, Liberaller ve kimi Sosyalistler) eşit derecede ve hatta daha da aşırı bir biçimde egemendir. Papalığın Arap halklarına (özellikle Filistin sorunu konusunda) ve Üçüncü Dünya halklarına karşı, genellikle İtalyan hükümetlerinin bir çoğundan ve genel olarak Batılı hükümetlerden daha olumlu bir tutum alıyor olması önemsiz bir durum değildir. Katolik Kilisesi'nin bir bölümünün Latin Amerika'daki kurtuluş teolojisinin etkisi altında sola kayması, şimdilerde, pasifist, ekolojik ve Üçüncü Dünya çevrelerine laik versiyonları var olan bu evrenselciği güçlendiriyor.

Orta-Avrupa eğiliminin kökleri, on dokuzuncu yüzyıl İtalya'sına ve ülkenin birleşmesinin ardından henüz üstesinden gelemediği Kuzey/Güney ayrılığına uzanmaktadır. Milano'daki büyük sermayenin çıkarlarına bağlanmış olan bu eğilim, önceliğin İtalya'nın ekonomik olarak, Almanya ile yakın iş birliği içinde, Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesine verilmesini istiyor. Şu anda Hırvatistan ilk hedef konumunda –o derece ki kimi uzmanlar bunu İtalya'nın Dalmaçya'ya yönelik yayılmacı amaçlarının yansıması olarak görüyorlar. Çok açık ki bu, Almanya gibi İtalya'nın da geleneksel uluslararası düşük profilini sürdürmesini ve özellikle Akdeniz'in güney kıyısında yer alan ülkelerle ilişkilerini marjinalleştirmesini gerektirecektir. Bu kaçınılmaz bir biçimde Avrupa'nın inşasının kapsamını, onu resmî bir biçimde sorgulamadan daraltacaktır. İspanya'nın da aynı yoldan gitmesi –birazdan bu konuya geri döneceğiz– Fransa'yı, en düşük ortak payda konumuna indirgenecek olan Avrupa topluluğu içinde daha da yalıtacaktır.

Evrenselciliğin sağlayabileceği katkılara karşın "Akdenizcilik" zayıf bir eğilim olmayı sürdürüyor. Bu nedenle bu eğilim kendi-

sini "Levanten" bir tavırla, içinde faaliyet gösterdiği siyasi çerçeve konusunda kaygı duymadan, şurada ve burada "iş yapmak" şeklinde ortaya koyuyor. Eğer İtalya, kendisinin ve Arap ortaklarının özerklik alanını genişletmek amacıyla ekonomik açılımlarda bulunarak daha tutarlı bir çizgiye sahip olacak ve daha fazla saygı görecekse, bu eğilimle evrenselci ideallerin, özellikle hem komünist hem de Hıristiyan İtalyan solunun bir noktada birleşmeleri gerekiyor.

Berlusconi'nin önderliği altında yeniden birleşmiş olan İtalyan sağı, Atlantik ekseninin –Washington / Londra / Berlin– ayak izlerini takip etmeyi seçti. 2001 yılının Temmuz ayında Cenova'da yapılan G8 toplantısı sırasında polisin aldığı tutum, bu seçimi daha gözle görülebilir hale getirildi yalnızca.

İspanya ve Portekiz, ABD'nin dünya hegemonyası jeostratejisinde önemli bir rol oynuyorlar. Aslında Pentagon, Azor / Kanarya Adaları / Cebelitarık / Balearik Adaları eksenini Kuzey ve Güney Atlantik'i ve Akdeniz'e olan dar girişi izlemek açısından çok gerekli görüyor. Bu nedenle ABD, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından bu iki ülkeyle, başlarındaki faşist hükümetlerle işbirliği yapmak konusunda pek az vicdanı duyarak, bir ittifak oluşturdu. Tam tersine, Salazar ve Franco'nun diktatörlüklerinin kudurgan anti-komünizmi, ABD'nin hegemonik amaçlarına gayet iyi bir biçimde hizmet ediyordu. Böylece Portekiz NATO'ya üye oldu ve İspanya toprakları üzerinde büyük Amerikan askerî üsleri kuruldu. Bunun karşılığında ABD ve Avrupalı müttefikleri, Portekiz'i yürütmekte olduğu sömürgeci savaşta yenilgiye uğrayıncaya kadar koşulsuz olarak destekledi.

Franko'nun ölümünün ardından İspanya'nın demokratik evrimi bu ülkenin Amerikan askerî sistemiyle bütünleşmesinin önünde bir engel oluşturmadı. Tam tersine, İspanya'nın NATO'ya (1982 yılının Mayıs ayında) resmî olarak katılması, AET'ye katılmamn, kamuoyunun çoğunluğunun karşı olduğu NATO üyeliğini gerektirdiği izlenimi yaratılarak, bir seçim şantajı olarak dahi kullanıldı. O zamandan bu yana Madrid kendisini kayıtsız şartsız bir biçimde Washington'un çizgisine bağlamış durumda. ABD bunun karşılığında, görüldüğü kadarıyla,

Fas'ın Ceuta ve Melilla* üzerindeki iddialarını "yumuşatmak" ve hatta Cebelitarık konusunda Büyük Britanya'yı etkilemeye çalışmak üzere –bu ikincisi ile ilgili kimi şüpheler bulunmasına karşın– müdahale ediyor.

Madrid'in Atlantik ittifakındaki konumunun sağlamlaşması, İspanya silahlı kuvvetlerinin örgütlenmesinde, uzmanlar tarafından "güneye doğru bir kayış" olarak adlandırılan, radikal değişimleri getirdi. İspanyol ordusunun güçleri, geleneksel olarak bütün ülke sathında dağıtılmış bir durumda olurdu. Aynı zamanda ordu –özellikle de Franco'nun iktidarı almasından sonra bariz olarak– bir dış düşmana karşı vurucu bir güç olmaktan çok, dahili polis gücü olarak görülürdü. Madrid'deki siyasi yetkililer tarafından generallere ve diğer subaylara verilen özel öneme karşın İspanyol ordusu, gerçekten de çok kırsal kaldı; Fransız, Büyük Britanya ve Alman orduları gibi gerçek bir modernleşme sürecinden hiçbir zaman için geçmedi.

Sosyalist hükümetler ve ardından gelen sağ hükümetler, İspanyol kuvvetlerini olası bir "güney cephesi" oluşturmak üzere yeniden mevzilendirdi ve aynı zamanda orduyu, hava kuvvetlerini ve donanmayı modernize etmeye başladı. Washington ve NATO tarafından talep edilen güçlerin bu şekilde "doğuya kaydırılması", Batı'nın "savunması"nda doğunun yerine güneyi koyan yeni Amerikan egemenlik stratejisinin çok sayıdaki belirtisinden biridir.

İspanya'da bu değişikliğe, kimliği belirsiz ve üstü kapalı olmasına karşın kim olduğu konusunda pek fazla şüphe bırakmayan, "güneyden gelen varsayımsal düşmam" vurgulayan yeni bir söylem eşlik etti. İşin tuhaf yanı şu ki, İspanyol demokratlarının (ve sosyalistlerinin) başvurdukları bu söylem, ordudaki Katolik çevreler arasında popüler olan eskinin yeniden-fetih yanlısı geleneğinden esinleniyor. Bu şekilde İspanyol silahlı kuvvetlerindeki bu değişim, İspanya'nın NATO'da, Üçüncü Dünya'ya yönelik silahlı müdahaleler yapılacağı beklentisiyle yeniden yönlendirilen

*Fas topraklarında bulunan ancak İspanya'ya bağlı olan iki kasaba – ç.n.

Batılı stratejiler bağlamında aktif bir rol oynama konusundaki kararlılığını ifade ediyor. Amerikan Acil Müdahale Gücü'nün (Körfez Savaşı'nda belirleyici bir rol oynadı) Sicilya'daki üstlerle tamamlanan (bu üsler de yalnızca Arap dünyasına karşı düzenlenen harekâtlarda kullanıldılar: Libya, Tunus'un İsrail tarafından bombalanması vb.) ana Avrupa köprüsünün başında yer alan İberik yarımadası, zaten Washington/Tel Aviv ekseninin ilk üssü konumundaydı ve işin tuhaf yanı bu tesislerin varlığı Fas tarafından onaylanmıştı. Bu seçeneğin "Avrupa-Arap" söyleminin içini herhangi bir ciddi içeriği kalmayacak şekilde boşalttığı açıktır. Latin Amerika'ya ve Arap dünyasına yönelik olarak dostane politikalar izleyeceğini ilan eden yeni demokratik İspanya, ilkeler bildirgesinin tersi yönde hareket etmiştir.

Atlantik yanlısı tutumuyla güç kazanan Madrid bunun en azından prestij açısından işine yarayacağını umuyordu. Ancak bu noktada İspanya, Madrid'in birleşik bir İberik komutanlığı oluşturulması önerilerini reddeden Portekiz'in geleneksel itirazları ile karşılaştı. Ordunun modernizasyonuna gelince, bu da İspanyol teknolojisinin geri kalmışlığı tarafından ertelendi; modernizasyondan sorumlu olan uzmanlar ülkenin içinde bulunduğu durumun askerî sorumluluklarına denk düşen teknolojide uzmanlaşmasına engel olduğunu düşünüyorlar. Bu arada ABD'nin stratejik Kanarya / Cebelitarık / Balearik Adaları eksenini kontrol etme konusunda doğrudan doğruya sorumluluğu üstlenmiş olmasının nedeni budur.

Aznar'ın idaresi altındaki İspanya, Avrupa çatısı altında Amerika Birleşik Devletleri karşısında özerklik isteyen kampa katılmayı tercih etmedi. Aznar'm sağcı hükümeti, Madrid'in Atlantik yanlısı stratejisini onayladı. İspanya, Arap dünyasına, Afrika'ya ve Üçüncü Dünya'ya yönelik yeni bir Avrupa politikasının geliştirilmesi konusunda, Akdeniz'de sahip olduğu konumdan faydalanmayı, İtalya'dan bile daha fazla reddetti: Amerikan hegemonyasının gerekleri nedeniyle kendisini bu düşünceden uzak tuttu. Fransa'nın Avrupa Birliği içinde bir Akdeniz grubu oluşturma önerisi, herhangi bir ciddi destek olmaksızın öylece askıda kal-

dı. Aynı zamanda ekonomik alanda, Franco'nun mirası olarak devralınmış olan İspanya başkenti, asıl umudunu Almanya ve Japonya ile anlaşmalar yapıp, onları Katalonya'nın modernleştirilmesine katılmaya davet ederek büyümeye bağlamış durumda.[3] Doğu-Batı arasındaki karşılıklı meydan okuma devam ettiği sürece ayrım çizgisi Balkanlardan geçiyordu. Bölgedeki ülkeler Moskova'nın ya da Washington'un safına geçmek zorunda bırakıldıklarından –bunun tek istisnası 1948'den bu yana Yugoslavya, ardından da 1960'tan itibaren Arnavutluk oldu– yerel milliyetçi kavgalar bastırılıp yer altına itildi. Bu, Balkanları bir barut fıçısına çevirdi.

Türkiye, 1945 yılından itibaren, –daha çok Hitler'in Almanya'sına eğilimli olan– tarafsızlığını çabucak sona erdirip Batı kampında yer almaya karar verdi. Zaferin ardından Stalin tarafından öne sürülen, Kafkaslarda yer alan Kars ve Ardahan üzerinde hak iddia eden ve Çanakkale'den geçiş hakkı isteyen Sovyet talepleri, Ankara tarafından ancak Washington'un güçlü desteği ile reddedilebilirdi. Bunun karşılığında, demokratik olmayan politikalarına karşın, aynı zamanda bir NATO üyesi olan Türkiye'de Amerikan üsleri kuruldu; bunlar Rusya'ya en yakın olan Amerikan üsleriydi. Bununla birlikte Türkiye, Atatürk'ten bu yana yönetici seçkinin yeni Türkiye'nin "Avrupalı" olduğunu ilan etmesine karşın –kendisini kabul etmek konusunda isteksiz görünen Avrupa Birliği'nin kapısını çalarken– bir Üçüncü Dünya toplumu olarak kaldı. Körfez Savaşı'nda ABD'nin ve Avrupalı ortaklarının sadık bir müttefiki olarak Türkiye köklerine geri dönmek ve Ortadoğu'da aktif bir rol oynayarak Batı'yı, onlara bu bölgede verebileceği hizmetlerin bedelini ödemek durumunda bırakmayı istiyor mu? Görünüşe göre var olduğunu kabul etmeyi reddettiği Kürt sorununun yarattığı dezavantaj, Türkiye'nin şu ana kadar bu konuda kararsızlık içinde kalmasına neden oldu. Aynı şey, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında belirli

3 Bir süre sonra Aznar tam da, İspanyolların büyük çoğunluğu savaşı kınadıkları için seçimlerde yenilgiye uğradı.

Kemalist çevrelerce ileri sürülen ve daha sonra tarihin müzesine yollanan Pan-Turancılık[4] için de geçerli. Ancak şimdi eski SSCB'nin dağılması Ankara'yı, Azerbaycan'dan Doğu Türkistan'a uzanarak Orta Asya'ya egemen olacak, Türkçe konuşan bir blok oluşturmak konusunda cesaretlendirebilir. İran, sadece güney İran Azerbaycan'ındaki konumu açısından değil, fakat aynı zamanda Türkmenistan ve Özbekistan'la olan uzun kuzey sınırının güvenliği konusunda da güçlükler yaratacak olan böyle bir gelişme karşısında her zaman için endişe duydu.

Yunanistan, Sovyet karşıtı kampa kendi isteğiyle katılmadı. ABD tarafından desteklenen Britanya müdahalesiyle bu şekilde davranmaya zorlandı. Sovyetler Birliği, Yalta anlaşmasının hükümleri gereğince Yunan direnişini terk etti. Bu direnişe, Yugoslavya'da ve Arnavutluk'ta olduğu gibi ülkeyi özgürlüğüne kavuşturmuş olan Komünist Partisi önderlik ediyordu ve bu nedenle de büyük bir halk çoğunluğu tarafından destekleniyordu. Geniş halk desteğine sahip bu harekete karşı Batı, NATO'nun totaliter "Şeytan"a karşı "hür dünyayı" savunduğunu vaaz eden söylemleriyle açıkça çelişki içinde olduğunu göz ardı ederek, birbirini izleyen ve en sonunda faşist albayların diktatörlüğüne yol açan baskıcı rejimleri destekledi. Böylece 1981 yılında Pasok'un elde ettiği zaferle birlikte demokrasi Yunanistan'a geri dönünce, ülkenin NATO'ya olan bağlılığına karşı çıkılması riski ortaya çıktı. Bunun üzerine Avrupa Topluluğu –İspanya ile ilgili olarak yaptığı gibi– Yunanistan'ın AET'ye adaylığını Atlantik ittifakındaki katılımını sürdürmesine bağlayarak zor durumdaki Washington'un imdadına yetişti. Ancak aslında o tarihte, Yunan kamuoyunda ülkenin AET'yle bütünleşip bütünleşmemesi gerektiği konusunda canlı bir tartışma yaşanıyordu.

Papandreou'nun bir miktar kararsızlık yaşadıktan sonra ve Pasok'un Üçüncü Dünya ve tarafsızlık ilkelerine karşın yine de Atlantik ittifakına yönelme kararını alması, Yunan halkının mo-

4- Pan-Turancılık: Turanca ve Ural-Altay dillerini konuşan halkların birliğinin sağlanması girişimidir.

dernliğe ve Avrupalılığa yönelik arzularını yüreklendirerek, onların zihniyetinde geri döndürülemez bir evrimi harekete geçirdi. Buna karşılık yeni Avrupalı ortaklarının, uzun bir süre Avrupa'nın inşasında yoksul ilişki olmaya yazgılı bu ülkeye sunabilecekleri fazlaca bir şey yoktu.

Atina'nın Avrupalı-Amerikan Batı'ya olan bağlılığının karşılığı, Türkiye ile yaşadığı anlaşmazlıklar konusunda Yunanistan'a gerçek bir destek verilmesi yoluyla da verilmedi. Çoğu kez tarih tarafından yaratılan duyguların egemen olduğu bu karmaşık anlaşmazlıkta, demokrasi açısından nedenlerin geçerliliğinin genellikle tartışmalı olduğu şüphe götürmez. Trakya'daki Türk azınlığın durumu iç açıcı olmadığı gibi, Yunanlıların Ege Denizi üzerinde özel hak iddiaları, yasal haklar ve eşitlik açısından aym ölçüde tartışmalıdır. Bununla birlikte Yunanistan'daki diktatörlük 1974 trajedisinde belli bir sorumluluğa sahip olsa dahi, Türkiye'nin düzenlediği açık saldırı (Atilla Harekâtı) ve ardından Ada'nın yasal durumunu ihlal ederek "Kıbrıs Türk Cumhuriyeti"nin kurulması, Pentagon tarafından sadece kabul edilmekle kalmadı, fakat muhtemelen Pentagon'la mutabakat halinde hazırlandı. Avrupa bir kez daha durumu sineye çekti. Şurası çok açık ki, Amerika Birleşik Devletleri için, önemli bir bölgesel askerî güç olan Türkiye, şimdi artık demokratik bir ülke olmasına karşm Yunanistan'dan daha ağır basıyor.

Tüm Balkan-Tuna bölgesi (Yugoslavya, Arnavutluk, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan) Sovyet askerî işgali ve Yalta'da yapılan anlaşmalar nedeniyle, fakat aym zamanda Yugoslavya'da ve Arnavutluk'ta kendi kurtuluş mücadeleleri ve kendi halklarının tercihi sonucunda Moskova'nın kucağına düştü.

Titocu Yugoslavya, 1948 ile 1953 yılları arasında hem Moskova hem de anti-komünist Batı tarafından aforoz edildiği için yalıtıldı; bunun ardından Yugoslavya, kendisine özellikle 1955'te yapılan Bandung Konferansı'nın ardından Üçüncü Dünya'nın dostluğunu kazandıran, bir "bağlantısızlar" cephesi oluşturmaya yönelik başarılı bir politika uyguladı. O yıllarda Yugoslav jeostrateji uzmanları, bu politikanın ülkenin Akdenizli olma özelli-

ğini ciddi biçimde hesaba katmadığına ilişkin tuhaf gerçeğin farkına vardılar. Bu "tarihsel gözden kaçırma" İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Dalmatia (ve Arnavutluk'a) yönelik geleneksel arzularını terk etmiş ve 1954 yılında dikenli Trieste sorunu üzerinde anlaşmaya varılmış olmasından kaynaklanmış olabilir. Yugoslavya bir devlet olarak, asıl o zamandan itibaren Balkan-Tuna bölgesiyle ve özellikle de süper güçler arasındaki güç dengesi ile ilişkilerini belirli bir dengede tutmakla ilgilenmeye başladı. Yugoslavya, Balkan-Tuna bölgesiyle ilgili olarak hem Hırvatistan-Slovenya'mn Kuzey ve Tuna bölgesi için sahip olduğu cazibeden, hem de Sırbistan'ın Rusya ve Balkanlar için sahip olduğu cazibeden yararlanmayı başardı.

Hruşçev daha esnek bir yaklaşım benimsedi ve bu yaklaşım gerek Titocu bağlantısızlığın dünya sahnesinde oynadığı olumlu rolü fark ettikleri ölçüde Hruşçev'in halefleri tarafından, gerekse Varşova Paktı rejimlerinin 1960'lardan ve özellikle de 1970'ten sonra yumuşamalarının bir sonucu olarak sürdürüldü: Bütün bu gelişmeler, bundan böyle herhangi bir bölgesel çatışmanın nesnesi olmayacağını düşünen Yugoslavya'nın güvenliğini güvence altına aldı. Bu durumda ülkeye boyutlarının çok üzerinde bir ağırlık kazandıran Yugoslav diplomasisi, uluslararası alanda uygulanabilirdi.

Bununla birlikte bu diplomasi Asya'da, Afrika'da ve hatta Latin Amerika'da belirli başarılar elde ederken, bağlantısız bloğunu genişletme çağrısına hiçbir zaman için olumlu bir karşılık görmediği Avrupa'da ilerleme sağlayamadı. Ve yine de NATO üyesi Avrupa ile kıtanın kuzeyinden güneyine kadar karşı karşıya gelen ve iki hasım askerî pakt arasında yer alan İsviçre, Finlandiya ve Avusturya, kendilerini Soğuk Savaş'ın tutumlarından uzaklaştırarak ortak olumlu girişimler tasarlayabilirlerdi. Daha sonra, 1982 yılında, Pasok yönetimindeki Yunanistan, Balkanları nükleer silahlardan arındırma düşüncesiyle işbirliği önerdiğinde ve gerek her iki ittifaktan belirli ülkelerle (Türkiye, Romanya ve Bulgaristan) gerekse bağlantısız ülkelerle (Yugoslavya ve Arnavutluk) yakınlık kurmaya çalıştığı sırada bu Avrupah

bağlantısız kampı genişletmeye çalıştı. Bu öneriler hiçbir karşılık görmedi.

Güney-doğu Avrupa ülkelerinin 1989'dan itibaren parçalanmaları, durumu bütünüyle değiştirdi. Bölgedeki –kendi sınırlılıkları ve olumsuz yanlarına karşın belirli bir ölçüde kalkınmayı temel alan– bu rejimlerin önce aşınmaları ve ardından çökmeleri egemen sınıfın birliğini tuzla buz etti. Bunların kimi bölümleri umutsuzluk içinde meşruluklarını milliyetçilik temelinde yeni bir şekle sokmaya çalıştı. Böylece koşullar kapitalizm tarafından, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Avrupa Birliği'nin desteğinde, dizginlerinden boşanmış bir taarruz için olgunlaşmış oldu. Bu koşullar aynı zamanda Almanya'nın, Slovenya'ınn ve Hırvatistan'ın Avrupa Birliği tarafından desteklenen bağımsızlıklarını çarçabuk tanıyarak bölgede inisiyatifi ele geçirmesine yol açtı. Bütün bunlar ateşin üzerine benzin döktü ve Yugoslavya'nın parçalanmasını ve iç savaşın patlak vermesini hızlandırdı. İşin tuhaf yanı, Avrupalılar başka yerlerde ayrılmanın gerekliliğini vazederken Bosna'ya toplumların bir arada var olması gerektiği düşüncesini dayatmaya çalıştılar! Eğer Sırpların, Hırvatların ve Müslümanların bir tür küçük Yugoslavya olan Bosna'da, bir arada var olmaları mümkündüyse, o zaman bunlar neden daha büyük Yugoslavya'da bir arada var olamıyorlardı? Daha sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'nın kalbinde askerî müdahalede bulunmasını mümkün kılan böyle bir stratejinin açıkça hiçbir başarı şansı yoktu. Washington'un stratejisine göre Balkanlar/Kafkaslar/Orta Asya ekseni aslında Ortadoğu'nun bir uzantısıdır. Amerika Birleşik Devletleri bu bölge üzerinde sahip olduğu, Körfez ve Yugoslav savaşları tarafından kolaylaştırılan özel kontrol gücü sayesinde, gezegenin petrol kaynaklarının çoğunu denetler bir konuma geldi.

Yukarıda yer alan, Akdeniz'in kuzeyinde yer alan ülkelerin siyasi ve stratejik seçenekleri konusunda yapılan tahlilden temel bir sonuç çıkarılabilir: Doğu-Batı çekişmesi sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin sadık ortakları olan bu ülkelerin çoğu (Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve Türkiye) gerek

Üçüncü Dünya ile ve işin tuhafı gerekse de Arap ülkeleriyle ve Kızıl Deniz/Körfez bölgesindeki ülkelerle ilgili Amerikan hegemonya stratejisinin ardında yer almayı sürdürdüler. Doğu-Batı çekişmesinde şu ya da bu şekilde yer almış olan diğer ülkeler (Balkan ve Tuna nehri ülkeleri) ise sürekli Kuzey-Güney çekişmesinde aktif ajanlar olma özelliklerini yitirdiler ve Batı yayılmacılığının pasif nesneleri haline geldiler.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ve Körfez ve Yugoslavya savaşlarının ardından

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem kesinlikle geride kaldı ve Sovyet iktidarının çöküşü bunun en açık kanıtıdır. Bu durumda acaba bütünleşmiş dünya sisteminin yeniden düzenlendiğini ve bu temelde, mutlaka eşitsiz olacak olsa bile az ya da çok genelleşmiş bir büyüme yaşandığını görebilecek miyiz? Batı'ya egemen olan güçlerin ve ideolojilerin söylemi bunun tek olasılık olduğunu söyleyecektir. Bunlar engelleri sadece "geçici" durumlar olarak görmenin dışına çıkamıyorlar (patlayıcı ve büyüyen iç çelişkiler bunu başarı şansı olmayan bir yaklaşım haline getirmesine karşın). Ayrıca Körfez'deki ve Yugoslavya'daki savaşlar, dünya sisteminin hukuk (!) ve "adalet" (!), uzun süreli bir barışın güvence altına alınması vb. temelinde yeniden inşa edilmesinin yolunu açan bu olasılığa daha ileri meziyetler atfeden bir medya patlamasına yol açtı.

Dünyayı piyasa aracılığıyla yeniden birleştirmek girişimi, gerici bir ütopyadır çünkü kapitalist genişleme, doğası gereği, dünya düzeyinde kutuplaşır ve bu kutuplaşma çevre ülkelerde yaşayan halklar –insanlığın çoğunluğu– için kabul edilemez bir durumdur. Şunu unutmamamız gerekir ki, piyasa kapitalizminin Britanya hegemonyası altındaki yirmi ya da otuz yılı (1850-80), altmış beş yıl süren emperyalistler arası rekabet dönemi izledi ve 1917'den sonraki yetmiş yıl boyunca Rusya ve daha sonra Çin zincirden koptu. Dünyanın piyasa ve hegemonya aracılığıyla birleştirilmesi, gerçekte var olan kapitalizmin tarihinde kural olmaktan uzaktır; sadece kısa süre için devam edebilen kırıl-

gan bir olgu olagelmiştir. Bu düzenin kuralı sürdürülebilir rekabet ve kopuşlardır. Bu sonuçla "yeni dengenin", yeni yollar aracılığıyla (Üçüncü Dünya'nın yarı sanayileşmiş ülkeleri –ve Doğu Avrupa ülkeleri– yarının dünyasının yeni çevre ülkelerini oluşturuyorlar) olsa da, kutuplaşmayı kaçınılmaz olarak artıracağı; liberal ideolojinin kalkınma sorununa gereği gibi hitap edemeyeceği; ve çok merkezli bir dünya demek olan zincirden kopma stratejisinin önlenemeyeceği öne sürülebilir.

Avrupa bölgesi ve Arap ve İran dünyasıyla ilgili orta vadeli olasılıkları ele alırken, bu hedefe ulaşmak üzere ne yapılabileceğini görebilmek için sorunu –diğer bir deyişle bu bölgeler arasındaki "ideal" ilişkiler ne "olmalı" sorusunu– tersinden ortaya koymak daha faydalı olacaktır. O zaman son olayların daha elverişli bir gelişmeye zemin hazırlamadığını, fakat tam tersine yol boyunca daha fazla engeller yarattığım görebiliriz. Bu durum dünyada artan, kaotik olarak olsa bile arzulanan yeniden inşanın tasarımlarına uymayan, fakat tam tersine sistemin çelişkilerini şiddetlendirmekte olan sarsıntılara bakılarak görülebilir.

"İdeal" model elbette ki onun temelini oluşturan bir değerler sistemini ön gerektirir. Ölçüt şu olacaktır: Ortaklar (Batı Avrupa, Doğu Avrupa, Rusya, yarı sanayileşmiş yoksul Arap ülkeleri, az nüfuslu ve mali olarak zengin petrol ülkeleri, Dördüncü Dünya) arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak, bu birbirinden çok farklı ülkelerin kendine özgü sorunlarına uygun politikalar geliştirebilmek için kabul edilebilir miktarda ulusal özerklik, temel toplumsal sorunlara yönelik ilerici politikalar ve bu bağlamda hem diğer ortaklara hem de dünyanın diğer bölgelerine açılmaya kendini hazırlamak. Söylemeye gerek yok ki bu "ideale" ulaşmak güç yapısında köklü değişiklikleri ve bugün bu güçleri tanımlayan toplumsal hegemonyaların yerine yenilerinin konmasını gerektirecektir. Bu değişim, şu şekilde özetlenebilir: Avrupalı Batılı sermayenin hegemonyası yerine bir dünya "ücret" hegemonyasının inşası; Doğu'da dizginlerinden boşanmış kapitalizmin yerini alacak geniş toplumsal bir ittifakın inşası; Arap

dünyasında, İran'da ve Türkiye'de komprador hegemonyalar yerine halkın geniş kesimlerini kapsayan ulusal ittifakların inşası. Bütün bunlar; böyle bir eylemi gerçekleştirebilecek aktif toplumsal ve siyasi özneler, siyasi örgütler ve egemen ideolojik anlatılar, sürmekte olan çatışmaların gerçek sorunlarını ele almaktan uzak oldukları için yalnızca potansiyel güçler olarak var olduklarından böyle bir gelişimi mümkün hale getirebilmek için yerine getirilmesi gereken görevlerin büyüklüğü konusunda bir fikir veriyor.

Eğer bizler bu değişikliklerin önündeki engellerin ortadan kalktığını hayal edebilirsek, bu durumda "ideal" model açık bir biçimde bu bölgelerin (Avrupa, Arap dünyası, Türkiye ve İran) birleştirilmesini ve bunların karşılıklı olarak birbirine bağlı olan ilişkilerinin yukarıda tarif edildiği şekilde ilerici ve demokratik bir çizgide gelişmelerini desteklemek için düzenlenmesini ön gerektirir. Böyle bir bölgesel birleşmenin yapısının ve üstesinden gelmesi gereken engellerin altını bir kez daha çizmek gerekiyor. "Avrupa'nın bütünleşmesi" arzulanır olmanın ötesinde, zorunludur. Ancak bunun kesinlikle bugünkü Avrupa Birliği modelini (ortak herhangi bir ilerici sosyal ve siyasi boyutu olmaksızın pazarın liberal bütünleşmesi) izlememesi gerekiyor. Ve bu sorun, Birliğin mevcut üyeleri ile mi sınırlı kalacağıyla ya da doğuya doğru mu genişleyeceğiyle ilgilidir. "Ortak ev" kavramı, muğlak bir kavram olmakla birlikte, daha az rekabetçi ortakların belirli politikalara uyarlanmalarını mümkün hale getirecek olan göreli bir özerklik alanı ön gerektirdiğinden, bizim bakış açımıza daha uygun düşmektedir. Bu, daha gelişmiş ülkelerin oluşturdukları daha az sayıdaki ülkeler grubunu, ilerici bir sosyal politika izledikleri sürece (ücretlilerin dünyasının hegemonyası) –bugün için Avrupa Birliği'nde eksik olan şey– sözünü ettiğimiz bu daha büyük boyutlu bütünleşmeden dışlamayacaktır. Arap birliğinin inşası, tek bir –bariz ve sık sık yinelenen– nedenden dolayı, Arap ülkeleri bugünkü halleriyle, modern kalkınmanın meydan okumasına karşı duramayacakları için, ideal model içinde vazgeçilmez Güney taydaşı oluşturacaktır. Sözcüğün ger-

çek anlamıyla ortak bir gelecek için ilerici bir tasavvur içinde Avrupalılar ve Araplar kendi bölgesel birliklerini güçlendirerek birbirlerini karşılıklı olarak pekiştirmek ve birbirlerine "tehlike" gözüyle bakmaktan vazgeçmek zorundadırlar.

Yakın geçmişin "gerçekte var olan kapitalizm"e içsel merkez-çevre kutuplaşmasının bütün olumsuz yanlarını güçlendirmiş olduğu kesindir: Avrupa ile Üçüncü ve Dördüncü Dünya ülkeleri arasındaki uçurumun derinleşmesi; Balkanizasyonun güç kazanması ve bölgedeki ülkelerin daha kırılgan hale gelmiş olmaları; hemen hemen bütün ülkelerde toplumsal eşitsizliklerin artmış olması; demokrasinin içinde bulunduğu çıkmaz vb. Ancak daha önemlisi Avrupalı ortaklardaki başat siyasi ve ideolojik güçlerin –gerek solda, gerekse de sağda yer alanlarının– Arap birliğini hâlâ arzu edilen bir şey olarak görmemeleridir. Avrupa "öteki"ni zayıf ve bölünmüş bir halde tutulması gereken bir düşman olarak gören geleneksel emperyalist anlayıştan kurtulmuş değil. Gerçekte var olan kapitalizmin dünya düzeni, bu temel ilke üzerinde inşa edilmiştir ve ortada Batılı görüşün bundan vazgeçeceğine dair herhangi bir belirti bulunmuyor.

Son yarım yüzyıl boyunca bu dizginlerinden boşanmış kapitalizmin Ortadoğu'da sadece tek bir stratejik hedefi oldu: Edebi kelama başvurarak petrolün erişilebilirliği adı verilen, fakat aslında Batılı güçlerin bu zenginlik üzerinde egemenliğini, bu zenginliği yalnızca Batı'nın ekonomik genişlemesi için kullanmak üzere sömürülmesini sürekli kılmak. Bu hedefe ulaşmanın birbirini bütünleyen iki yolu var. Bunlardan biri Arap dünyasındaki bölünmeyi sürdürmek ve petrol zenginliğinin Arap halklarının hizmetine sunulmasına dair herhangi bir olasılığı ortadan kaldırabilmek için Körfez'deki arkaik rejimlerin –Suudi Arabistan, Kuveyt, Arap Emirlikleri– ayakta kalmalarını sağlamak. Diğeri ise kendisine nükleer silahlar verilmiş olan İsrail'in her hangi bir anda müdahalede bulunabilmesi için bu ülkenin mutlak askerî üstünlüğünü güvence altına almak. Körfez Savaşı, Avrupa'nın, Amerika Birleşik Devletleri'nden farklı olarak Arap dünyası ile ilişkileri konusunda hiçbir kavrayışa sahip olmadığını gösterdi.

İsrail'in sürekli olarak şantaj yaparak Batı'yı bir bütün olarak Doğulu "barbarlara" karşı dayanışma göstermeye zorlaması bu stratejinin bir parçasını oluşturuyor ve bu zorlama yalnızca Avrupa'nın güneyinde yer alan Arap ülkeleri, Türkiye ve İran'la olan ilişkileri konusunda kendi vizyonuna sahip olmaması nedeniyle etkili olabiliyor.

Şimdi artık bu bölge için Kuzey-Güney ilişkileri ile ilgili orta vadeli farklı senaryoları, yukarıda yer alan düşünceler ışığında ele alabiliriz. Burada en sonunda temel belirleyici etken hep Avrupa'nın, Amerika Birleşik Devletleri karşısındaki özerkliği ve buna eşlik edebilecek olan dünya sistemi içinde bölgeselleşmenin kapsamıdır.

Avrupa'nın güneyinde yer alan "kendi" Arap ve Afrika ülkeleri üzerinde özel bir egemenliğe sahip olduğu kolektif bir Avrupa neo-emperyalizmi senaryosu, geçmişe özlem duyanları teselli ediyor olabilir ancak Körfez Savaşı bu senaryonun tutarsız olduğunu gösterdi. Eğer petrol "Batı" tarafından denetim altında tutulacaksa, bunun yalnızca doğrudan Amerikan ordusu tarafından yapılması gerekiyor ve Avrupa bu projeye karşı sadece Arap halkları ile dostluk kartını oynayabilir. Arap dünyası, Avrupa Birliği'nin değil, Amerika Birleşik Devletleri'nin etki alanı içinde yer alıyor. Aynı şekilde Afrika kıtasının güneyi de gelecekte muhtemelen Güney Afrika'nın etrafında yeniden örgütlenecek. Avrupa'ya ait olan biricik gerçek etki alanı ancak Afrika'nın Dördüncü Dünyası olabilir. Aslında Almanya bunu fark etmiş ve buna göre hareket etmeye başlamış gibi görünüyor. Rusya'ya gelince, bu ülke hâlâ dışarıda varlığının hissedilmesini sağlayabilmekten uzak durumda. Orta vadede Avrupa herhangi bir varlık gösteremeyecektir; siyasi olarak önemsizdir.

Bu durumda çok çabuk bir biçimde göz ardı edilmiş olan ABD hegemonyasının yeniden kurulmasından mı söz etmek gerekiyor? Ortaya epeyce farklı bir şeyin çıkmakta olduğu kesin: Rollerin ve beklentilerin farklı olduğu bir üçlü, ABD-Japonya-Almanya. ABD, görevi bu çok özel dünya düzenini korumak olan –ekonomik rekabet açısından pahalıya mal olan– polis rolünü

oynarken, Japonya ve Almanya ekonomik rekabette sahip oldukları avantajı baskı aracı olarak kullanacaklar. Orta vadede ortaya çıkması beklenen bu manzara "Kaos İmparatorluğu" olarak adlandırılabilir. Bu aslında bir öncekinden (İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki) daha az kötü olan yeni bir dünya düzeninin inşa edilmesi değil, fakat dizginlerinden boşanmış neo-liberal düzene eşlik eden bir tür askerî dünya düzenidir.

Washington'un küresel stratejisinde Avrupa ordularına verilen görev, yüksek irtifadan bombalanarak hazır hale getirilmiş olan toprakları işgal etmek olan yedek güç rolünü oynamaktır. Elbette Amerika Birleşik Devletleri, gerek kararları verme tekelini gerekse NATO içinde nihai siyasi kararları alma gücünü kendisine saklıyor.

3

avrupa ve arap dünyası

Avrupa Akdeniz İlişkileri Küreselleşme ve Bölgeselleşme

Yaşanan son olaylar ışığında kendi kendimize dünyada neler olup bittiğini sorduğumuz zaman dönüp başvurduğumuz kişi Eric Hobsbawm oluyor. Çünkü o, Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve 1989'da Berlin Duvarı'mn çöküşüyle sona eren, mükemmel ve derinlikli çalışması *Aşırılıklar Çağı*'nda[1] kapitalizmin fırtınalı ve çoğu kez trajik edimlerini herkesten daha iyi yakalayabilmiş olan kişidir. Fakat bizler aynı zamanda, çağdaş dünyamızın bir gözlemcisi olarak, kapitalizm tarafından pompalanan yamlsamaları acımasızca eleştiren ve bizleri en yeni yanılsamalarla ilgili olarak, yani şu "küreselleşme" adı verilen yanılsama –gezegenimizi "küresel bir köy" haline getirecek olan yeni çağ– konusunda uyaran Samir Amin'e dönüyoruz.

İnsanlar, geleceğin "parlak şafağından" söz ettiğinde, çoğu zaman sosyalist propagandanın naifliğine gülerler. Ne var ki "ilerleme"ye duyulan ve modern zamanların tipik bir özelliği olan bu inancın, aynı zamanda kapitalist maceranın tanı kalbinde yatmakta olduğunu da unı turlar. Bu inancın üstü tarih tarafından

1- Eric Hobsbawm, Devrim Çağı, Sermaye Çağı ve İmparatorluk Çağı'nın ardından çalışmasını, sonu sembolik biçimde "Berlin Duvarı"nın çöküşü ile belirlenen ve "tarihin sonunu" ilan etmenin aksine yeni bir belirsizlik döneminin açılışını yapan, 'kısa yirminci yüzyıl" adını verdiği dönemin kapsamlı ve çok ilginç bir tablosunu çizdiği Aşırılıklar Çağı ile tamamladı.

pek çok kez örtülmüştür, ancak görevi, anlaşılır biçimde kuşkuları bulunanlara güzel günlerin geleceğini bildirmek olan evcil aydınlar tarafından da sürekli olarak yenilenmiştir.[2]Fatihlerin geleneksel toplumların modernleşmesi olarak sundukları korkunç sömürgecilik dönemini veya daha az korkunç olmayan sömürgeciliğin tasfiyesi dönemini ve bu dönemi geride bırakmak için yapılan muazzam fedakârlıkları hatırlamamız gerekir. "Dünya" savaşı adı verilen iki savaş, milyonlarca insanın ölümüne ve nükleer bomba gibi kitle imha araçlarının ortaya çıkmasına yol açtı. Yaşandıkları yıllarda bunlar, kapitalizm tarafından yaratılan çıkar çatışmalarının korkunç sonuçları olarak görülmek bir yana, iyinin kötüye karşı mücadelesi olarak sunuldular. Ve bu çok kullamşlı efsane, bir kez daha Soğuk Savaşı haklı çıkarmak için çarçabuk kuliamma sokuldu ve nükleer silahlara milyarlarca dolar harcandı. Tıpkı daha sonra Körfez Savaşı'nm ve daha kısa bir süre önce Balkan Savaşı'nın kirli çıkarlarımn üzerini örtmekte kullanılmış olduğu gibi.

Üçüncü bin yılın başlarında bu inanç veya inançlar sistemi, yeni iletişim ve enformasyon araçlarıyla geliştirildi ve yaygınlaştırıldı ve adına da "küreselleşme" denildi.[3] Burası, Davos gibi forumlarda yapılan akademik yorumlardan, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun olağanüstü yetenekli uzmanlarının

2- Bu aydınlar hiçbir biçimde kültürel üstyapı içinde hareket edip, esas olarak kendi düşüncelerinin gelişimiyle hareketc geçen " özgür düşünürler" değillerdir. Keith Dixon, kısa fakat derinlikli tarihsel çalışmasında " beyin takımının" [think tank] Batı'daki kapitalist çıkar grupları tarafından bu amaçla yaratılan kurumlarda oluşturulduklarını ve eğitildiklerini gösteriyor. Bunlar üstlendikleri görevlerde itibarlı eğitim merkezleri tarafından destekleniyorlar ve düşüncelerine büyük uluslararası medyada geniş yer ayrılıyor. Bütün her şey, kapitalizmin bugünkü çevriminde küreselleşme adı verilen, o " parlak gelecekte" ulaşılacak olan, bütünüyle tutarlı bir üretim ve dağıtım sistemi olarak görülüyor. Bkz. Keith Dixon: Les Evangelistes du marché, Paris: Liber. Raison d'Agir, 1998. Aynı zamanda Actes de la Recherche en Sciences Sociales'in şu mükemmel sayısına bakılabilir: " Les ruses de la raison imperialiste" . Paris: Seuil, Mart 1998.

3- Pierre Bourdieu'nün söylediği gibi: " Çok sayıda anlamı olan küreselleşme kavramı, bir tür kültürel ekümenizm içinde, emperyalizmin etkilerini ekonomik kadermiş ve ulusötesi ilişkileri doğal bir gereklilikmiş gibi gösterme yönünde etki yapıyor, hatta bunu dayatma işlevini görüyor." Actes de la Recherche en Sciences Sociales, Paris: Seuil. no. 121-2, s. 110.

ekonomik ve matematiksel açıklamalarına ve Fukuyama'nın *Tarihin Sonu* veya Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* gibi "popüler" çok satan kitaplarına uzanan, medyanın olağanüstü bombardımamnın üzerinde durmanın yeri değil. Ancak dünya ölçeğinde kapitalizmin bu yeni çevrimini meşrulaştırabilmek için şaşılacak önlemlerin kullanıldığım aklımızdan çıkartmamalıyız. Çok büyük çıkarlar söz konusu.

Gelin bu yeni çevrimin temel niteliklerine bir göz atalım.

Bir üretim sistemi olarak kapitalizm yeni değil, ne de onun uluslararası düzeyde gelişimi yeni. Karl Polanyi'nin sözleriyle "Büyük Dönüşüm"[4] birkaç yüzyıl önce başladı ve toplumsal yaşamın bütün biçimlerini kâr güdüsüne tabi hale getirme işini henüz tamamlamış değil. Kapitalizm, ekonomik ve toplumsal krizlerle, kanlı çatışmalarla, bir bütün olarak insan topluluklarının ve kültürlerin kitlesel imhasıyla damgalandı ancak bütün kıtalara ve insan faaliyetinin bütün alanlarına yayılarak bunları homojenleştirmeyi de sürdürdü. Kapitalizm, tanımı gereği "totaliterdir" çünkü mantığı diğer bütün mantıkları dışarıda bırakır. Ancak onun "totalitarizmi" birörnek olmaktan uzaktır ve etnik ve dinî kimlik gibi en muhafazakârından, Attac* hareketi gibi en yenilikçisine varıncaya kadar pek çok ve değişik türde direnişler söz konusudur.

En önemli ve en iyi örgütlenmiş direniş, yirminci yüzyıl boyunca kapitalizmi işleyişini "insanileştirmeye" zorlamış olan "gerçekte var olan sosyalizm"in direnişiydi. Keynesçilik, refah devleti, Fordizm, kalkınmacılık büyük ölçüde katıksız kapitalizme karşı güçlü, örgütlü bir alternatifin var olması sayesinde mümkün olabildi.[5]

4- Karl Polanyi, The Great Transformation, Boston: Beacon Pres, 1944. Büyük Dönüşüm, Çev: Ayşe Buğra (Alan Yay.)

*1998 yılında Fransa'da kurulmuş olan, Uluslararası Finans Hareketlerinin Vatandaşların Çıkarları Doğrultusunda Vergilendirilmesi için Birlik örgütünün kısa adı - ç.n.

5- Eric Hobsbawm'ın Aşırılıklar Çağı bu iki sistem arasında dünya çapında yaşanan rekabetin coşkulu bir anlatımıdır. Ama yazarın da belirttiği gibi, paradoksal bir biçimde bu rekabetten en büyük sosyal faydayı sağlayan taraf kapitalist toplumlar olmuştur.

"Sosyalist kampın" çökmesiyle birlikte, bütün medyanın görüntülerine yer verdiği Berlin Duvarı'nın yıkılışı, yeni bir çağ açan olay oldu; "tarihin sonu"nun geldiği ilan edildi ve geçici olarak zafere ulaşmış olan kapitalizm için iki sistem arasındaki rekabet tarafından dayatılan sınırlamalar ortadan kalktı. "Liberalizm" en sonunda kendi sosyalist ikinci benliğinden kurtarıldı, sosyal ve siyasi yüklerini sırtından attı ve "neoliberal" hale geldi diğer bir deyişle açıkça ve bütünüyle liberal oldu. Bu, "kuralsızlaştırma" [deregülasyon] zamanıydı; sadece üretimi değil, fakat aynı zamanda kültürü, eğitimi, sağlığı, devletler ve toplumlar arasındaki, ülkeler ve şirketler arasındaki, kuşaklar arasındaki ve benzeri ilişkileri düzenlemeye yönelik, özel olarak piyasa yönelimli yasaların zamanıydı.

Kuşkusuz bu eğilim, 1989'dan çok önce başladı ancak başlangıçta sadece Reagan yönetimindeki Amerika Birleşik Devletleri ve Thatcher yönetimindeki Büyük Britanya gibi en az dirençli Batılı toplumlarını veya Yapısal Uyum Programları (YUP) aracılığıyla Afrika'nın ve Latin Amerika'nın en zayıf ulus devletlerini etkiliyordu.

Sosyalist alternatif tarafından oluşturulmuş olan çit ortadan kalkmışken ve sağduyuya artık gerek duyulmazken, kapitalizmin çağdaş biçimi, neoliberalizm, bu şekilde günümüzün hegemonik düşünce biçimi ve piyasa güçlerinin serbest bırakılması da "iyi yönetişimin" nihai amacı haline geldi. Bu stratejik zafer üretim sisteminde, özellikle iletişim ve enformasyon sahasında büyük çaplı bir değişiklikle çakıştı. Manuel Castells'in gözlemediği şekilde:[6]

> Yeni bilgi teknolojileri, bilginin işlenişi sürecini dönüştürerek, insan faaliyetlerinin tüm alanlarını etkiliyor ve hem farklı sahalar arasında hem de bu faaliyetlerin unsurları ve ajanları arasında sayısız bağlantılar kurulmasını mümkün hale getiriyor. Böylelikle ortaya, teknolojisinin, bilgisinin ve yönetiminin bilgisini, teknolojinin, bilgi-

6- Bkz. Manuel Castells tarafından yapılan detaylı çalışma, La société en réseau, Paris: Fayard, 1998, p.94.

> nin ve yönetimin kendisine gittikçe daha fazla uygulayabilen bir ağ ekonomisi çıktı. [...] Bu yeni ekonomi enformasyoneldir, çünkü birimlerinin üretkenliği ve rekabetçiliği esas olarak bunların bilgiye dayalı etkin enformasyonu uygulama kapasitelerine bağlıdır [...] Bu yeni ekonomi küreseldir çünkü gerek bu kilit üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetleri, gerekse de bunların öğeleri (sermaye, emek, temel materyaller, yönetim, enformasyon, teknoloji, piyasalar) ya doğrudan doğruya ya da ekonomik ajanlar arasındaki bir ağ aracılığıyla, dünya ölçeğinde örgütlenmiş durumda.

Kapitalizmin elde ettiği stratejik zafer ve enformasyon devrimi böylelikle küreselleşme hareketini, "dünyanın dört bir yanındaki ekonomik faaliyetleri gerçek zamanda [real time] bir birim olarak işleyen bağımsız bir sistemin içine sokarak"[7] hızlandırmak üzere birleştirir.

Bu şekilde kapitalizm iki kat daha kazançlı çıkar. İlk olarak stratejik düzeyde: "gerçekten var olan sosyalizm"den gelen rekabet deneyiminin çökmesiyle birlikte, egemen sınıflar, bir felsefe olarak benimsemek durumunda kaldıkları –ulus devletin eski burjuva hümanizmi, gerek kamu politikaları düzenlemesiyle, gerekse ekonominin Keynesçi biçimde düzenlenmesiyle birlikte var olan Avrupa tarzı– siyasi, sosyal ve hatta etik sınırlamalardan kurtuldular. İkinci olarak, teknolojik düzeyde: Yer-zaman sınırlamalarının birbiri ardı sıra ortadan kalkmaya başlamasıyla birlikte, küreselleşmiş ekonomik birimlerini (üretim, ticaret, finans) gerçek zamanda yönetmek mümkün hale geldi.

Küreselleşmenin yeni ideolojisinin tamamı bu çifte başarının üzerinde yükselmektedir. "Piyasanın yeni misyonerleri" yeni teknolojilerin muazzam başarıları ve sosyalist deneyimin esef edilecek başarısızlığından oluşan bu iki klavye üzerinde zekice oynayarak, kibirle açılmış olan yolun tek, aksi iddia edilemez yol olduğunu ilan ettiler; buna göre bu gelişmeyi piyasanın ve kârın yasalarına borçluyduk ve dolayısıyla insanlık onları bütün toplumlara ve toplumsal faaliyetin bütün yönlerine genişleterek

7- Castells, aynı yerde., s. 22

ilerleyebilirdi. Bu yeni kapitalist ideoloji, kapitalizmi, yeni, küresel (ya da küresel hale gelmekte olan), kaçımlmaz ve önüne geçilemez bir üretim sistemi olarak sunarak, ona önemli ölçüde "kan veriyor". Kapitalist ideoloji kendi dogmalarının içine kapanmış olan bütün ideolojiler gibi, herhangi bir alternatif düşünceyi yasaklıyor, peşinen muhafazakâr ve gerici olduklarım söyleyerek bunları reddediyor.

Güçlü Bretton Woods kurumları tarafından desteklenen, en modern iletişim ve bilgi teknolojilerinden sonuna kadar faydalanan bu ideolojinin işi, nihayetinde belirli bir tarihin sonucu olan ve o nedenle değişime açık olan kapitalizm için evrensel bir meşruiyet sağlamaktır.

Küreselleşme ve bölgeselleşme

Yeni gelişmeler bize kapitalist sistemin bugünkü dinamiğini anlamamızda yardımcı oluyor ve bizler bu kavrayışı bir "Avrupa-Akdeniz" alanı yaratmaya yönelik çabaları tahlil etmeye çalışırken kullandık.

İlk olarak şunu hatırlamamız gerekir ki, kapitalist gelişmenin sosyo-tarihsel bir biçimi olarak ulus devletin kendisi "özünde" diğer yerel, bölgesel ve ulusötesi biçimlere kapalı değildir. Ticaret kapitalizmi Çin'deki, Hindistan'daki ve Ortadoğu'daki en eski imparatorluklar zamanında var oldu.[8] Kapitalizm ancak birinci sanayi devriminin başım çektiği Avrupa kapitalizminde üretim faaliyetlerinde gerçekten kök salabildi ve önde gelen üretim biçimi haline geldi. Aynı zamanda sahneye, "ulusları" meydana getirmek için sosyal ortamı değişik biçimlerde şekillendiren yeni türden devletler çıktı: İngiltere, Fransa, Almanya ve daha sonra Güney ve Doğu Avrupa'daki ülkeler.

İngiltere ve Fransa gibi kapitalist ulus devletler uzaklara yayılmış bir sömürgeler yığınına sahipti ve daha şimdiden küresel kapitalist sistemler haline gelmişlerdi. Bunların ilki Britanya Sanayi Devrimi ile birlikte gelişti ve bütün Avrupa'yı etkiledi ve

8- Fransız tarihçi François Braudel dünyanın kapitalist tarihinin ana çizgilerini ortaya çıkarmaya çalışıyor.

daha sonra çevrim Rusya ve Japonya ile kapanmadan önce Amerika Birleşik Devletleri'ni etkisi altına aldı. Batı Avrupa, dünyayı yönetti ancak Avrupa ülkeleri arasında düşmanlıklar vardı ve bunlar 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı olarak bilinen savaşla patlak verdi.

Savaş sonrası dönem istikrarsızdı. Bu dönem ABD'nin ve ona "meydan okuyan" SSCB'nin yükselişine, fakat aynı zamanda son kapitalist ulus devletlerin, Almanya'nın ve Japonya'nın güçlerinin artışına tanıklık etti. Bütün bunlar iki sistem arasındaki bir yapısal rekabet dönemi olan Soğuk Savaş tarafından takip edilecek olan İkinci Dünya Savaşı'nın devasa patlayışıyla sona erdi. Bu, sömürgeciliğin tasfiyesini hızlandırdı ancak aynı zamanda emperyalizmi de değiştirdi: Belirli bir bölgeyi elde tutmak, yerini egemenliğin, ekonomik ve teknolojik "bağımlılık" gibi çok daha şeytani biçimlerine bıraktı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri bariz bir üstünlük sağladı ve ortaya çıkan yeni sisteme "hiç olmadığı kadar çok kapitalist" fakat aym zamanda çok daha "Amerikan" denebilir. Birikim eşitsiz düzeylerde gerçekleşiyor. Buna gerek DTÖ'nün (Dünya Ticaret Örgütü) birkaç on yıl içinde tamamlamayı planladığı gümrük vergilerinin ortadan kaldırılması, farklı ulus devletlerde ekonominin kuralsızlaştırılması, gerekse mali hareketlerin liberalleştirilmesi yardımcı oluyor; fakat birikim süreci aynı zamanda ona olağanüstü derecede etkin bir teknolojik temel sunan enformasyon devriminden de yardım görüyor.

Buna karşılık aynı zamanda ekonomide, çokuluslu şirketlerin ya da daha doğrusu ağ şeklinde faaliyet gösteren "ulus ötesi" şirketlerin sayısındaki artışla birlikte yapısal bir değişim yaşanıyor.[9] Geçen birkaç on yıl boyunca, bu şirketlerin belirli sektörlerde çoğalmaları ve yoğunlaşmaları çağdaş kapitalizmin temel nitelikleri arasında yer alıyor. Çokuluslu şirketler metaların mübadelesini hızlandırdı ve şu anda dünya ticaretinin yüzde

9- Castells, agy.

altmışına hükmediyor. Bunların üretimin yüzde otuzuna yakın bir bölümünü gerçekleştirdikleri tahmin ediliyor. Çokuluslu şirketler, ana hedefleri olarak devlet düzenlemesinin eski biçimlerine saldıran Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi büyük bankalardan ve mali kuruluşlardan yardım görüyor. Bu yolla sermaye akışının çoğunu kısa vadeli yatırımlara (sıcak para) yöneltiyorlar, merkez bankaları tarafından para yaratılmasına dayalı çerçeveyi zayıflatıyorlar ve bu yolla birkaç gün içinde bütün ulusal ekonomilere diz çökertebilecek olan borsa çöküşlerinin ortaya çıkmasına yol açıyorlar.

Dünya ekonomisi vergi, bankacılık, gümrük ve borsaalanlarında devletin müdahale biçimlerini zayıflatırken, kendi yapısı da istikrarsızlaşıyor.

Bununla birlikte bu yeni sistemde sınıflar, ülkeler ve bölgeler arasındaki eşitsiz gelişme gittikçe daha kötüye gitmeye mahkûm. Ticari ve mali işlemlerin genel olarak serbest bırakılması, en zayıf ülkelerinkilerden başlayarak bütün ulusal kurumları zayıflatıyor. Belirli ülkeler, Kore, Malezya ve Çin, direniyor ya da kendilerini bölgesel olarak örgütlüyorlar, ancak ülkelerin büyük çoğunluğu, genel büyümeyi destekleyeceği düşünülen, ancak gerçekte asıl olarak yeni neoliberal amentüye yarar sağlayan (vergilerle, bankacılıkla ve sosyal konularla ilgili) "reformları" hızlandırmaya çalışıyor.

1990'dan bu yana, ulusal sınırların ötesine geçen bölgesel organların oluşturulması biçimini alan bir coğrafi kutuplaşma yaşanıyor. Ancak en faal bölgeselleşmeler dünya ekonomisinin merkezi kutupları, Üçlü Grubun [Triad] etrafında oluşturuluyor: Japonya ve Güneydoğu Asya, Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa.

Avrupa Birliği bu bölgesel yapılar içinde en eski olanı. 1957 yılında Roma Anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) o sırada sadece altı ülkeden oluşuyordu ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından yaratılmış olan, Avrupa İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) gibi daha önceki örgütlerden kaynaklanmıştı.

Bunların amacı, savaş tarafından yıkıma uğramış olan bir Avrupa'yı yeniden inşa etmek, Fransız-Alman çatışmalarını yatıştırmak ve Doğu Avrupa ülkelerinin karşısında NATO'nun önderliği altında bir cephe oluşturmaktı.

AET, bölgenin enerji ve özellikle de Ortak Tarım Politikasıyla (OTP) tarım alanında bağımsızlığım sağlayabilmek üzere çeşitli işbirliği biçimleri geliştirdi. Bölgeselleşme hareketi, diğer sektörlere yayılarak hız kazandı ve daha sonra 1986 yılında, bölge içindeki sınırları kaldırmayı ve insanların, malların ve sermayenin serbestçe dolaşımını hedefleyen Tek Avrupa Senedi imzalandı. 1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması siyasi birliğin yeniden başlatılmasını, fakat aynı zamanda en geç 1997'ye kadar bir Avrupa Merkez Bankası'nın oluşturulmasıyla birlikte, ekonomik ve parasal bir birliğin inşa edilmesini öngörüyordu. Ve bölgeselleşme hareketi bir yandan Avrupa Birliği'ni (şu anda on beş üyeden oluşuyor) pekiştirirken, diğer yandan ABD'nin etrafında NAFTA ortaya çıktı ve Japonya'nın etrafında ASEAN oluştu.

Bu bölgeselleşme süreci açıkça ilan edildiği şekilde neoliberal bir çerçeve içinde yaşandığından, ulus devletlerin sahip oldukları güçleri bölgesel bir düzenleyici otoriteye devretmeden, onların geleneksel düzenleme araçlarını zayıflattı. Brüksel, Bretton Woods kurumlarından ve piyasanın serbestleştirilmesine yönelik politikalardan güçlü bir biçimde etkilenen, ruhsuz bir bürokratik aygıt olarak kaldı. İşsizlik, istihdam krizi, ekonominin kuralsızlaştırılması, üretken olmayan harcamalarda (sağlık, eğitim vb.) yapılan kesintiler, dünya neoliberalizminin demir eline giydirilmiş kadife eldivenden başka bir şey olmayan ünlü "Maastricht kriterlerinin" sonuçlarıydı.

Pierre Bourdieu'nun belirttiği gibi:[10]

> Burada söz konusu olan, özellikle sosyal haklar ve piyasa ekonomisinin, kendi haline bırakıldığı zaman yarattığı acımasız sonuçlara karşı bir ağırlık oluşturabilecek tek güç olan sosyal devletin rolüyle

10- Pierre Bourdieu, Contre-Feux, Paris: Raisons d'Agir, 1998, s. 67

ilişkili olarak devletin (gerek şu anda var olduğu haliyle ulus devletin, gerekse yaratılmakta olan Avrupa devletinin) oynamakta olduğu roldür. İnsan bir yandan Bay Tietmeyer'inki gibi mali piyasaların çıkarlarına hizmet edecek bir Avrupa'ya karşı çıkarken, aynı zamanda üzerinde karşılıklı olarak fikir birliğine varılan politikalar yoluyla, bu piyasaların vahşetini engelleyecek olan bir Avrupa'dan yana olabilir. Ancak bankerlerin bizler için hazırlamakta oldukları Avrupa'da bunun olabilmesi için çok az umut var. Sosyal bütünleşmenin parasal bütünleşme ile sağlanması beklenemez. Tam aksine, şunu çok iyi biliyoruz ki avro bölgesinde ortaklarının zararına olacak şekilde kendi rekabet gücünü korumak isteyen ülkelerin sosyal sorumluluklarını azaltarak, ücret harcamalarını aşağıya çekmekten başka şansı yoktur. Ülkeler döviz kuruna müdahale etme haklarını yitirdikleri için, önlerindeki tek seçenek sosyal ve ücret dampingi ve iş piyasasının "esnekleştirilmesi"dir [...] Parasal ekonominin dağıtıcı etkisine ancak bir sosyal Avrupa devleti karşı durabilir. Ancak Bay Tietmeyer ve neoliberaller, ekonominin serbestçe işlemesinin önünde sadece bir engel olarak gördükleri ulus devleti istemiyorlar ya da –en azından– bir bankaya indirgeyebilecekleri uluslarüstü bir devlet istiyorlar.

İnşa sürecinde olan bu Avrupa'nın sezgileri en kuvvetli sosyal gözlemcilerinden birinden yaptığımız bu uzun alıntı bugün dünya üzerinde yaşanmakta olan bölgeselleşme süreçlerinin taşıdıkları belirsizlikleri açıkça gösteriyor. Bu, kutuplaşan bir küreselleşmenin hız kazanmasına, Samir Amin[11] tarafından bu terime yüklenmiş olan anlama tam olarak karşılık gelecek biçim-

11- Samir Amin şu gözlemi yapıyor: "'Klasik' dönemde kutuplaşma sanayileşmiş ve sanayileşmemiş ülkeler arasındaki karşıtlıkla neredeyse eşanlamlıydı. Dünya düzeyinde eşitsiz birikimi yeniden üreten ve derinleştiren merkez ülkelerin tekelleri sanayileşme yoluyla başarıya ulaştılar [...] Dünya sisteminde şu anda etkili olan kutuplaşma artık sadece merkezdeki sanayi tekelleri üzerinde yükselmiyor. Daha önemlisi aynı zamanda çevre ülkeler de daha sonradan sanayi çağına girdiler (Afrika henüz gerçekten bunu yapamamış olsa dahi). Eski sanayi tekelleri yerine, şimdi artık benim "beş tekeller" adını verdiğim merkezler söz konusu: Teknolojik girişim, gezegenin doğal kaynaklarına erişim, küreselleşmiş finansın denetimi, iletişim, kitle imha silahları. Hepsi bir arada alındıklarında bu beş tekel, birikimin, dünya düzeyinde kutuplaşmayı yeniden ürettiği ve derinleştirdiği, küreselleşmiş değer yasasının biçimini ve yeni içeriğini tamamlıyor."

de verilmiş bir yanıt olduğu kadar, aynı zamanda bir tepkidir de. Bu süreçler kutuplaşan küreselleşmenin neoliberal mantığını izleyebilir veya ona direnebilir. Sonuç, bu bölgelerde gelecekte ortaya çıkacak olan toplumsal mücadelelerin eylem biçimlerine ve ortaya koyacakları alternatiflere bağlı olacaktır.

Bir yandan Avrupa halk sınıflarının çıkarları, Avrupa'nın inşasının almakta olduğu biçim tarafından sürekli olarak tehdit edilirken ve dolayısıyla bu bölgenin geleceği toplumsal hareketlerin ve aydınların bu inşada ne ölçüde yer alacaklarına bağlı olacakken, diğer yandan daha az gelişmiş ülkelerin, en korunmasız konumda olan halklarının çıkarlarına ne oluyor? Onların kaderine merhametle yaklaşacak olan kişinin Bay Tietmeyer olmayacağı konusunda iddiaya girebilirsiniz.

Şunu hatırlamamız gerekir ki, Avrupa Birliği'nin kapılarında, Akdeniz'in güneyinde, "Otuz Muhteşem Yıl" (1940'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar) boyunca, Avrupa'ya ihtiyaç duyduğu işçileri temin etmiş, nüfusu hızla artmakta olan ülkeler yer alıyor. Şimdilerde onlar için bir yandan Avrupa'da iş bulma olanakları hızla daralırken, diğer yandan kendi ülkelerinde Yapısal Uyum Programları çoktan kendi işsizlik, kısmi işsizlik ve yoksullaşma kotalarını üretmiş durumda. Bu nedenle Avrupa'nın sınırlarını Akdeniz'in güney kesimi –fakat aynı zamanda Doğu Avrupa ve Balkanlar– karşısında kontrol altında tutma sorunu Avrupa Birliği'nin inşasında merkezî bir yer işgal ediyor. Akdeniz zamanımızın en duyarlı sınırlarından biri haline geliyor.[12]

12- 1999 yılında Paris'te düzenlenen " Devletin Bölgesel Temsilcilerinin Avrupa Günleri" sırasında, " Devlet temsilcileri krizle karşı karşıya kaldıkları zaman" konulu atölye çalışmasında " endişe verici bir kriz kaynağı" olarak ortaya çıkan gizli göç tartışıldı. Nihai raporda şöyle deniyordu: " Çok sayıda Avrupalı için daha şimdiden ciddi zorluklar yaratmış ve yaratmaya da devam edecek olan bir konudan söz etmekte fayda var: Gizli göç. Bütün Avrupalı ülkeler bunun yaratacağı sonuçlar karşısında korku duyuyorlar [...] Göçün düzenlenmesi, göçmenlerin toplumsal entegrasyonunun sağlanması, kalkınma yardımı ve gizli göçü örgütleyen çetelere karşı mücadele; bunların hepsi Avrupa Birliği açısından ciddi güçlükler [...] Kriz durumlarına karşı hazırlıklı olmak esastır. Kamu görevlileri ve ekipleri bir kriz öncesinde, kriz sırasında ve kriz sonrasında eyleme geçme ve nasıl etkili bir biçimde davranacakları konusunda eğitilmelidirler." Bkz. IHSE, La Documentation française, Paris, 1999.

Bu sorun, malların ve sermayenin bütün biçimleriyle serbest dolaşımını vazederken, insanların dolaşım serbestisine engel olan neoliberal felsefe açısından büyük bir çelişki oluşturuyor. Kutuplaşma, eşitsiz gelişme ile bu mantık halihazırda var olduğu yerlerde kesinlikle daha fazla ağırlık kazanacak ve gerekli görüldüğünde sürekli olarak kışkırtılacaktır; dünya ölçeğinde, özellikle Akdeniz'in güney kesiminden ancak devasa ve "kontrol edilemez"[13] göç hareketlerinin yaşanmasını bekleyebiliriz. Avrupa Birliği'nin inşası, tıpkı NAFTA karşısında Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, kendi mantığına içkin olan bu çelişki nedeniyle foya veriyor ve durum bundan sonra da böyle olmaya devam edecek.

Avrupa Akdeniz ortaklığı projesini yalnızca bu boyuta indirgemek doğru olmaz, ancak onu aynı zamanda bu perspektifle görmek gerekir. Çünkü bu perspektif, bütün diplomatik ebedi kelamlara ve görkemli açıklamalara karşın, bu söylemin içine kurnazca gizlenmiş olan ikiyüzlülüğü veya en azından belirsizliği gözler önüne seriyor. Bizim görüşümüze göre bu proje esas olarak, AB'yi Akdeniz'in güney kesimindeki ülkelerden gelebilecek olası bir sosyal, siyasi ve kültürel "taşkına" karşı koruyan bir "savunma" anlaşmasıdır. Bizans hilelerine başvurmakta olan projenin sunumuna gelince; bu sunum konuya yönelik Amerikan yaklaşımının kaba sabalığıyla karşılaştırıldığında, sadece daha "uygar" Avrupa tarzını yansıtıyor. Ancak bizler hedeflerinin aynı olduğu izlenimine sahibiz.

13- Yorumcular " küreselleşme" hareketinin bu mevcut " paradoksu" konusunda fikir birliği içindeler. Bir yandan ulaştırma araçları gelişmeye devam ederken, uluslararası göçmenlere yönelik kabul merkezlerinin sayısı azaldı. Sonuç olarak gelişmiş ülkelerde göç akımları yoğunlaşma eğilimi gösteriyor ve bu şekilde bu olgunun hızla artış gösterdiği izlenimi güçleniyor. Bkz. Sciences Humanities, Paris: çalışma raporu no. 8, Mart 1995.

Avrupa Akdeniz ortaklığı: Kurgu ve gerçek

1995 yılında Barselona Konferansı tarafından başlatılan, Avrupa ülkelerini Akdeniz'in güney kesimindeki ülkelerle bir araya getiren süreç, Kuzey Amerika'da yaratılan ve ABD, Kanada ve Meksika'dan oluşan (NAFTA) veya Asya'daki (ASEAN) gibi bir serbest ticaret alanı, Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi'ni (MFTZ) yaratmayı amaçlıyor. Daha sonra görüleceği gibi bu girişim açıkça küreselleşmenin yeni dinamiklerini yansıtıyor ve diğer bu türden çabalarla karşılaştırıldığında, en azından ekonomik amaçları açısından daha fazla orijinal değil.

Bununla birlikte içinde yer aldığı tarihsel ve stratejik koşullar –İsrail-Filistin ve İsrail-Arap çatışmaları ve Akdeniz'in güneyinden kuzeyine doğru yaşanan devasa göç akınları– bu süreci önemli kılıyor. Besbelli ki bu koşullar, projeyi tasarlamış olan Avrupalıların, bu süreci ileriye taşımak için benimsedikleri siyasi ve kurumsal biçimleri belirliyor. Bu nedenle bizim incelememiz, bütün süreci sürekli kılabilmek açısından "söyleme" ve oluşturulan kurumlara verilen önem nedeniyle işe bunlarla başlayacak. Aşağıda yer alan örnekte görülebileceği gibi her şeyden önce bu söylem retoriktir.

Avrupa ve Akdeniz ülkelerinin dışişleri bakanlarının, 1995 yılının Kasım ayında Lizbon'da katıldıkları konferansla kurulan Avrupa-Akdeniz ortaklığı, Akdeniz'in iki yakası arasında sürdürülebilir ve güçlü bağlar geliştirmek amacıyla modern zamanlarda başlatılmış en önemli girişimi oluşturuyor.[14]

Avrupa ülkeleri ile Akdeniz'in güney yakasında yer alan ülkeler arasındaki mevcut ilişkilerle ilgilenenler, bu söylemin akıl almaz mugalatası karşısında kendilerini gülmekten alıkoyamayacaklardır. Az çok düzenli aralıklarla yapılan, kimi daha fazla, kimi daha az önemli toplantılarla bağlantılı olarak çok sayıda rapor, araştırma, değerlendirme, konuşma yapıldı ve diğer türden forumlar düzenlendi. Ancak, daha sonra göreceğimiz gibi, bun-

14- MEDA Programının Yıllık Raporu, 1999. Avrupa Topluluğu Komisyon, Brüksel, 2000, s. 3.

lara medyada her zaman uygulamada sağladıkları başarıların gerektirdiğinden çok daha fazla önem verildi.

Bu deneyim aşırı derecede vurgulandı, çünkü kasıtlı olarak reklamı yapıldı. Bu deneyim, aşırı derecede retoriğe, sıkıcı "teknik-bilimsel" analizlere ve ona tarihsel ve insanî derinlik veren felsefhi ve edebi girişimlere başvurarak, kendisinden çok fazla söz etti. Bu üç çeşit söylem, ilişkinin kurumsal inşasının üç düzeyine tam olarak denk düşüyor: Siyasi, ekonomik ve "sivil toplum" düzeyleri. Bu üç düzey sırasıyla üç aktör kategorisini belirliyor: Politikacılar, teknokratlar ve "sivil toplum"a önderlik edenler. Birkaç örnek bu projeyi saran genel değerler sistemine ilişkin bir fikir verecektir. Politikacılarla başlayalım.

> 1995 yılında Barselona Konferansı sırasında resmen çalışmalarına başlayan Avrupa-Akdeniz ortaklığı azimli ve uzun dönemli, hedefleri belirlenmiş bir politika (Barselona süreci) tanımlıyor. Bunun, Avrupa Birliği'nin Akdeniz'e yönelik, eşitler arasındaki ortaklıktan çok kalkınmayı desteklemeye daha büyük önem veren daha önceki politikalarından ayırt edilmesi gerekiyor. Barselona bildirisinin ardından gelen daha güçlenmiş olan kesin kararlılık, Avrupa Birliği'nin Akdeniz'deki yakın komşularına ilişkin yaşamsal stratejik çıkarlarından kaynaklanmaktadır [...] Avrupa Akdeniz ortakhğının temel hedefleri şunlardır: 1) insan hakları ve demokrasi ilkeleri temelinde bir barış ve istikrar bölgesi yaratmak; 2) Avrupa Birliği ve onun Akdeniz'deki ortakları arasında bir serbest ticaret bölgesi oluşturarak bir ortak gönenç bölgesi inşa etmek ve aym ortaklar arasında, Topluluktan gelen büyük bir mali destek eşliğinde ekonomik dönüşümü kolaylaştırmak ve ortaklara bu dönüşümün yol açtığı sosyo-ekonomik zorluklarla başa çıkabilmeleri için yardımcı olmak; 3) bölge halkları arasında karşılıklı anlayışı geliştirmek ve kültürel alışveriş, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve sivil toplumlara ve sosyal gelişmeye verilen destek sayesinde özgür ve gelişip serpilen sivil topluma destek vermek.[15]

15- Chris Patent, Barcelona, Five Years Later, Brüksel: Avrupa Birliği yayını, 2001.

Avrupa tarafının üst düzey görevlilerinden biri tarafından Euromed projesi üzerine hazırlanmış olan bir rapordan yapılan bu alıntı, kendi türünün tipik bir örneğini oluşturuyor. Burada, Avrupa-Akdeniz ortaklığı retoriğinin diğer unsurlarından, birbirini izleyen katmanlar halinde kaynaklanan, üzeri laf kalabalığıyla kaplı bir öz var: Barış, istikrar, insan hakları ve demokrasi, ardından gönenç ve serbest ticaret ve en nihayetinde toplumsal kalkınma, sivil toplumun ortaya çıkışı ve bu türden yeni ortaklığın fasit dairesini kapatmak üzere Akdeniz'in iki yakası arasında kültürel alışverişin artırılması.

"Barselona Konferansı"na, "Akdeniz politikası, farklı alanlar arasında belirli bir denge bulunmasına saygılı, küresel ve tutarlı bir yaklaşıma dönüştürüldü. [Konferans] Bu üç öğeyi küresel bir politika içinde birleştirerek, mali, ekonomik, kültürel ve güvenlik sorunları için ayrı ayrı yaklaşımlara sahip olmanın yararlı olmadığım kabul eder,"[16] denildiği için, bu ilişkinin, bir ortaklığı temel alması gereken bu üç alanı kapsaması gerekiyor. Fakat hepsi bu değil. Bu ortaklığa orijinalliğini veren şey genel yaklaşımından (üç kurucu unsur) çok, bunların nasıl uygulamaya konulacaklarıyla ilgili. Çok sayıda bildiri, düzenleyici metin ve tahlil bunu vurguluyor:

> ...farklı ortakların, tercihen çok taraflı olarak bir araya gelmeleri ve projelerin önerildiği çerçeveyi birlikte tartışmaları gerekir. Bu bölgesel yenilenme için diyalog kilit sözcük konumunda. Avrupa-Akdeniz ortaklığının en önemli başarılarından biri, Yakın Doğu'da barış süreci bir çıkmazdayken dahi Barselona süreci bağlamında siyasi diyalogu sürdürebiliyor olmasıdır. Bu ortaklık Suriyeli ve Lübnanlı temsilcilerin İsrailli taydaşları ile düzenli olarak katıldıkları tek çok taraflı siyasi çatı olma özelliğini sürdürüyor.[17]

Gerçekten de insanlar bir araya geliyorlar ve Avrupa-Akdeniz çatısı ile ilgili çok şey söylüyorlar, çünkü bu, Barselona konfe-

16- Patent, aynı yerde., s. 7.
17- Patent, aynı yerde., s.9.]

rans programında açıklandığı şekilde, projenin en iddialı hedeflerinden birini oluşturuyor: "Birbirinden çok farklı yirmi yedi ortak arasında sürekli bir diyalog yaratmak." Bunu yapabilmek için, bütün alanlarda ve bütün karar alma düzeylerinde fikir birliğini destekleyecek çok sayıda "buluşma ve alışverişte bulunma mekanı" oluşturuldu.

Yirmi yedi devletin diplomatik yöneticilerini bir araya getiren konferanslar yapılıyor (beş yılda dört konferans) fakat aynı zamanda düzenli aralıklarla dış işleri bakanlarının katıldığı toplantılar düzenleniyor; en sık toplananlar ise ortaklığın yönetim kurulunda yer alan büyük elçiler (her üç ayda bir), kendi alanlarıyla ilgili olarak bakanhklar (içişleri, ekonomi ve maliye, ticaret, tarım vb.) ve üst düzey, özellikle de güvenlik alanında görev yapan hükümet görevlileri oluyor. Hatta bunlar işi, genel merkezi Malta'da bulunan, Avrupa-Akdeniz diplomatları için eğitim seminerleri düzenleyen dış politika enstitüleri (EuroMesCo) türünden ağlar kuracak ölçüde ileriye götürmüş durumdalar. Ortaklığın Avrupalı destekçilerinin tekrar etmekten hoşlandıkları gibi: "En önemli olan şey, diyalogun temelini oluşturan, ortaklar arasında güveni tesis etmektir." Gerçekten de diyalogun kurumsallaşması, gelecekteki Avrupa-Akdeniz barış ve istikrar şartının temel hedeflerinden biriymiş gibi görünüyor.

Bundan dolayı, kurumsallaştırmayı pekiştirmek için, karar alıcıların ve teknokratların ötesine geçilmesi kararlaştırıldı. Avrupa-Akdeniz haberleşme/tartışma ağlarının ve bir araya gelme fırsatlarının sayısı artıyor: "Sivil Forum" gerek denizin her iki yakasındaki parlamenterleri, gerekse üniversite personelini, sanatçıları ve insan hakları, basın, insani yardım ve sosyal faaliyetler ve benzeri alanlarda faaliyet gösteren STK'ların önderlerini bir araya getiriyor. Akdeniz'in etrafındaki önemli başkentler –İtalya'da, İspanya'da ve Fransa'da fakat aynı zamanda Fas'ta, Tunus'ta ve Mısır'da– Avrupa-Akdeniz konularım tartışmak üzere denizin iki kıyısından aydınları, gazetecileri ve militanları bir araya getiren bu toplantılara, konferanslara ve eğitim seminerlerine büyük bir memnuniyetle ev sahipliği yapıyorlar. Yapılan tartışmalara basında, radyoda, televizyonda ve bu konuya adan-

mış çok sayıda sitenin bulunduğu internette yer veriliyor. Bilimsel yayınlar bu olguya bütün bir sayılarını ayırırken, gazeteler ve dergiler de bu tür haberlere önem veriyor.

Farklı alanların ve farklı türde aktörlerin varlığına bağlı olarak ortaya çıkan tarz farklılıklarına karşın, genel tutum proje açısından çok elverişli. Durum özellikle işin başında, Barselona Konferansı'nın hemen sonrasında böyleydi. Ancak ilk çevrimin sonunda, vasat sonuçlara ulaşılmış olduğu gözle görülür hale gelince, özelikle 2000 yılında Marsilya'da ilk bilanço çıkarma çalışmaları sırasında, eleştiriler dile getirilmeye başlandı. Elde edilen sonuçlar beklentilerin çok altındaydı.

Yine de Avrupa-Akdeniz ortaklığı projesi resmi nutuklarda politikacılar ve diplomatlar tarafından Akdeniz'in güneyindeki ülkelere olumlu yönde değişmelerine yardımcı olmak için en iyi çözüm olarak sunuldu ve "bilimsel" metinlerde, hem ekonomik ve sosyal gelişme için hem de "sivil toplum" müdahaleleri için "en iyi yol" olarak görülmeye devam ediliyor. Bu şekilde diplomatik retorik akademik bir retorik tarafından desteklenmiş oluyor.

Örneğin birkaç sayısını projeye ayırmış olan *Confluences* dergisinde, Agnès Chevalier şöyle yazdı:

> Avrupa Akdeniz anlaşmaları daha önceki kalkınma yardım anlaşmalarından çok farklı. Bunlar disiplin ile ilgili kurallara ve bir dizi değere bağlılık ilkesini temel alıyorlar. Geleneksel ekonomik yardım alanlarında, özellikle tercihli ticaret anlaşmalarında ve mali yardım konusunda, benimsenen tutum, radikal bir biçimde değişikliğe uğradı. Şu andan itibaren, Avrupa'nın sağlayacağı yardımlar belirli koşullara bağlı olmaya devam ederken, sanayi ürünlerinde iki yönlü mübadele söz konusu olacağından, tercihli ticaret de karşılıklı olacak. Bu önemli bir değişim. Ticari karşılıklılıkla birlikte Avrupa-Akdeniz ilişkisi bir yardım ilişkisi olmaktan çıkacak, uzun yıllardır arzulandığı şekilde bir ortaklık haline gelecek (kısa dönemde AB, bölgesel serbest ticaretten asıl kazançlı çıkan taraf gibi görünebilecektir). Rekabete açık hale gelmek zorunda olan Akdeniz ülkeleri için durum çok daha fazla çaba gerektirecektir [...] Şimdi artık gelişmekte olan eko-

nomilerin sadece uluslararası düzeyde açılarak kendi yaşam standartlarını yükseltmeyi umabilecekleri biliniyor ...[18]

Bu türden bilimsel olduğunu iddia eden, "gelişmekte olan ekonomilerin sadece uluslararası düzeyde açılarak kendi yaşam standartlarını yükseltmeyi umabilirler" türünden normatif yargıyı veya "sanayi ürünlerinde iki yönlü mübadele söz konusu olacak" türünden bariz biçimde yanlış olan ifadeyi tekrar eden onlarca metin var. Karşıt delillere çok az dikkat gösteriliyor ve sadece diplomatik retoriğe akademik bir cila atılıyor. Ancak bu türden destekler, diplomatik retoriği, teknokratların bulunduğu ikinci düzeyde daha itibarlı hale getirerek, ona bilimsel meşruluk sağlıyor. Ardından teknokratlar bunu sahada kendi çalışmalarını yürütmek için daha iyi bir şekilde kullanabilirler. Denizin her iki yanından teknikerleri birbirine bağlayan eğitim seminerleri ve bütün haberleşme/tartışma ağları, bu sahte bilimin mesajlarını etkili bir biçimde yaymak için düzenleniyor. Euromed kurumlarının bu alandaki yayınları, ulaşılmaya çalışılan hedefler açısında çok dikkat çekici: İlgili çevrelerde kolayca kullanılabilecek hazır yapım düşünme biçimlerini yaygınlaştırmak.

Ortaklık, birlikte kalkınma, sürdürülebilir kalkımma, serbest ticaret, ekonominin dışa açılması, tarafları belli bir standarda yükseltmek, liberalizasyon ... Bu yeni Avrupa-Akdeniz siyasi iktisadının bir sözlüğünü oluşturmak gerekiyor. Bu sözcükler siyasi iktisadın, çok daha yavan olan gerçek çıkarlarının üzerini zekice örtüyor.

Ancak, Samir Amin'in belirttiği şekilde:

> Bütün bu öneriler (ekonominin dışa açılması, yabancı yatırımlar için uygun ortamın yaratılması, kuralsızlaştırma, korumaların kaldırılması vb.) doğrudan doğruya, Amerika Birleşik Devletleri, DTÖ, Dünya Bankası ve IMF tarafından görüldüğü şekliyle küreselleşmiş neoliberalizmin kendine özgü mantığından kaynaklanıyor. Gerçeklerin her tahlile tabi tutuluşunda açıkça ortaya çıkan bu mantık, – akılcı düşünceye zıt biçimde– nihai hedefi gerçeklerin tahlili değil, fakat

18-Agnès Chevalier: " Projet euro-méditeranéen et mondialisation" , Confluences, no. 21, Bahar 1997 içinde.

siyasi eylemi haklı göstermek olan teknik ve normatif bir söylemin içinde boğuluyor.

Akademik söylem içinde aynı zamanda birkaç anlaşmazlık ve kimi uzmanlık alanlarıyla sınırlı polemikler olsa dahi, neoliberal mantık tarafından çoktan bütünüyle ele geçirilmiş olan bir teknoyapıyı yanına çekebilmiş durumda. Yine de bu tek başına yeterli değil: Eğer ortaklık projesi sürdürülebilir bir proje olacaksa, "başı çeken seçkinlerin" dar sınırlarının ötesine geçmesi zorunlu. Projenin, yerel yetkililerin tahammül etmeye zorlandıkları dernekler tarafından yaratılmış olan yeni bağlantılar içinde örgütlenmiş ya da örgütlenme yolunda olan orta sınıflarm geniş kesimlerini kendine çekmesi gerekiyor.

Bunun ardından "sivil toplum" sahneye çıkıyor. Böylelikle "insan hakları" ve "demokrasi" söylemi, ekonomik liberalizmin ve piyasa yasalarının daha kuru ve daha az çekici söyleminin –ya da politikacıların konuştukları daha da sıkıcı ve anlamsız olan dilin– üzerini örtüyor:

> Ortaklık kavramı gerçek bir paylaşılan gönenç alanı yaratmayı hedefliyor, ancak eğer gerçekten birlikte kalkmma hedefini gerçekleştirmek istiyorsa kendisini yalnızca devletler arası ilişkilerle sınırlandırmaması gerekir [...] Bu yüzden, iç hukuk çerçevesinde kalkınma aktörleri –siyasi ve sivil işlerden sorumlu olanlar, kültürel ve dinî dünyadan, üniversitelerden, araştırmacılardan, medyadan, derneklerden, sendikalardan ve özel ve kamu kuruluşlarından [temsilciler]– arasındaki alışverişi geliştirmek için ademî merkezîleştirilmiş işbirliğinin araçlarmı desteklemek ve oluşturmak gerekiyor. Bunu yapabilmek için, demokratik kurumları destekleyen ve hukukun üstünlüğünü ve sivil toplumu pekiştiren eylemlere destek verilecektir.[19]

Daha sonrasında, kendi açılarından bunun kendilerini yönetenlerin üzerlerinde kurduğu aşırı baskıdan kaçmalarına yardımcı olacağını uman ve kendi kapasitelerini yerel eylem için takviye eden insan hakları militanlarını ve diğer sivil toplum ör-

19- Towards a New Form of Euro-Mediterranean Partnership, Institut Català de la Mediterrània Barcelona, 1995, s. 285.

gütlerinin militanlarını seferber eden çok sayıda forum oluşturuldu. Bunlar çoğu kez tarafların karşılıklı olarak ödün vermeleriyle sonuçlandı: Anti-liberal demokratlar ve muhalefet önderleri, bu fırsatı kendilerini daha gözle görülebilir hale getirecek şekilde faaliyetlerini genişletmek ve güçlendirmek için kullandılar. Bu bazen haksız yere hapse atılma, seçim hilelerini ve polis vahşetini –veya hatta şu ya da bu ülkede devlet tarafından ve yerel yöneticiler tarafından işlenen ve hiçbir cezaya çarptırılmadıkları suçları– kınayabilmek açısından çok faydalı oldu. Bu tür durumlarda, anti-liberal demokratların ve muhalefet önderlerinin daha önceleri bütün bu yapılanları protesto etme olasılıkları ya olmadığından ya da sınırlı olduğundan, Avrupa-Akdeniz forumları bu insanlara mücadelelerini sürdürmeleri açısından beklenmedik fırsatlar sağladı.

Avrupalı proje tasarımcıları açısından bu yine de yeterli değildi. Oturtmak istedikleri "ortaklık projesi"ne daha fazla meşruluk kazandırmak için mümkün olan en büyük desteği sağlamak esas olduğundan, "siyasi toplumun" ötesindeki diğer kategorilere de erişilmeliydi.

Bu, Barselona'da kurulmuş olan ve bir "diyalog agorası" işlevi görecek olan Euromed Sivil Forumu'nun rolü olacaktı. Üniversite personeli, kültür ve sanat alanından film yönetmenleri, sanatçılar, şairler gibi şahsiyetler, fakat aynı zamanda geniş bir toplumsal eylem yelpazesini temsil eden STK aktivistleri, Kuzey-Güney ayrımını aşacak ortak zeminleri oluşturmak ve Avrupa-Akdeniz siyasi ve ekonomik projesine insan boyutunu katmak üzere bir araya gelmeye, diyalog kurmaya ve deneyim alışverişinde bulunmaya davet edildiler.

Projeye derinlik kazandırmak üzere ortak bir Akdeniz uygarlığı, içinde erinecek pota olarak öne sürüldü. Bu şekilde hem konusu insan olan bilimlere* ve sosyal bilimlere, özellikle de tarihe ve antropolojiye, hem de edebi metinlere, filmlere ve tiyatro sanatına, bu düşünceye tarihsel meşruluk sağlamaları çağrısı yapıldı. Mısır'ın "Akdenizli" kimliğini vurgulamak için Taha Hü-

*Yazın, dil, tarih vb. – ç.n.

seyin'in ve Tevfik El-Hakim'in yazıları yeniden keşfedildi. İspanya Endülüsü, hem hoşgörüsü ve hem de inşa etmiş olduğu Akdeniz dünyası vurgulanarak öne çıkarıldı. Gerek eski düşmanlıkların üzerini örtmek gerekse de mevcut çekişmeleri hafifletmek için, fakat aynı zamanda çok güçlü kimliklerin –örneğin, Arap dünyasının birliği gibi "siyasi açıdan doğru olmayan" bir konuyu ya da İsrail sömürgeciliği gibi son derece uygunsuz bir sorunu yeniden canlandırabilecek olan, güney kıyısındaki ülkelerin "Arap" karakteri gibi– önemini azaltmak için çok kültürlülük anlayışı vurgulandı.

Böylelikle Avrupa-Akdeniz söyleminin fasit dairesinin uyum içinde kapanmasını sağlamak için muhalif militanların insan hakları ve demokrasi mücadelesine, teknoyapıdaki ekonomistlerin akılcılığına ve politikacıların uzak görüşlülüğüne, şairlerin *Mare Nostrum*'u* eklendi.

Bu yolla "Barselona Konsensüsü", bütünüyle mantıklı bir sıralama içinde, hem projenin bütün boyutlarını hem de onu yürütecek olan farklı toplumsal aktörleri kapsayan barış, gönenç, özgürlük ve hoşgörü sayesinde çok fazlaca şok yaşamadan işleyebilirdi. Yeni serbest ticaret bölgesinde ulusal ekonomilerin liberalizasyonu şimdi artık başlayabilirdi.

Euromed projesi, karmaşık bir kurumsal inşa

Bununla birlikte "ortaklığın" bir koşulu olan "diyalog", eğer uzun bir zaman süresince yürütülecekse, sürekliliği olan yerlere ve alanlara gereksinim duyar. Projenin Avrupalı tasarımcılarının, ortakların "diyalog" kuracakları ve alınacak kararlar ve yürütülecek faaliyetler için bir sıçrama tahtası olacak olan bütün bu kurumları inşa etmek üzerinde yoğunlaşmalarının nedeni kısmen budur. Bu kitabın yazarları bu derece karmaşık ve bürokratik bir mekanizmayı deşifre etmenin birçok zorluğu olduğunun farkındalar ve böyle bir mekanizmanın hedeflerini kavramanın çapraşıklığını kabul ediyorlar. Amaçları araçlarla değiştiren Merton teorisinin bize, AB teknokratlarının çok iyi bildikle-

*Latincede "bizim deniz" - ç.n.

ri gibi, bürokrasiye özgü olan bu gerçek kurumsal bulimianın* iç mantığını en azından kısmen anlamamızda yardımcı olduğu doğrudur. Her sorunun kendi komitesi veya komisyonu, kendi bürokratları ve kendi uzmanları var. Ancak Euromed projesi örneğinde olaylar bir ölçüde gülünç bir gelişim gösterdi.

Gerek sosyal faaliyetin bütün boyutları –siyasi, ekonomik, sivil ve kültürel– ve karar almanın bütün hiyerarşik düzeylerinde, gerekse ilgili toplumsal aktörler tarafından bir tür kurum, komite, komisyon, konsey, merkez veya forum kurulmuş durumda veya kurulma aşamasında. İnternet, bütün tarafların temas halinde olmalarını mümkün kılıyor ve zaman zaman yapılan toplantılar dışında kendi aralarında "sürekli diyalog" kurmalarını sağlıyor. Şunu unutmayalım ki bu olağandışı örgütlenmenin parolası, ortaklık için vazgeçilmez bir koşul olan diyalog. Aslında bazen "ortaklara" aynı dili –elbette yeni ideolojiyi tekrar yoluyla daha kolayca kafalarına sokabilmek için projenin Avrupalı tasarımcılarının dilini dayatmak istiyorlar– konuşmalarına yardımcı olmak üzere uzmanlaşmış kurumlar bile yarattılar. Basit diyalogun erdemleri yeterli değil; eğitim kurumlarından, uzmanlaşmış seminerlerden vb. öğrenilmesi gereken bir "pedagoji" var. Bu eleştirel bir gözlemcinin, Sébastian Sadek'in konuyla ilgili olarak alaycı bir biçimde şöyle demesine yol açtı: "Avrupa sonsuz sayıda araştırma merkezi ve akademisyen yaratarak ve ardından onları geçmişe genelleştirilmiş bir biçimde yansıtarak karşılık veremez."[20]

Bu kurumsal yapıya şöyle bir göz atalım. Siyasi düzeyde konferanslar Euromed'in ortakları olan yirmi yedi ülkenin dışişleri bakanlarını bir araya getiriyor. 1995 yılının Kasım ayında Barselona'da yapılan toplantıdan bu yana, bu türden on bir toplantı gerçekleştirildi; bunlardan bazıları resmi nitelikte ve diğerleri ise –düşünce üretimi toplantıları gibi olanlar– daha gayrı resmî. Aynı zamanda belirli sektörlerdeki (kültür, sanayi alanında işbirliği, enformasyon, enerji, yerel su yönetimi, çevre, sağlık, vb.) po-

*Yemek yeme ile ilgili psikolojik bir rahatsızlık - ç.n.

20- Sébastian Sadek, Arabies, no. 168, Aralık 2000.

litikalarla ilgili bölgesel toplantılar da düzenleniyor.

Bununla birlikte en sık toplanan organ, bir bütün olarak ortaklığın merkezî yönetim grubunu oluşturan Barselona Süreci üzerine Avrupa-Akdeniz Komitesi'dir. Üç ayda bir yapılan bu toplantılar, büyük elçileri bir araya getiriyor ve farklı ortaklar arasında bölgesel işbirliği politikaları oluşturmayı amaçlıyor. Şunu belirtmek gerekir ki, bu çerçeve kapsamında Suriye ve Lübnan temsilcileri İsrailli taydaşları ile düzenli olarak bir araya gelebildiler. Bu dikkate değer başarı, bunu bütün proje çerçevesinde kendi barış stratejilerinin etkinliğinin bir kanıtı olarak gören Avrupalı yetkililer tarafından sık sık gururla vurgulanıyor. Bu şekilde, Barselona sürecinin birinci çevrimini değerlendiren bir raporda Avrupa Komisyonu şunu vurguladı:

> Barselona, İsrail, Suriye ve Lübnan'ın bakan düzeyinde bir arada toplantılara katıldıkları tek ortam. Bu, Ortadoğu barış sürecinin tıkanmış olduğu son üç yıl sırasında yaşandığı için özel önem taşıyor. Yirmi yedi ülkenin dışişleri bakanları, Barselona Konferansı'ndan (1995) bu yana, belirli aralıklarla, Malta'da (1997), Palermo'da (1998 – gayrı resmî toplantı), Stuttgart'ta (1999) ve Lizbon'da (2000 – gayrı resmî toplantı) toplandılar. Buna ek olarak, bu dönemde on iki, bakan düzeyinde sektörel toplantı düzenlendi.[21]

Bu metnin yayınlanmasından kısa bir süre sonra (Eylül 2000), ikinci *intifada* patlak verdi; bu durum en azından komisyonun kendi halinden memnun olma duygusunu ciddi biçimde sarsacak güce sahip. Bununla birlikte Avrupalı strateji uzmanları diyalogun faziletlerinden söz etmeyi sürdürdüler. Bugün hâlâ, 9 Eylül'den sonra ve Şaron tarafından yönetilen İsrail uluslararası hukuku büyük bir acımasızlıkla ve vahşilikle reddederken, Güney Akdeniz'deki ülkelerin Avrupalı ortakları Barselona söyleminin altında yatan ilkeler temelinde harekete geçmekten aciz ler ve diyalogun gerekliliği konusunda ısrar etmeyi sürdürüyor-

21- A New Impetus for the Barcelona Process, Brüksel: Avrupa Komisyonu, Eylül 2000.

lar. İkili düzeyde, ortaklık konseyleri, bu sözleşmelere taraf olan ülkelerin yetkilileri ve onların Avrupalı taydaşları arasında düzenli temaslar sağlıyorlar.

Yine de, yalnızca sınırlı bir kesimi içeren "karar alıcılar" grubu dışında, politikacılar tarafından verilen talimatları yerine getirmekle sorumlu teknisyenlerin ve uzmanların da daha fazla diyalog ve ilişki içinde bulunmalarına ihtiyaç olduğu hissedildi. Bu çerçeve kapsamında, yapılan çok sayıda toplantı, politikaların ve güvenliğin eşgüdümünden sorumlu üst düzey görevliyi, barış inşası, insan hakları, çatışmaların önlenmesi ve Avrupa-Akdeniz dış politika araştırma enstitüleri ağının çalışma programı gibi değişik konularda bir araya getirdi.[22]

Akdeniz'in her iki yakasından otuz yedi araştırma enstitüsünün oluşturduğu bu ağın adı, EuroMesCo. Bu enstitüler beş alanda eğitim seminerleri düzenliyorlar: Ortaklık içinde siyasi diyalog ve güvenlik, karşılıklı bağımlılıklar, dış politika ve karşılıklı güvenlik (PESC programı), alt bölge işbirliği ve yönetişim konuları. Bu seminerler esas olarak, ortaklığın farklı sektörlerinde çalışacak olan genç diplomatları ve yöneticileri hedef alıyor. Bu ağın web sitesine başvurarak, siyasi ve güvenlik diyalogu teması üzerine tartışma önderleri tarafından hazırlanmış olan metinleri okumamız mümkün oldu; metinler bu amaçla kurulmuş olan dergi aracılığıyla yayımlanıyor. Akdeniz'de barışı ele alan tahlillerde İsrail-Filistin çatışmasının "hoşgörüsüzlükten" ve "fundamentalizmden" kaynaklanan, günün şartlarına uymayan bir sorun olarak göz ardı edildiğini ve nezaket dolu insanlar arasında barış retoriğinin kullanılarak İsrail'in politikasının fesat sömürgeci niteliğinin üstünün örtüldüğünü görerek şaşkınlığa uğradık.

Çok kısa bir süre önce Avrupa Komisyonu tarafından "barış

22- "Barış ve İstikrar Şartı" nın kabul edilmesinin ardından, üst düzey görevlilerin katıldıkları bu ad hoc [Bir defaya mahsus ya da belli bir olay için – ç.n.] toplantıların, politika ve güvenlik için kurumsal bir foruma dönüştürülmesi ve terörizm, çatışmaların önlenmesi ve kriz yönetimi alanlarında ortak etkin eylemi destekleyecek mekanizmaların yaratılması öngörülüyordu. İkinci intifadanın patlak vermesinin ve 11 Eylül saldırılarının Şart'ın kabul edilmesinin ertelenmesine yol açtığı çok açık.

ve insan hakları için kültür" başlığı altında yeni bir program başlatıldı ve bu programa yirmi yedi ülkeden öğrenciler düzenli bir biçimde katılacaklar. İnsan, bu eğitimi alacak olanların ne tür metinleri okuyacaklarını ve kendilerine ne türden düşüncelerin sunulacağını daha şimdiden kafasında canlandırabiliyor.

Euromed projesi, karar alıcıların ve uzmanların yanı sıra seçilmiş politikacıları da sürece katmak durumunda. Bu nedenle Avrupa-Akdeniz Parlamento Forumu oluşturuldu. Bu forum, hem Barselona sürecine katılan Akdeniz ülkelerinin parlamenterleriyle, Avrupa Birliği'ne üye devletlerin ulusal parlamenterlerini, hem de Avrupa Parlamentosu üyelerini bir araya getirecek. Bu forum her yıl toplanıyor, ancak toplantılar arasında faaliyetlerin yürütülüp, tamamlanmasını sağlayan sürekli bir yapıya sahip. Bu kurum bir diyalog mekânı olarak işlev görüyor, fakat aynı zamanda Euromed faaliyetlerini ve yürütülmekte olan projeleri her bir ülkenin siyasi sınıflarına taşımak için bir "aktarma kayışı" rolü oynuyor.

Karar alıcılar, uzmanlar ve seçilmiş temsilciler, Barselona sürecinde diyalogun gerekliliğinden ve onun içinde saklı olan anlamlardan kaçma şansına sahip değiller. Kurum, gerçek anlamda zorlayıcı güce kavuşuyor, ancak bu durum bireysel despotizm uygulamalarına alışık olan güney yakasındaki aktörlerin çoğu tarafından henüz anlaşılabilmiş değil. Avrupalı proje tasarımcılarının belirttikleri gibi:

> Bölge ülkeleri süreci "kendilerine mal etmedikleri" sürece Barselona sürecinin potansiyeli tam olarak gerçekleştirilemez. Sürecin hedeflerini ve avantajlarını açıklamak ve onu aktif ve canlı bir ortaklık haline getirmek için daha fazla çaba gösterilebilir [...] Süreçten yardım görmüş olan bütün projeler daha gözle görülür hale getirilmeli, bunun için üzerlerine "Avrupa-Akdeniz ortaklığı" etiketi konulmalıdır.[23]

Ekonomik ve mali düzeyde, hem farklı aşamaların çeşitli aktör kategorilerine (karar alıcılar, uzmanlar, seçilmiş temsilciler

23- A New Impetus for the Barcelona Process, agy, s. 15

ve sivil toplum) denk düşmesi, hem de sorunların nasıl ele alınacağı –forumlar, ağlar, eğitim enstitüleri vb.– açısından aynı kurumsal mimari söz konusu.

Avrupa-Akdeniz projesinin etrafında inşa edilen bütün bu ekonomik ve mali programlara MEDA adı veriliyor. MEDA bir daimi yönetim kurulu tarafından yönetiliyor ve çeşitli Güney Akdeniz ülkelerindeki, kalkınma faaliyetleri için yerel destek oluşturan, Avrupalı delegasyonların üzerinde yükseliyor.

Burada, bu projeleri örgütlemek ve uygulamaya koymak üzere kurulmuş olan bütün bu kurumların ayrıntılı bir tahliline girişmeye gerek yok. Ancak tıpkı siyasi düzeyde olduğu gibi, ilgili sektörlerin karmaşıklığına ve çeşitliliğinin burada çok daha fazla olmasına karşın, genel mantık aynı kalmaya devam ediyor. Diğer bir deyişle amaç, bu mantığı "kendilerine mal edebilmeleri" ve içselleştirebilmeleri için olabildiğince çok sayıda ajanı bir araya getirmek ve sürece katmak.

Böylelikle, bir yandan, az çok aynı türden, düzenli faaliyet gösteren forumlar, ticaret odalarına veya Unimed ağı çatısı altında işveren örgütlerine açık tutulurken; diğer yandan bankalar, iş merkezleri, ulaştırma, enerji, su, tarım ve çevre hem ulusal düzeyde (Mısır'da, Ürdün'de, Fas'ta ve Tunus'ta iş merkezlerinin oluşturulması), hem de bölgesel düzeyde (ekonomik araştırma enstitüleri ağı Femise) az çok bir faaliyet çatısı altında görülüyorlar. Bu tür durumlarda diyalogun amaçları akıllı bir yaklaşımla eğitim toplantıları ile ilişkilendiriliyor: "Asıl vurgu, konunun, bir işverenler örgütünün nasıl düzenlenmesi ve yönetilmesi gerektiğine veya dış yardım programlarının reformunu tahlil etmeye ilişkin pratik yönlerine yapılıyor." Sanayi alanında işbirliği çerçevesinde ve "ekonomik geçişi" hızlandırmak için özel sektör aktörleri projelerin uygulanmasına katılmaya ve bu alanda daha aktif rol oynamaya gittikçe daha fazla davet ediliyorlar.

Burada da "sivil toplum"un katılımı teşvik ediliyor. Yirmi yedi ülkenin her birinde Ekonomik ve Sosyal Konseyler'in (CES)[24] ve benzeri kurumlarm, "Avrupa Akdeniz ortaklığına ilişkin önemli konuların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaları için" kendilerini sürekli bir forum olarak örgütlemeleri teşvik ediliyor.

2000 yılının Kasım ayında yaptıkları toplantıda bu konseylerin temsilcileri "dışişleri bakanlarını her yıl yapılan sosyal ve profesyoneller zirvelerinin ve bu toplantıların sonucunda ortaya çıkan projelerin faydalı olmasının önemini ve örgütlü sivil toplumla sürekli ve düzenli bir diyalogun gerekliliğini takdir etmeye çağırdılar."[25] Bu girişim önemli, çünkü ekonomik ve sosyal alanlarda Avrupa'nın yaptıklarına meşruluk kazandırıyor. Piyasa ekonomisine geçişin ve kamu sektörünün özelleştirilmesinin toplumsal etkileri gerçekte çetin ve hazmedilmesi zor olacak, özellikle de işçi sınıfı için. CES, bu geçiş ilkesini kabul ederek buna onay vermiş oluyor ve rolünü, bu geçişin etkilerini, gelecekte dönüşüm geçirecek olan sosyal koruma sistemlerini kullanarak (ya da yeterince kullanmayarak) ve aynı zamanda gelecekte güçlenecek olan göçle ilgili baskıları yönetmekle sınırlandırıyor. Avrupa ülkeleri için asıl endişe kaynağı olan ikincisine yönelik bir eylem programı "meşrulaşıyor" ve şu mümkün hale geliyor:

Faaliyetler şu konular üzerinde yoğunlaşacak: Sığınma hakkı ve mültecilerin korunması ile ilgili faaliyetler; yasadışı göçe ve özellikle insan kaçakçılığına karşı mücadelede işbirliği; göçle ilgili sorunların, özellikle üye bir ülkede yasal olarak ikamet etmekte olan göçmenlerin toplumsal entegrasyonu ve onların geldikleri ülkelerle birlikte kalkınma faaliyetlerinin iyileştirilmesi; hukuki sistemlerin, özellikle aile ve mirasla ilgili yasaların uyumlulaştırılması; örgütlü suça karşı mücadelede, adli personelin ve polisin eğitimi yoluyla işbirliği sağlanması.[26]

Görülebileceği gibi sürecin dinamikleri diyalog ve pedagojiyle birlikte, elbette, Güney'de Avrupa projesinin varsayımlarını ve düşüncelerini "paylaşan" "ortaklara" sahip olmanın altında ya-

24- Ulusal Ekonomik ve Sosyal Konseyler teorik olarak hem ekonomik, sosyal ve kültürel kurumlardan sorumlu olanları (iş dünyasını, sosyal güvenlik kurumlarını, hastaneleri, öğretmenleri vb.) hem de devlet ve personel temsilcilerini (sendikalar) içeriyor. Bunlar hazırladıkları detaylı sektörel çalışmaları siyasi yöneticilere iletiyorlar ve aynı zamanda basın yoluyla kamuoyu ve sendikalarla paylaşıyorlar.

25- Bkz. Euromed Report, no. 18, Kasım 2000.

26- A New Impetus for the Barcelona Process, agy, s. 13

tan niyeti içeriyor. Örneğin, "hukuki sistemlerin [...] ve aile ile ilgili yasaların uyumlulaştırılması"na, "personelin ve polisin eğitimi" yoluyla daha etkin olmak eşlik ediyor.

Sivil toplumun parlamenter ya da işverenler forumları ya da Ekonomik ve Sosyal Konseyler aracılığıyla siyasi ve ekonomik düzeylerde nasıl katılım sağlamaya çağırıldıklarını gördük. Ancak bunların yalnızca, siyasi önderlere ve onların kendi teknoyapılarına kılavuzluk etmesi gereken ekonomik ve sosyal reformların tamamlayıcı bir yapısı olarak görülmeleri gerekiyor. Şimdi bizler bir bütün olarak ve devletten ve siyasi alandan görece bağımsız olan sivil toplumu ele alabiliriz. Sivil toplumu oluşturan dernekler ve STK'lar toplumsal yaşamın, bunlar aynı kamu politikaları ile yönetildiklerinden –ya da öyle oldukları düşünüldüğünden– aynı sektörlerini kapsıyorlar ancak bunların faaliyetleri muhalefet partilerinin ve kamu görevlilerinin mantığından farklı bir mantık izliyor. Örneğin bunların bir kısmı insan hakları ve demokrasi alanında devletin yaptıklarına karşı çıkarken, diğerleri insani ve ekolojik alanlarda devletin eksikliklerini gideriyor veya hatta bütünüyle onun yerini alıyor olabiliyorlar.[27] Ancak hepsi –ilke olarak– devletten bağımsızdır ve ister yerel ister ulusal düzeyde olsun siyasi iktidar stratejileri ile çok fazlaca ilgilenmezler.

Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkelerdeki, tek parti modeli üzerinde örgütlenmiş olan siyasi sistemler uzun bir süre boyunca, toplum üzerindeki kendi tekelleri ile rekabete girebilecek olan bütün örgütlenme biçimlerini ya yasakladılar ya da bunlara çok az tahammül gösterdiler. 1980'lerden bu yana muzaffer neoliberalizme gayet akıllıca, onu cazip hale getiren ve despotizmin deli gömleğinden bıkmış olan orta sınıflara kabul ettirilmesini mümkün kılan özgürleştirici, demokratik ve insani bir söy-

27- Mısır'da İslami yardım kuruluşları topluma, kimi zaman zor yoluyla müdahalede bulunmadan önce bu yeni gelişmelerin ortaya çıkmasını beklemediler. Bu şekilde eski vakıflar geleneği İslami yardım kuruluşlarına, örgütlenme ve faaliyet alanlarındaki yarışa, Batılı sistemlerden çok güçlü bir biçimde etkilenen yeni STK'lardan çok daha önde başlama olanağını verdiler.

lem eşlik etti. Aynı zamanda bu ülkelerin, uluslararası kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası ve DTÖ) ve Batılı ülkeler tarafından dayatılan Yapısal Uyum Programlarına ve neoliberal reformlara karşı direnemeyen yönetici seçkinleri, kendi iktidar sistemlerini yeni normlara uyarlamaya ve böylece bağımsız örgütlerin varlığını ilkesel olarak kabul etmeye zorlandılar. Bu bölgede sivil toplumun hızla ortaya çıkmasına ve bunun siyaset dünyasına getirdiği yeni siyasi konulara ilişkin tarihsel arka plan budur.

Bu siyasi ve stratejik boyut Avrupa-Akdeniz ortaklığı projesinin Avrupalı destekçilerinin dikkatinden kesinlikle kaçmadı ve bunlar bu boyutun kendi faaliyetleri açısından anahtar rolü oynadığını düşündüler. "Barselona konsensüsü" ancak sivil toplum aracılığıyla, otoriter uygulamalarının toplumla ancak klientelizm* yoluyla ilişkilenen kliklere indirgediği siyasi iktidarın sınırlarının yanından dolanıp arkasına geçerek –Hegelci anlamıyla *aufgehoben***– etkili olabilir. Aynı zamanda devletin ve içinde barındırdığı popülizm ve milliyetçilik kalıntılarının olası direnişinden de sivil toplum yoluyla kurtulmak mümkün. Ve sivil toplum sayesinde neoliberal reformun ıstıraplı gerçekleri ve barış konusunda verilen utanç verici ödünler çok daha kolay hazmedilebilir ya da AB belgelerinin ifadesiyle "mal edilebilir". Gelecekte bu ilişkinin, üzeri kurnazca yavan bir insancıllık, insan hakları ve demokrasi ile kaplanmış olan sert çekirdeğinin, kendi devletinden pek fazla bir beklentisi olmayan ve o zayıfladıkça boşalan yerlere pragmatik bir biçimde yerleşen sosyal gruplar tarafından kabul edilmesi daha kolay olacaktır.

Burası Euromed projesi çatısı altında oluşturulmuş olan çok sayıdaki STK'nın eksiksiz bir listesini vermenin yeri değil. Bu STK'lar ekonomik ve sosyal, fakat aynı zamanda kültürel ve sanatsal sektörlerle ilişkili olduklarından, onlarcasını finanse etmiş olan MEDA programının cömertliğinden yararlandılar. Barselona Konferansı STK'ları bir araya getirmek için, kendisine

*Politikada hedef kitleyi parayla ya da benzeri menfaatler sunarak satın alıp daha sonra da bu zümre lehine faaliyette bulunma – ç.n.

**Alıkonarak aşma – ç.n.

daimi bir izleme komitesi verilen, Euromed Sivil Forumu'nu kurdu. Uygulamaya konulan onlarca proje, düzenli olarak, ulusal politikalar tarafından kapsanan sektörlerle ilgili, ancak resmî devlet çevrelerinin dışında yönetilen STK'larm, haberleşme ağlarının, gözlemevlerinin ve diğer kurumların oluşturulmasına yol açtı. Bir üst düzey Avrupa Komisyonu yetkilisinin vurguladığı gibi, "bizler yurttaşı ve sivil toplumu destekliyoruz. Hükümetler birlikte çalışarak çok yol alabilirler ancak bu tek başına hiçbir zaman için yeterli olmaz."[28]

Avrupalıların stratejisinin Akdeniz'in güney kesimindeki ülkelerde sivil toplumun katılımına verdiği önem sadece göstermelik bir tutum değildir. Daha şimdiden gördüğümüz gibi bu, Avrupa'nın devletler arası anlaşmalar yoluyla siyasi ve ekonomik taahhütlerde bulunma, fakat aynı zamanda bütün toplumu dernekler ağı yoluyla sürece katma konusundaki kararlılığında önemli bir rol oynuyor. Aslında raportörler, Barselona sürecinin ilk beş yılına yönelik değerlendirmelerinde bu sorunu bütün sürecin elde ettiği başarılarla ilişkilendiriyorlar:

> Ortaklığın bütün yönleriyle başarıya ulaşabilmesi açısından özgür ve refah içinde bir sivil toplumun varlığı temel bir önkoşuldur. Bir yasal çerçeve içinde hareket eden sivil toplum örgütleri ortaklığın farklı alanlarında en faydalı katkıyı yapabilirler [...] Yapıcı eylem, özellikle STK'lara verilen destek, hem ulusal MEDA programlarmın, hem de demokrasiyi teşvik etmeye yönelik MEDA programının bir parçası olarak finanse edilmeli. MEDA tarafından verilen mali yardım bu alanlarda gerçek ilerlemenin sağlanmasına tabi kılınmalı.[29]

Avrupa Komisyon Üyesinin bu pek de gizli saklı olmayan tehdidine bakarak, "sivil toplumun" AB tarafından yapılan anlaşmalarda, Akdeniz'in güney kesimindeki ülkeleri neoliberal reform sürecine sokmak konusunda oynadığı önemli rol görülebi-

28- Towards a New Scenario for the Euro-Mediterranean partnership, Institut Català de la Mediterrània, s. 274.

29- A New Impetus for the Barcelona Process, agy., s. 14

lir. Şunu unutmayalım ki, Afrika'da ilk Yapısal Uyum Programları uygulamaya konulduğu sırada, gerek Ford ve Rockerfeller, gerekse de diğer ABD ve Kanada programları IMF ve Dünya Bankası'nın stratejilerini izleyerek fonların bir bölümünü Afrika ülkelerine, özellikle aydınlara, üniversite personeline ve orta sınıflardan diğer aktivist gruplarına yönlendirdiler. Orada da demokrasi ve insan hakları yoğun bir biçimde vurgulandı ve şimdilerde Akdeniz'in güneyindeki ülkelerde etkili olan nedenlere çok benzeyen nedenler dolayısıyla söylemin harekete geçirici gücü işe yaradı. Devletin sahip olduğu güçler klasik siyasi muhalefet biçimlerinin sarsamayacağı kadar güçlü gerçek bir kaleye dönüşmüştü ve güçlü ve bağımsız sivil toplumlar için verilen dış destek memnuniyetle karşılandı. Ancak Afrikalı militanlar ve aydınlar "demokratik geçiş" bağlamında düşünürlerken, Washington konsensüsünün strateji uzmanları, adı kötüye çıkmış olan YUP'larını* uygulamaya koymak için devleti zayıflatmayı amaçlıyorlardı. O zamandan bu yana ekonomiler büyük ölçüde parçalandı, özelleştirildi ve dünya pazarına açıldı, ancak pek çok ülkede yönetici kurumların demokratikleştirilmesi hâlâ gerçekleştirilmeyi bekliyor.

Bu metnin yazarlarının Güney Akdeniz ülkeleri için hiçbir biçimde felaket tellalı gibi hareket etmeyi arzulamadıklarını söylemeye gerek yok. Bununla birlikte Avrupa'nın bu ülkelerde güçlü sivil toplumları destekleme ve demokrasiyi ve insan haklarını teşvik etme niyetleri dikkatle tahlil edilmelidir. Bunun yerel diktatörlükleri görece açılmaya zorlayacak bir toplumsal ve siyasi dinamiğin gelişimini kolaylaştırdığı ve kolaylaştırmaya devam edebileceği doğrudur. Bununla birlikte, bir bütün olarak, demokrasiyle hiçbir biçimde ilgisi bulunmayan neoliberal stratejiyle ilişkilendirilmiş olduğundan, kendi başına bir amaç olarak değil, bir araç olarak işlev görmektedir. Diğer yandan, sürecin bu veçhesi, Avrupa-Akdeniz söylemi üzerinde yoğun bir biçimde, süslü sözlerle ısrarcı olurken, aynı zamanda bu ülkelerde, Barselona sürecinin yol açtığı dramatik ekonomik toplumsal sonuçla-

*Yapısal Uyum Programları – ç.n.

rı (daha fazla işsizlik, yoksullaşma vb.) minimize etmeye çalışmak veya hatta bunlara omuz silkmek, ama bir yandan da halkın bir bölümünü (orta sınıfları), onların kendi taleplerine (daha fazla özgürlük, demokratikleşme vb.) oynayarak süreci desteklemeye ikna etmek için oynanan bir oyun olarak görülebilir.

Washington'daki selefi gibi, Barselona konsensüsü de aynı zamanda neoliberal projeye yardımcı olmak üzere özenle hazırlanmış karmaşık bir ideolojik yapı. Bu ideolojik yapı, diyalogu ve "seçkinlerin" ikna edilmesini, Güney Akdeniz ülkelerinde orta sınıflara erişim sağlamayı ve onları bütün sürece, süreci terse döndürülemez hale getirecek kadar derinden katmaya çahşmayı temel alıyor. Konsensüs "ortaklar" istiyor –konsensüsün kendisi onları şekillendirdiği sürece. Ancak bu türden bütün söylemler gibi o da, en sonunda amaç ve araç, nedenler ve sonuçlar, "sanal ve gerçek"[30] sıralamasına müdahale ediyor. Önerilen eylemin karşı karşıya kalacağı zorlu gerçekleri görmezden gelerek, er ya da geç, Voltaire'in *Kandid*'indeki Dr Pangloss gibi yakarıyor: "Mümkün olan dünyaların en iyisi".

Avrupa Akdeniz projesi: Söylemin ötesinde

Avrupa, Euromed ve Akdeniz'in güneyindeki "ortakları"

Euromed projesinin kökeninde Avrupa ve Avrupa Birliği'nin politikaları yer alıyor. Euromed projesini tasarlayan, inşa eden ve uygulamaya koyan Avrupa'dır. Yaptığımız araştırma sırasında, gerek bütün resmî metinlerde, bütün resmî bildirilerde, bütün teknik ve siyasi değerlendirmelerde, gerekse de kadrolarla ve "STK'larla" yapılan bütün toplantılarda Avrupa Birliği'nin, pasif ve sakıngan kalan Akdeniz'in güneyindeki ülkeler karşısında "seremonilerin hakimi" olduğunu görerek şaşkınlığa düştük. Bütün Barselona süreci, mevzuat ve düzenleyici metinler biçiminde, Güney Akdeniz ülkelerinin rolü bunları onaylamaya indirgenmişken, Avrupalılar tarafından düzenleniyor.

30- Çalışmasından daha öncesinde söz edilmiş olan Robert Bistolfi'nin formüle ettiği gibi.

Büyük konferanslar ve forumlar gibi çalışma grubu toplantılarının tamamma yakını büyük Avrupa şehirlerinde düzenleniyor; sürecin sembolik başkenti Barselona olmakla birlikte, ekonomik metropolü ve gerçek sinir merkezi Brüksel. Avrupa Birliği Güney Akdeniz ülkelerinde, Avrupa'daki genel merkezlerine bağlı olan ve Avrupa'dakilerin verdikleri emirler doğrultusunda çalışan "ulusal delegasyonlar" oluşturmuş durumda.[31] Avrupa Birliği, üst düzey yetkilileri ve uzmanları aracılığıyla eylem önceliklerini ve fon sağlama yöntemlerini belirlerken, Akdeniz'in güneyindeki ülkeler işin içine daha sonra, sahada uygulamanın düzenlenmesi aşamasmda katılıyorlar.

Ortaklar

Euromed çatısı altında hangi ülkelerin bulunacağını, Avrupa Birliği seçiyor. Bir tarafta AB'de bütünleşmiş ve bu şekilde ortak bir örgüt ve paylaşılan bir stratejiyle kolektif bir birlik oluşturan Avrupa ülkeleri var. Diğer tarafta ise, bu bölgede ortak coğrafi konumları dışında herhangi bir birleştirici gücü olmayan Güney Akdeniz devletleri yer alıyor.[32] Güney Akdeniz devletlerinin çoğu Arap ancak, buna karşılık, görece homojen bir bütünlüğe sahip oldukları diğer Arap ülkelerinden keyfi bir biçimde ayrılmış durumdalar. Bu ülkeler bir ölçüde pasif, etkisiz ve güçsüz olsa dahi uluslararası alanda kendilerini temsil eden Arap Birliği'ne sahipler. Arap Mağrib Birliği (UAM)* gibi, bu kurumun herkesçe bilinen güçsüzlüğü, bu bölgedeki devletlerin düşüşünü ve

31- Avrupa Birliği, uzman desteği sağlamak uzere, Brüksel'deki danışmanlarının ulusal delegasyonları orgütleme ve yönetmesini mumkün kılacak ve bu şekilde " saha" ile " metropoldeki merkezler" arasında sürekli bir geliş gidişin yaşanmasını güvence altına almak için bir prosedur, MEDA ekipleri, dahi oluşturmuş durumda.

32- Güney Akdeniz ulkeleri Arap ülkelerini (Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Mısır, Tunus, Cezayir ve Fas) olduğu kadar, Türkiye, Malta, Kıbrıs ve İsrail'i de içeriyor – bu ulkelerden ilk üçu Avrupa Birliği ile bütunleşmeyi amaçlıyorlar. İsrail, Arap ülkeleri karşısında bir düşman ve egemen güç konumunda. Bu dort devlet ekonomik düzeyleri ve tarihleri nedeniyle Arap devletleri ile çok az ortak yana sahipler.

*UAM üyesi ülkeler: Cezayir, Libya, Moritanya, Fas ve Tunus – ç.n.

açıkça görülebilen bir tarihsel ve kültürel birliğe organik bir biçim (ekonomik ve siyasi) verme konusundaki yetersizliklerini yansıtıyor. AB, bu zayıflığa oynayarak, Arap ülkelerini "Akdenizli" olarak "vaftiz" ettikten sonra, onlara, diğer ülkelerle ortak hiçbir yanı (ekonomik, teknolojik vb.) olmayan, ancak Filistin'i zorla işgal altında tutan, Suriye ve Lübnan'la savaş halinde olan ve diğer Arap ülkeleriyle az ya da çok çatışma içinde bulunan İsrail Devleti'yle (çünkü güney Akdeniz'de yer aldığı için) ortaklık ilişkisine girmeleri konusunda diretiyor. Daha sonrasında AB bu "Karolinyen" mantığı kullanarak, Arap olan ve UAM'in bir parçasını oluşturan Moritanya'yı ve Libya'yı sürecin dışında bırakırken –çünkü ilki okyanus ülkesiyken, ikincisi ambargo altında[33]– neredeyse Kuzey Kutbu'na uzanan Finlandiya'yı, AB üyesi olduğu için Euromed'e dahil ediyor.

Sürecin Avrupalı mimarları kararlarını vermişler: Avrupa devletlerinin sürece kabul edilmeleri, onların ekonomik ve siyasi bütünleşmelerine bağlı olurken, Güney Akdeniz ülkeleri sürece coğrafi konumları ya da "yumuşak başlılıkları" nedeniyle dahil edilecekler. Bu yüzden katılımla ilgili kriterler aynı değil. Yine de, bariz keyfiliğine karşın, uygulanan muamele farklılığının bir nedeni var; çünkü bu İsrail'in Arap dünyasıyla –en nihayet bu ülkenin komşuları tarafından kabul gördüğünü görme umuduyla– bütünleşmesini kolaylaştıracak. Amaç ekonomik mantığı kullanarak, İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki çatışmaları baypas etmek. Bu, içerdiği Arap-İsrail çatışmasına yönelik Avrupalı yaklaşımın, gerek naifliğinin gerekse de korkak, iki yüzlü doğasının çok açıkça görülebildiği, Barselona konsensüsünün stratejik boyutudur.

Diğer yandan, güneyli ortakların Arap karakterlerinin, çok fazla geçerliliği olmayan ancak daha çok rızai olan "Akdenizli" sıfatı lehine pervasızca inkar edilmesi,[34] AB'ye hem Arap dünyası ile olan ilişkilerinin karmaşıklığından hileyle kurtulma, hem de Amerikan yönetimi için herhangi bir utanca yol açmama olanağını sağlıyor. Amerika Birleşik Devletleri için İsrail-Filistin ça-

33- Libya üzerindeki ambargo daha sonra kaldırıldı.

tışması, Arap Körfezi'ndeki petrol ülkeleri üzerindeki kendi hegemonyası gibi, kendi inhisarında bulunan ve buna Avrupa Birliği tarafından kesinkes saygı gösterilmesi gereken bir konu.[35] Bu durum Akdeniz işlerinden sorumlu Avrupa Komiseri Christopher Patent tarafından tam bir utanmazlıkla dile getirildi: "Görüşmeler esas olarak bunlara katılan ortakların sorumluluğundadır. Ancak uluslararası topluma bu süreci desteklemek konusunda düşen bir rol var ve Avrupa Birliği kendi açısından bu göreve çok büyük bir önem veriyor [...] Ancak bizlerin Amerika Birleşik Devletleri ile yakın işbirliği içinde çalışmamız gerekiyor [...] Avrupa bu çalışma ile rekabet edemez ve etmemeli veya onu enlemesine kesemez ve kesmemeli."

Bu şekilde, görebildiğimiz gibi, Avrupa Birliği tarafından Arap ve Akdeniz ülkelerine dayatılan ortaklığın mimarisinin dünya düzeyindeki mevcut hiyerarşik konumlara uygun olması zorunlu. AB'nin stratejik çıkarları, Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejik çıkarlarının "ardından" geliyor. Euromed süreci hem Avrupa Birliği'nin güneydeki komşuları üzerinde sahip olduğu ekonomik gücü, hem de Amerika Birleşik Devletleri karşısındaki stratejik zayıflığını ifade ediyor. Barselona konsensüsü, üçüncü ortak Amerika Birleşik Devletleri söylemde pek yer almıyor olsa da, aynı zamanda bir üçlü ortaklık olarak görülmelidir.

Aynı zamanda şunu da belirtmek gerekir ki, Barselona söylemi tarafından, bu türden bir ortaklığın getirdiği en büyük yeni-

34- Bu inkâr çok daha derinlere uzanıyor: 1995 yılında Institut Català de la Mediterrània tarafından gerçekleştirilen " Akdeniz Alanı" başlıklı çalışmada sivil toplumu temsil eden Avrupa-Akdeniz kurumlarına (üniversitelere, STK'lara, özel kuruluşlara ve kamu merkezlerine) postayla bin beş yüz anket gönderildi. Gönderilen formda iki seri halinde sorular yer alıyordu: İlki Akdeniz'in imgesi ve temsiliyle; ikincisi Kuzey-Güney ilişkileriyle – çatışmalar ve işbirliğiyle – ilgiliydi. Anketler dört dilde hazırlanmışlardı. Katalanca, İspanyolca, Fransızca ve İngilizce. Yoruma gerek yok.

35- CIRPES'in (Centre Interdisciplinaire de Recherches sur la Paix et d'Etudes stratégiques) " Stratejik tartışma" konulu haber bülteni zekice şu gözlemi yapıyor: " Avrupa Birliği ve Akdeniz" in güney kıyısı arasında ilişkileri oluşturan, ancak Amerikan hegemonyası altında Orta Doğu'da yürütülen Oslo barış süreciyle bağlantılı olmayan bir strateji, Avrupalıların ve Avrupa-Akdeniz ortaklığının güvenlik çıkarlarına gerektiği gibi hizmet edemiyor." Sayı 53. Kasım 2000.

lik olarak sunulan "ortaklık" ilişkileri, esas olarak eşitsiz ve asimetriktir. Aslına bakarsanız, her bir Güney Akdeniz devleti Avrupa Birliği'yle, uygulaması ile birlikte ayrı bir ortaklık anlaşması müzakere ediyor. Dolayısıyla "çok taraflılık" tek yönlü olarak işliyor: Ortak bir uluslararası stratejisi olan, bir güçlü ülkeler grubu, süreç içinde bütünleşmemiş –hatta bazen tarım veya turizm gibi belirli sektörlerde birbirinin rakibi olan– zayıf ulusal yapılar karşısında yer alıyor. Burada söz konusu olan "dizi" karşısında "grubun" mantığıdır[36] ve ilkinin ikincisi üzerinde kaçınılmaz olarak egemenlik kurmasıdır.[37] Bu egemenlik, üzerini örtmek için gösterilen bütün çabalara karşın kendisini resmî belgelerde bariz biçimde göstermektedir. Güneyli ortakların uymaları gereken kararlar ve yerine getirmeleri gereken görevler biçiminde ifade edilen hedefleri belirleyen taraf Avrupa Birliği: "Üst düzey yetkililer arasında şu anda düzenlenmekte olan ad hoc toplantılar, politika ve güvenlik konularında kurumsal bir diyalog forumuna dönüştürülmelidir ve terörizm, çatışmaların önlenmesi ve kriz yönetimi alanlarında etkili ortak eylemi destekleyecek mekanizmalar yaratılmalıdır."[38]

Komisyonun şu türden, gerçek bir emir niteliğinde çağrılar yaptığı durumlar da söz konusu oluyor:

> Komisyon Mısır'ı ortaklık anlaşmasını imzalamaya çağırır ve Lübnan'ı, Suriye'yi ve Cezayir'i, müzakereleri hızlandırarak, en azından şu an ile 2001 yılının Haziran ayı arasında tamamlanmalarını sağlamak için Avrupa Birliği ile iş birliği yapmaya davet eder [...] Komisyon, üye devletleri, Ürdün'le yapılmış olan anlaşmanın onaylanmasını hızlandıracak gerekli önlemleri almaya ve daha sonraki anlaşmaların imzalanmalarının ardından iki yıl içinde onaylanmalarını garanti altına almaya çağırır.[39]

36- Bu kavramsallaştırmaları Jean-Paul Sartre'ın Diyalektik Aklın Eleştirisi başlıklı kitabından aldık.

37- Kitabın sonunda yer alan, AB ve güneydeki ortakları arasındaki ortaklık anlaşmalarının durumunu gösteren tabloya bakınız.

38- Ayın yerde.

39- A New Impetus for the Barcelona Process, s. 14.

Ve gündemi ve son mühletleri belirleyen de her zaman için Komisyon oluyor:

> Ortaklık anlaşmasını imzalamış olan her ülkenin, şu andan başlayarak geçiş sürecinin sonuna kadar geçecek olan sürede, ilgili GATT ve DTÖ anlaşmalarına uygun olarak, tarım ürünleri ticareti alanında daha kapsamlı, karşılıklı liberalizasyonun gerçekleşmesini sağlayacak olan önlemleri ayrıntılı bir biçimde incelemeleri gerekiyor [...] AB ile bir ortaklık anlaşması imzalayan bütün ülkeler, en geç önümüzdeki beş yıl içinde, ortaklık anlaşmasını imzalamış olan diğer bütün ülkelerle serbest ticaret anlaşmalarını tamamlamak zorundadır.[40]

Şurası çok açık ki, Arap devletlerinin İsrail'le tek bir pazar içinde bütünleşmeyi kabul etmeleri gerekiyor. Burada işin başında yapılmış olan hileyi buluyoruz: Yirmi yedi ortağın anayasası bu dolambaçlı yolla, İsrail'in, bütün siyasi önkoşulları yerine getirmeden ortaklığa kabulünü dayatıyor. Ve nihayet, Avrupalı yetkililer, programları finanse edenin AB olduğunu hatırlatmak konusunda hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar ve AB tahsis edilen fonları ülkelerin davranışına bağlama tehdidini kullamyor: " ... ortakhk anlaşmalarına başvurma ile MEDA çatısı altında sağlanan fonlar arasındaki ilişki netleştirilmek zorundadır ve gelecekte mali yardım ortakların anlaşmaların ekonomik dönüşümle ilgili hedeflerini gerçekleştirme arzularına tabi kılınmalıdır."[41]

Bu birkaç örnek –diğer birçoklarının yanı sıra– ortaklıkla ilgili söylemin, terimin en katı anlamıyla bir ideoloji, yani "gerçeğin tersyüz edilmiş bir görüntüsü" işlevi gördüğünü gösteriyor. Gerçek şu ki, Akdeniz'in kuzeyi ve güneyi arasında bir güç eşitsizliği var, Avrupah denetçiler müşterileri olan ülkelerle karşı karşıya geliyorlar. Euromed sadece, Avrupah ve Akdenizli bileşenleri arasındaki yapısal eşitsizlik üzerinde yükselen, yeni bir sömürgeci olmayan egemenlik biçimi. Barselona söyleminin sis perdesi ardında, güneydeki egemenlik altındaki ülkeler "ortaklar" ve bu ülkelere dayatılan neoliberal reform süreci bir "ortaklık" halini ahyor.

40- Aynı yerde, s. 16.
41- Aynı yerde, s. 16

En son durum

AB ülkeleri ile Akdenizli ortakları arasındaki bakışımsız [asimetrik] ve eşitsiz konumun karakteri üzerine yapılmış olan çok sayıda araştırma var. Burada sadece en önemli noktaları vermekle yetineceğiz: Daha ayrıntılı bilgi için okurların bu kitabın sonundaki istatistiksel verilere bakmaları gerekiyor.

Ulusal üretim düzeyleri arasındaki eşitsizlik, diğer benzeri durumlardan, örneğin NAFTA'da ABD ile Meksika arasında olduğundan çok daha fazla. Avrupa Birliği içinde küçük bir ülke olarak kabul edilen Belçika'nın GSYİH'sının kendi başına 230 milyar dolar olduğu tahmin ediliyor; bu Akdeniz'e kıyısı olan dokuz ülkenin GSYİH'sının toplamından daha fazla. Danimarka'ya kıyasla Mısır ele alındığında, kişi başına düşen gelir farkı genel olarak bir ile on arasında değişiyor. Bu gelir uçurumu sadece ekonomik anlamda değil, fakat aynı zamanda sosyal ve kültürel anlamda da görülmeli. Akdeniz'in güneyindeki ekonomilerde, aktif nüfus içinde işsizlik oranı yüzde otuza ulaşıyor ve belirli durumlarda (Fas, Cezayir) bu oran yüzde kırka yaklaşıyor. Bu durum ücretleri aşağı çeken çok güçlü baskılar yaratıyor ve bu da enformal –ya da düzenlenmemiş– ekonominin geniş kesimlerini ve/veya Avrupa'ya doğru göçü etkiliyor. Bu emek rezervi, devletler tarafından, emek piyasasını kuralsızlaştırmak ve 1960'larda bağımsızlığın ardından refah devleti modelini temel alarak oluşturulmuş olan sosyal güvenlik sistemlerini tırpanlamak için kullanılıyor. Bu şekilde söz konusu emek rezervi, Güney Akdeniz ülkelerinin başlattığı ve Barselona sürecinin tamamlamaya çalıştığı "ekonomik reformların" ilerlemesine yardımcı oluyor.

Bu arada kamu yetkilileri ve iş çevreleri sendikaları zayıflatmak için işçiler arasındaki rekabeti kurnazca kullanıyorlar. Artmakta olan yetki suistimallerine karşı (işçi konseyleri veya işyeri teftişleri yoluyla) yasal tazminat elde etme olasılıkları her geçen gün azalırken, hemen her yerde işsiz dernekleri[42] kurulmuş

42- Bu derneklerin bazıları - örneğin Fas'taki genç üniversite mezunu işsizler derneği – kamu yöneticilerinin taleplerini dikkate almalarına sağlayan kitlesel gösteriler düzenleyebilecek kadar güçlenmiş durumdalar.

durumda. Halbuki küreselleşme, ideolojik etkileriyle ve yeni "sosyal çalışma" yöntemleriyle müdahalede bulunmaya hazır: İnsani yardım gönüllüleri yavaş yavaş eski militan sendikacıların yerlerini alırken, artık siyasi olarak doğru olmayan "sınıf mücadelesi"nin yerini "yoksulluğa karşı savaş" alıyor. Daha sonra göreceğimiz gibi, dinî kurumlar hızla bu şekilde açılmış olan gedikten içeri akıyorlar, devlet tarafından terk edilmiş olan halk sınıfları arasında taraftar toplamakta zorlanmıyorlar. İslami muhalefet yığınsal bir güç haline gelmiş durumda.

Güney Akdeniz ülkelerinin İnsani Gelişme İndeksi (HDI)[43] sekseninci sırada yer alırlarken –ve eğer İsrail (yirmi üçüncü sırada) bu gruba dahil edilmemiş olsa sıralamada daha da alt sıralarda yer alırlardı– AB ülkeleri on beşinci sırada yer alıyor. Bu indekse göre AB ülkelerinde okuma yazma bilmeyen insan neredeyse kalmamışken, Güney Akdeniz'de yetişkinler arasında okur yazarlık oranı hâlâ yüzde elli (kadınlar arasında yüzde on beş civarında. Okula giden çocukların ve ergenlerin sayısı bağımsızlıktan bu yana muazzam bir artış göstermiş ve okula gitme oranı şu anda yüzde altmış ile yüzde yetmiş arasında değişmekte ancak ne yazık ki, son tahminlerin[44] gösterdiği şekilde, bu istatistikler gelecekte yükselmeyecek. Aksine, Dünya Bankası'nın strateji uzmanları tarafından üretken olmadıkları düşünülen ve Yapısal Uyum Programları ile uygulamaya konulan, kamu harcamalarında yapılan büyük kesintilerin bir sonucu olarak düşüş gösterecek.

Şu ana kadar Güney Akdenizli Arap ülkeleri ulusal gelirlerinin küçük bir bölümünü eğitime (ortalama olarak yüzde dört) ve bilimsel araştırmaya (ortalama olarak yüzde 0.3) tahsis ettiler. Bu onları Avrupa Birliği'nin çok gerisinde ve hatta aynı ekonomik düzeyde yer aldıkları Latin Amerikalı ve Asyalı ülkelerin bile gerisinde bir yere koyuyor. Gene de, ne kadar az olurlarsa olsunlar bu eşikler refah devletinin kamu politikaları ile bağlantılılar ve muhtemelen Yapısal Uyum Programları ile başlayan

43- UNDP, 1999 İnsani Gelişme Raporu.

44- Population et démographie dans les pays arabes, Cezayir: CNEAP, 2000.

devlet düzenlemesi yöntemlerinin terk edilişi, Barselona sürecinde devam edecek. Bu şekilde Güney Akdeniz ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki farklar büyüyecek ve ilk grupta yer alan ülkelerin büyüme ile ilgili sorunlarının tamamı olumsuz yönde etkilenecek. Bu alanlarda geliştirilmekte olan yeni stratejilerin ne oldukları açık: kendini yeni ekonomiye adamış olanlar tarafından güçlü bir biçimde desteklenen eğitimde daha fazla özelleştirme ve saf bilimsel çalışmanın uygulamalı bilim lehine yavaş yavaş terk edilmesiyle birlikte, araştırmanın kamu merkezlerinden özel sektöre kaydırılması. Bütün bunlar, Batılı ülkelere, şimdilerde yeni Avrupalı "seçerek göçmen alma" politikalarının gözetip denetlemeye hazırlandığı bir "beyin göçünün" yaşandığı bir ortamda meydana geliyor.

Bununla birlikte, Güney Akdeniz ülkeleri her şeyden önce dünya ekonomisine katılma süreci içindeler; bu, Güney Akdeniz ülkelerinin en kırılgan oldukları alan. Bu durum aşağıdaki istatistiklerde açıkça görülebiliyor. 1998 yılında bu ülkelerin Avrupa Birliği (eğer İsrail ve Türkiye dışarıda bırakılırsa) ile olan yüz on üç milyar dolarlık dış ticaretine karşılık, kendi aralarındaki ticaretin yaklaşık olarak dokuz buçuk milyar dolar (yani toplamın yüzde üçü oranında) –ancak İsrail ve Türkiye'nin dışarıda bırakılması durumunda dört buçuk milyar dolar– civarında olduğu tahmin ediliyordu. Bir karşılaştırma yapıldığında, ASEAN'a üye olan Asya ülkelerinin ve MERCOSUR üyesi Latin Amerika ülkelerinin kendi aralarında yaptıkları ticaretin toplam dış ticaretlerinin yüzde yirmi beşini oluşturduğu ve Güney Akdeniz ülkelerinin bu bölgelerin çok gerisinden geldiği görülür. Bu ülkelerin dış ticaretlerinin neredeyse yüzde ellisini tek başına Avrupa Birliği ile yapıyor olmaları, durumu çok daha ciddi hale getiriyor.

Avrupa Birliği ile olan dış ticaret bu olağanüstü "düşeyliği" hem Güney Akdeniz ülkelerini AB karşısında son derece bağımlı bir konuma sokuyor, hem de Avrupa pazarına sattıkları mallar ve hizmetler alanında kendi aralarında keskin bir rekabetin yaşanmasına yol açıyor. Bu durum, bu ülkeler arasında yatay işbirliğinin –Güney bölgesel bütünleşme politikalarının yanı sıra–

gerçekleştirilmesini daha da güçleştiriyor. Bu tam da AB strateji uzmanlarının istediği şey aslında. AB strateji uzmanları Tunus'u, başarılı bütünleşmeye örnek oluşturduğunu söyleyerek övme şansını kaçırmadılar. 1999 yılı raporlarında[45] şu vurguyu yaptılar: "Tunus'la olan dış ticaret ilişkileri çok iyi ve bu ülkenin Avrupa pazarıyla iyice bütünleştiğini gösteriyor (Tunus'un ihracatının yüzde yetmiş sekizi ve ithalatının yüzde yetmiş ikisi AB ile). Sonuç olarak Tunus öngörülü davranarak 1996 yılından bu yana, diğer Akdeniz ülkeleriyle –yani Fas ve Mısır'la– aşamalı olarak ikili serbest ticaret bölgeleri oluşturma düşüncesiyle, gümrük tarifelerini yavaş yavaş kaldırmaya başladı." İki bölgenin ekonomik yapıları ve dış ticaretleri tahlil edildiğinde bağımlılık daha da bariz hale geliyor. Güney Akdeniz ülkeleri yüksek katma değerli sanayi ürünleri (makine ve ekipman, ilaç, yüksek teknolojili hizmetler) ithal ediyorlar ve esas olarak tarım ve tekstil ürünleri ihraç ediyorlar. Bu, AB ile yapısal dış ticaret açığının oluşmasına neden oluyor – bu açık sürekli olarak büyüyor. 1990 yılında AB, Güney Akdeniz ülkelerinden yaklaşık olarak yirmi sekiz milyar avro değerinde ithalat yaparken, bu ülkelere otuz yedi milyar avro tutarında ihraç yaptı; 2000 yılında ise altmış üç milyar avro tutarında ithalat yaparken, seksen beş milyar avro tutarında ihraç yaptı.

Güney Akdeniz ülkeleri için diğer dış gelir kaynakları, Avrupa'daki göçmen işçiler, turizm (Mısır, Tunus, Fas) ve hidrokarbondan (Cezayir) oluşuyor. Çoğu durumda bu ülkelerin dış ticaret dengeleri, fiyat dalgalanmaları esas olarak Akdenizli ortaklarına hiçbir ticari öncelik hakkı tanımayan Avrupa pazarına göre yön değiştiren iki ya da üç ürüne bağlı durumda. Bu şekilde, Avrupalı ülkeler, Güney Akdeniz ülkelerinden gümrük duvarlarını Barselona sürecinin gereklerine uygun olarak kaldırmalarını isterken, Avrupalı ülkelerin 2001 yılının Kasım ayında Doha'da yapılan DTÖ toplantısı sonrasında sürdürdükleri Ortak Tarım Politikası, bu ülkelerin ürünlerini ağır biçimde vergilendirmeye devam ediyor. Meksika'yla karşılaştırıldığında, Güney

45- Implementing the MEDA Programme, Brüksel: Avrupa Komisyonu, 1998, s. 32.

Akdeniz ülkelerinin "dışa açıklık oranı" (ihracatın ithalatla olan ilişkisi) çok daha büyük: Bu oran Meksika için yüzde yirmi ikiyken, Fas için yüzde otuz dokuz, Cezayir için yüzde kırk iki ve Tunus için yüzde seksen iki düzeyinde. Batı'da halen hüküm sürmekte olan yerleşik anlayış Güney Akdeniz ülkelerini tarım ülkeleri olarak sınıflandırırken, geçen birkaç on yıl boyunca bu ülkeler gıda ürünleri alanındaki dış ticaret açıklarının artmasını kabul etmeye zorlandılar. Bugün Cezayir tahıl tüketiminin üçte ikisini ithal ederken, Mısır, Fas ve Tunus tükettikleri tahılın üçte birini ithal etmek zorunda. 1970'lere kadar sebze ihracatçısı olan Tunus ve Fas, şimdilerde hem sebze hem de –ithalatı on yıllık bir süre içinde yüzde iki yüz oranında artış göstermiş olan– yemeklik yağ ithal ediyorlar. Bizler Susan George'a hak veriyoruz ve bu bağlamda Güney Akdeniz ülkelerinin, diğer gelişmekte olan ülkelerin ortalamasının üstünde yer alan borçlarına bakmamız gerektiğini düşünüyoruz.

Dünya Bankası, Mısır'ı bir ODBDGÜ (Orta Derecede Borçlu Düşük Gelirli Ülke) olarak sınıflandırırken, Cezayir ve Ürdün'ü, "yüksek düzeyde borçlu" orta gelirli ve Fas, Tunus ve Türkiye'yi "orta derecede borçlu" ülkeler olarak sınıflandırıyor. Bizler, tıpkı faklı kategoriler altında sınıflandırılmış olan bu ülkeler arasında büyük bir fark göremediğimiz gibi, bu rakamlara baktığımızda da ortada öyle pek de fazla "orta düzeyde" denebilecek bir borçluluk düzeyi göremiyoruz.

Tablo 3.1, hangi ölçüt kullanılırsa kullamlsın, Güney Akdeniz ülkelerinin gelişmekte olan ülkelerin ortalamasından çok daha fazla borçlu olduklarım gösteriyor. Bu ülkelerin borç stoklarının GSMH'larına oram, diğer gelişmekte olan ülkelerinkinden çok daha yüksek. Ve Susan George bu ülkelerin tamamının ödedikleri faizin GSMH'larına oranımn diğer gelişmekte olan ülkelerinkinden çok daha fazla olduğunu belirtiyor: Bu oran Güney Akdeniz ülkelerinde, bir bütün olarak gelişmekte olan ülkeler için geçerli olan orandan iki kat daha fazla; "yüksek düzeyde borçlu" ülkelerin ortalamasmın iki katından da fazla; ve "orta düzeyde borçlu" ülkelerinkinden üçte iki daha fazla. Uluslararası borç-

Ülke	Kişi başına düşen $[46]	Borç faizinin 1994 yılındaki GSMH içindeki payı %	Borç stokunun 1994 yılındaki GSMH'ya oranı %
Cezayir	1.119	4,5	74,3
Mısır	553	3,2	78,9
Ürdün	1.439	3,5	121,8
Fas	869	3,8	76,3
Tunus	1.076	3,4	60,8
Türkiye	1.113	3,1	51,4
Ortalama	1.028	3,6	77,25
GSBH ODBDGÜ *	892	2,2	46,1
GSBH YDBOGÜ **	1,384	1,6	37,7
Bütün gelişmekte olan ülkeler	480	1,8	37,7

TABLO 3.1: Kişi başına dolar olarak düşen borç yükü ve borç yükünün Gayrı Safi Milli Hasıla'ya oranı

lanmanın öyle şeytani bir mantığı var ki, yumuşak başlılıkla borçlarının faizini imzaladıkları sözleşmenin hükümlerine uygun olarak ödeyen, Tunus ve Fas gibi –IMF tarafından sıklıkla "ekonomik ve mali olarak ne yapılması gerektiğinin iyi örnekleri" olarak gösterilen– ülkeler, kendilerini sadece on beş yıl önce neredeyseler orada bulmakla kalmıyorlar, fakat aynı zamanda sosyal alanda da geri kalıyorlar.[47] Biçara Hader'in[48] akıllıca işaret ettiği gibi: "Bu rakamların yanı sıra, çok daha korkutucu olan şey borcun rüşveti beslemesi, 'sermaye kaçışını' teşvik etmesi ve ekonomik gücü uluslararası gelişmeyle bağlantılı sermayeye ve birincil ürünlerin ihracat gelirine bağlı olan 'yeni bir sosyal sınıf'ın yükselmesine yol açmasıdır. Sonuçta 'yardım' ve borç sis-

46- Kişi başına düşen borç, Dünya Bankası verilerine göre toplam borç (1994), UNDP İnsani Gelişme Raporu'nda yer alan verilere göre toplam nüfusa (1993) bölünerek hesaplandı.

*Gayrisafi Bölgesel Hasıla – ç.n.]

**ODBDGÜ = Orta Derecede Borçlu Düşük Gelirli Ülke

*** YDBOGÜ = Yüksek Düzeyde Borçlu Orta Gelirli Ülke

47- Susan George, agy., s. 32

48- Le partenariat euro-méditerranéen vu du Sud içinde, Paris: L'Harmattan, 2001, s. 30.

Ülke	Toplam nüfus içinde yabancıların payı % (1983)	Toplam nüfus içinde yabancıların payı % (1983)	Toplam nüfus içinde aktif yabancıların payı % (1993)
Fransa	6,8	6,3*	6,2
Almanya	7,4	8,5	8,8
İtalya	0,7	1,7	?
Belçika	9,0	9,1	8,3
Hollanda	3,8	5,1	3,9

TABLO 3.2 Kimi Avrupa ülkelerinde yabancıların oranı[49]

temi dışarıdan beslenen siyasi alanla bulaşıktır ve bu yüzden toplumsal bir tabam olmadan varolmayı sürdürebilir." Akdeniz'in güneyindeki ülkelerin borçlarının yüzde ellisini elinde tutan AB, bu ülkelerin ana alacaklısı konumdadır. Bu sonuçla "Barselona sürecinde" Avrupa ülkelerini bu alanda sorumlu kılan hiçbir şey bulunmuyor.

Ekonomik bağımlılık ve uluslararası borçluluk, emek piyasası üzerindeki güçlü demografik baskının etkilerini daha da şiddetli hale getiriyor. Akdeniz'in güney kıyısında yer alan ülkelerin "demografik dönüşümlerini" başlattıkları doğrudur ancak bu dönüşümün etkilerinin gerçekten hissedilebilmesi için en az yirmi yıllık bir süre daha gerekiyor. Geçen kırk yıl boyunca, demografik büyüme oranları ortalama olarak yüzde üç olan bu ülkelerin nüfusu iki buçuk kat arttı. Bu ortalama şimdilerde yüzde 2,2 altına inmiş durumda. Ancak halihazırda bu ülkeler hatırı sayılır bir "demógrafik fazla"ya sahipler –nüfuslarının yüzde otuz beşinden fazlası on beş yaşın altında ve sadece yüzde dörtten daha azı altmış yaşın üzerinde. Avrupa, "Otuz Parlak Yıl" boyunca* yeniden inşasını tamamlamak ve büyümeyi yeniden başlatmak için kendisine bu emek rezervinden güç sağladı. Bu emek gücü aynı zamanda, geçici olmaktan çıkıp "aile birleş-

*Yazar bu ifade ile Batı Avrupa ekonomilerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadıkları otuz yıllık hızlı ekonomik büyüme dönemini kastediyor – ç.n.

49- Le partenariat euro-méditerranéen vu du Sud içinde, Paris: L'Harmattan, 2001, s. 30.

Ülke	Toplam yabancı nüfus (1993)	Cezayir	Fas	Tunus	Türkiye
Belçika	920,6	1,1	15,8	0,7	9,6
Fransa	3.596,6	17,1	15,9	5,7	5,5
Almanya	6.878,1	0,2	1,2	0,4	27
İtalya	987,4	0,5	9,9	4,5	-
Hollanda	779,8	-	21,1	0,3	26
İspanya	430,4	-	14,2	-	-

TABLO 3.3 Akdeniz'in güneyinden gelen yabancı nüfusun oranı[50]

mesi" yoluyla kalıcı hale gelerek, hızla yaşlanmakta olan Avrupalı nüfusunu gençleştirmeye yardımcı oldu. Bu kazan-kazan ortamında, Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkeler, daha az baskı altında bir emek piyasasına sahip olmanın ve göçmenlerin sağladıkları görece büyük tutardaki dış kaynakların sağladığı faydalardan yararlamrlarken, Avrupalı ülkeler de bu ucuz ve görece yumuşak başlı emek gücünden fayda sağladılar. Bu durum özellikle (Körfez ülkelerine emek gücünü "ihraç" etmiş olan) Fas, Tunus ve Mısır için geçerliydi. Tablo 3.2 ve 3.3 bu göç çevrimlerinin boyutlarım ortaya koyuyor.[51]

Avrupa, Otuz Parlak Yılın sonunda ve yaşadığı ekonomik kriz ile birlikte göç hareketini yavaşlatmaya karar verdi ve bugün göç hareketini bütünüyle durdurmaktan ya da bunun yerine "seçici politikalar" oluşturmaktan söz ediyorlar.[52] Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkeler için durum bunun tam tersi: Bu ülkeler eğitim, iş ve gelir talep eden (bağımsızlık yıllarında dünyaya gelmiş olan) genç nüfustan gelen güçlü baskılarla daha önce hiç olmadığı kadar çok karşı karşıya kalıyorlar ve genç nüfusun bu taleplerini karşılamaktan acizler. Gelecek on yıl için bu üç Mağrib ülkesinde emek piyasasına 2,6 milyon aktif insanın katılacağı hesaplanıyor. Buna karşılık Avrupalı "ortaklar", –hiç de "Barselo-

50- George, agy., s. 54.

51- George, agy., s. 54.

52- Avrupa'nın demografik gerilemesinin, büyümesini ve sosyo-ekonomik dengesini sürdürebilmek için göçmen emek gücüne ihtiyaç duyduğu gayet iyi biliniyor. Avrupa bugün için 1:2 olan aktif nüfusun aktif olmayan nüfusa oranını bu düzeyde tutabilmek için büyük çapta göçe ihtiyaç duyacak. Eğer göçmen akışı artırılmazsa bu oran 1:4 olacak.

na ruhuna" uygun olmayan– çeşitli nedenlerden dolayı Güney Akdeniz ülkelerinin talebine yanıt vermeye ve hatta onları Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle rekabet edebilir hale getirmeye hazır görünmüyorlar. Bu sırada gittikçe daha güçlenen göç baskısı enformal ve yasadışı çevreler tarafından devralındı. Yasadışı göç, şu anda güvenlik başlığı altında ele alınıyor olmasına karşın, Avrupa Akdeniz ilişkilerinin stratejik unsurlarından ve Barselona sürecindeki en önemli konulardan biri haline gelmiş durumda.

Bu kısa incelemeyi sonuçlandırmak üzere, güneyli ortaklara öncelikli muamele yapılmasını sağlamak için inşa edilmiş olan Barselona sürecine ve "konsensüs"üne bakılabilir. Buna inanmış olan birçoklarının şimdilerde gözleri açılmış durumda. Bu insanlar "konsensüs" ve bazen de kendi hüsnükuruntuları tarafından yaratılmış olan yamlsamaların kurbanı oldular. Şu anda sadece bu sürecin üretmekte olduğu acı gerçeklerle değil, fakat aynı zamanda "sürecin" kabul etmeyi reddettiği gerçeklerle de yüzleşmek durumundalar.

Barselona süreci

Barselona süreci, Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkelerle Avrupa arasındaki, ilkinin 1950'lerde (ve Cezayir'in 1962 yılında) elde ettiği bağımsızlıktan bu yana değişim göstermekte olan ilişkilerin ışığında ele alınmalıdır. Bunu Avrupa Birliği'nin adım adım inşa edilmesi ve gerek Avrupa devletlerinin ulusal egemenliğinin Brüksel'deki Avrupa Komisyonu'na sürekli bir biçimde aktarılması, gerekse mevcut küreselleşme hareketi içinde AB'nin, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya ile birlikte Üçlü Grubun merkezî bir ekonomik kutbu olduğunun onaylanması izledi.

İlk aşamada en ön planda Güney Akdeniz ülkeleriyle, özellikle de Fransa'nın Mağrib ülkeleriyle kurduğu ikili anlaşmalar yer alıyordu ve "çok taraflı" anlaşmalar –ikili anlaşmalarla uyuşmazlık içinde olmamalarına karşın– ancak yavaş yavaş kural haline geldi. 1980'lerden itibaren Güney Akdeniz ülkelerinin izledikleri "Keynezyen" ya da "sosyalist" kamu politikaları çıkmaza girdi ve Fas ve Tunus'ta ilk Yapısal Uyum Programları uygulamaya konuldu. Ancak hepsinden önemlisi Avrupa Birliği 1992 yılında,

Körfez Savaşı'nın hemen sonrasında, Yenilenmiş Ortadoğu Politikası ile, Mağrib'le olan ilişkilerini bir topluluk çerçevesinde geliştirmek ve bunları daha geniş bir alan içinde, "Akdeniz"de bütünleştirmek isteğini ilan etti.

Ekonomik yönelişin ne olduğu apaçıktı: AB, daha fazla liberalleşme yoluyla, ticaretini küresel ekonominin iskeletiyle ve bölgeselleşme yönündeki yeni eğilimlerle uyumlulaştırmak istiyordu. AB, birkaç yıl sonra, 1995'te, Oslo anlaşmalarından hemen sonrasında, Barselona'da, Barselona sürecini başlatan Avrupa-Akdeniz konferansını düzenledi. Avrupa Birliği'nin Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkelerle gerek üç başlık altında –siyasi ve güvenlik; ekonomik ve mali; ve toplumsal ve kültürel– yürüttüğü ilişkiler, gerekse de "ortaklığı" yaratmak için alınan önlemler, AB'nin bir serbest ticaret bölgesi yaratma projesiyle tam olarak bağdaşıyordu. Bu, 1980'lerde moda olan liberalizmin ruhuna gerçek bir bağlılıkla ve Bretton Woods kurumları ile yakın ilişki içinde yürütülüyordu. MEDA'nın (sürece eşlik eden mali ve teknik önlemlerin) oluşturulması ile ilgili AB Konsey tüzüğünün ikinci maddesi bunu çok güçlü biçimde vurguluyor: "Söz konusu ülke Bretton Woods kurumları ile anlaşma içinde bir reform programım başlatmak veya benzer programları, bu reformların makro-ekonomik düzeyde kapsamlı ve etkili olmasını sağlamak üzere bu kuruluşlarla eşgüdüm halinde, ancak ille de mali olarak onlar tarafından desteklenmeden uygulamaya koymak zorundadır." Gerçekte ekonomik ve mali stratejiyi uygulamaktan sorumlu olan MEDA programıydı.

Aradan beş yıl geçmiş durumda ve sürecin bir ilk bilançosunu çıkartmak mümkün. Bu noktada da pek çok "iyi niyetli" insan hoşnutsuz ve bu bilançoyu başarısız buluyor, hatta kimileri sürecin başarısızlığa uğradığından söz ediyor. A. Dahmani'nin gözlemlediği gibi: "Dördüncü Avrupa Akdeniz Bakanlar Konferansı (15-16 Kasım 2000) neredeyse hiç gerçekleşmedi. Bunun iki ana nedeni var: Filistin'de durumun daha da kötüye gitmesi ve Avrupa Komisyonu'nun kendisinin de kabul ettiği gibi, Avrupa Akdeniz 'ortaklığının' tatmin edici olmayan sonuçları."[53]

Bununla birlikte Avrupa Birliği'nin uzun dönemli hedefleri, hız kazanan yapısal uyum programları ve ekonomik değişim yolunda yapılan çeşitli katkılar açısından bakıldığında ortaya çıkmış olan sonuçların önemsiz oldukları söylenemez. MEDA programınca tahsis edilmiş olan kredilerin sadece yüzde yirmi altısınm[54] kullamlmış olduğu doğrudur, ancak Cezayir ve Suriye gibi şimdiye dek inatçılıkları ile en sonda yer almış olan ülkeler en sonunda birlik anlaşmalarına imza atmak durumunda kaldılar. Toplam olarak kullanılmış bütün kredilerin yaklaşık olarak yüzde yetmişi Yapısal Uyum Programlarıyla bağlantılı veya ekonomik değişime katkıda bulunmaya yönelik. (Tunus, Fas ve Mısır'la ilgili daha fazla ayrıntılı bilgi için bu kitabın sonunda yer alan Ek'e bakabilirsiniz.) Örneğin Mısır söz konusu olduğunda AB değerlendirme raporu memnuniyetle şunu belirtiyor:

> Mısır'ın endüstriyel modernizasyon programına verilen destek, AB tarafından Akdeniz ortaklığı çerçevesinde herhangi bir tekil projeye yapılmış olan en büyük taahhüdü oluşturuyor. Hükümetin ekonomik liberalleşme programı içinde kurgulanmış olan KOBS (küçük ve orta boy sanayiler), özel sektörde büyümeyi özendirmeyi, sanayinin rekabet gücünü artırmayı ve 2010 için planlanan Akdeniz serbest ticaret bölgesinde Mısır'a önemli bir rol oynamasını sağlayacak yeterince sağlam bir ekonomik temel yaratmayı amaçlıyor. [...] KOBS, Mısır'a planlı bir ekonomiden bir piyasa ekonomisine geçişi gerçekleştirme konusunda yardımcı olmayı amaçlıyor.[55]

Ayın kendinden memnuniyet Tunus'la ilgili olarak da sergileniyor:

> Tunus büyük bir ekonomik reform programı başlattı. Yüz milyon avroluk ilk yapısal uyum kolaylığı (FAS I) 1998 yılında altmış milyon avroluk ikinci taksitin ödenmesiyle tamamlanmış oldu. seksen

53- Ahmed Dahmani, EU/Mağrib: dépasser le libre échange, bâtir le partenariat (teksirle çoğaltılmış belge).
54- Daha ayrıntılı bilgi için kitabın sonunda yer alan Ek'e bakınız.
55- The MEDA Evaluation, agy., s. 51

milyon avroluk yeni program (FAS II) Dünya Bankası ile birlikte hazırlandı ve 1998 yılının Aralık ayında Med Komitesi tarafından uygun bulundu. Program özelleştirmenin devam ettirilmesine ve devletin ekonomik yaşamdan çekilmesine, mali sektörün temizlenmesine ve orta ve yüksek eğitimin reforme edilmesine vurgu yapıyor.[56]

MEDA, Tunus'a sağlık alanında ve özellikle Dünya Bankası'nın daha öncesinde elli milyon dolarlık krediyi serbest bırakmış olduğu sağlık sigortasında sektörel Yapısal Uyum Programına destek vereceğini taahhüt etti.

Barselona süreci bütün Güney Akdeniz ülkelerinde, küçük ve orta boy sanayilere ve şirketlere mali destek ve teknik eğitim vererek özelleştirme programlarını hızlandırıyor. Euromed'in "karar alıcıları" artan sayıdaki uyarılara karşın durumdan memnunlar. Centre Marocain de Conjoncture'ün (CMC) daha 1998 yılında belirtmiş olduğu gibi:

Serbest ticaret bölgesinin sanayi yapımız üzerindeki etkileri ve Fas ekonomisi için net avantajlarının hesaplanması, sektörlere, bunların dışa açıklığı ve rekabet güçlerinin düzeyine göre değişiklik gösteriyor. Anlaşma Fas'ın ihracatının, özellikle ayakkabıların, elbiselerin ve tekstilin, gıda ürünlerinin ve içeceklerin yüzde ellisinden fazlasını etkiliyor [...] Korumanın kaldırılması şirketlerin önünü kesecek veya en azından piyasaya girmenin önündeki engelleri aşamayanlar için şirket kurmayı güçleştirecektir. Sadece sanayilerin yok olmasından değil fakat aynı zamanda yenilerinin yaratılmasının olanaksız hale gelmesinden korkulmaktadır. [...] Ancak şunun hatırlanması gerekir ki AB'nin sağladığı mali destek her şeyden önce Avrupa'da üretilmiş ürünlerin Fas pazarında yer almasım güvence altına almayı ve Fas pazarının dış borçlarının faizini karşılamaya devam etmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

CMC analistlerinin yaptıkları bu yorumlar, kavrayış güçleri "Barselona konsensüsü" tarafından zayıflatılmamış olan gözlemcilerin çoğu tarafından paylaşılıyor. Biçara Hader'in işaret ettiği

56- Aynı yerde, s. 32

şekilde, "makro-ekonomik etkilerin bütünüyle olumlu olmayacağını –tam tersinin söz konusu olacağını [...]" çok iyi biliyoruz. "Fas'ta, gümrük gelirlerinin yıkıma uğramasıyla birlikte on iki yılda [...] Faslı şirketlerin yüzde otuz ila kırkının yok olabileceği, GSYİH'nın yüzde üçü kadar bir kaybın ortaya çıkabileceği tahmin ediliyor."[57]

Tunus için ise, mali gelir kaybının GSYİH'nın yüzde altısına ulaşabileceği tahmin ediliyor ve bu ülkede de uluslararası rekabet karşısında ayakta kalamayan işletmeler yok olacaklar. Serbest ticaret bölgesinden en şiddetli biçimde etkilenecek olanlar aslında bu küçük zanaatsal ve aile temelli işletmeler olacak. Ondan az sayıda işçi çalıştıran bu şirketlerin Mısır'da işletmelerin yüzde doksan beşini, Ürdün'de yüzde doksan üçünü, Lübnan'da yüzde seksen sekizini[58] oluşturdukları ve istihdamın çoğunun bu şirketlerce sağlandığı bir gerçek. NAFTA ile ilgili olarak belirttiğimiz gibi, Meksika'daki gümrük politikası değişiklikleri ve yurtiçinde fiyatların aşağı çekilmesi zanaatsal toplumsal örgütlenmeyi, özellikle çiftçileri, tahrip etti ve bu da büyük şehirlere ve özellikle de *maquiladoraların** yoğun olarak bulundukları ABD sınırına doğru büyük bir göçe yol açtı.

MEDA, Fas için, kısmi işsiz konumunda olan insanları çekmek ve böylelikle onların Avrupa'ya göç etmeye daha az istek duymalarını sağlamak düşüncesiyle seksen milyon avroluk bir projeyi –kuzey kıyısında bir otoyol– finanse etmeyi planlıyor. Rastlantı bu ya, bu bölge Avrupa pazarında satılan bir ilaç olan kifin en çok yetiştirildiği yer. Akdeniz'in güneyindeki bütün Arap ülkeleri aynı muammayla karşı karşıyalar: Reform özelleştirme anlamına geliyor, ancak sınırlarını açmaları kaçınılmaz olarak binlerce küçük özel işletmenin, sahip oldukları –Ortak Tarım Politikası'nın Avrupalı savunucuları için çok değerli olan– "çok işlevli" niteliğe karşın yok olmasına yol açacak.

57- Hader, agy. s. 51

58- Bkz. Qu'a-t–on appris de l'Aléna, Ministère français du territoire et de l'environnement, Paris, Temmuz 2000, s. 29.

*Meksika'nın kuzeyinde ABD sınırına yakın bölgede üretim yapan fabrikalara verilen ad – ç.n.

Böylelikle Barselona sürecinin çok karmaşık teşvikler, özellikle faiz primleri ve çok sayıda garanti öngördüğü yabancı yatırımlara gelmiş oluyoruz. Hatta, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'na (MAI) benzer bir biçimde, yatırımcılara yasal değişiklik durumunda faaliyetleriyle ilgili güvence sağlayan, bir Avrupa Akdeniz yatırım anlaşmasından dahi söz ediliyor. Bu konudan MEDA ve Avrupa Yatırım Bankası sorumlu.

Bununla birlikte, ne yazık ki, bu ünlü DYSY (Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı) bir türlü gerçekleşmiyor –bizzat Avrupa ülkelerinden bile DYSY gelmiyor. Bu yatırım aslında ABD'nin Meksika'daki yatırımlarından sekiz kat ve Güneydoğu Asya'daki Japon yatırımlarımdan on beş kat daha az! 1994 ile 1999 yılları arasında yetmiş bir milyar dolar DYSY almış olan Meksika için, o zamandan itibaren yaratılan üç milyon işin yarısının, yüzde altmışı Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen DYSY'nin sonucu olduğu hesaplanıyor. Buna karşılık –Euromed'in ekonomik temel direkleri olarak kabul edilen– Fransa ve Almanya'dan, Akdeniz'in güneyindeki ana Arap ülkelerine giden yatırımların oranı, bu ülkelerin toplam dış yatırımlarının yüzde birinden fazlasını oluşturmuyor. 1999 yılında on iki Güney Akdeniz ülkesi, Avrupa Birliği üyesi on beş ülkenin yabancı yatırımlarının yalnızca yüzde ikisini çekebildi. Paradoksal bir biçimde, bunların söz konusu ülkelerin toplam sermaye oluşumu içindeki komik derecede düşük olan payları –yaklaşık olarak yüzde dört– Barselona sürecine rağmen düşmeye devam ediyor. 1993 yılında sahip oldukları pay yüzde yediydi.

Aynı zamanda bu yatırımların "kutuplaştırıcı" etkilerini vurgulayan başka çalışmalar[59] da var: İsrail tek başına bölgede yapılan Avrupalı sermaye yatırımlarının yüzde ellisinden yararlanıyor ve bu ülkeyi Türkiye izliyor. Geri kalan kısım Fas, Tunus ve Mısır arasında paylaşılıyor. Ve bu yatırımlar, offshore sanayi faaliyetleri: Tekstil ve deri ürünleri, mekanik ve elektrikli sanayiler ve enerji sektörü gibi, gelen sermayenin en büyük bölümü-

59- Ridha Gouia, "Les flux d'investissements étrangers dans les PSM", Le partenariat euro-méditerranéen vu du Sud içinde, agy., s. 99

nü cezbeden (yaklaşık olarak yüzde seksenini) en kârlı sektörlerde yoğunlaşıyor. Çoğu durumda, "bu yatırımlar, daha önceki dönemde olduğu gibi, sermaye birikimi sürecinde, üretici kapasitede bir artışı temsil etmiyorlar. Ülke bazında uzmanlaşma gittikçe daha çok çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini nerelerde yürüteceklerine ilişkin kararlarının bir sonucu haline geliyor."[60]

Ancak bu durum bütünüyle uygulanmakta olan reformların mantıki bir sonucu değil mi? Barselona konsensüsünün kimilerini inandırdığı şekilde, "ülkeyi kalkındırma süreci aynı zamanda, [kalkınmada] oynadıkları rol küreselleşme tarafından pekiştirilmiş olan sanayi ve mali çokuluslu grupların stratejisine dahil edilmesi gereken bir iştir ve bu süreçte özel yatırım devletin yerini alabilir,"[61] beklentisine kapılmakta belirli bir naiflik yok mu?

Ancak kanıtlar özelleştirmenin, kâr tarafından güdülenmiş olduğu için, toplumun, ulusun, bölgenin, şehrin vb. "genel çıkarı" gibi daha geniş hedeflerle ilgili olan kamusal düzenlemelerin yerini tutamayacağını gösteriyor. Latin Amerika uzun zamandan bu yana bu tür bir ikamenin ardından gelen felaketli sonuçları berrak bir biçimde gösteriyor. Örneğin Meksika'da özelleştirme büyük bir hızla gerçekleştirildi ve 1983'te kayıtlı olan bin yüz elli beş şirketten 1993 yılında geriye sadece iki yüz yirmi bir şirket kaldı. Bu sırada ulusal borç yüz kırk yedi milyar dolara ulaştı, halkın büyük bir bölümünün ekonomik ve sosyal durumu sallantıda kalmaya devam etti ve ülke ağır bir biçimde Amerika Birleşik Devletleri'ne bağımlı hale geldi.[62] Bunun aksine, Asya ülkelerinde, özellikle Çin'de, bütün gözlemciler devletin özelleştirmeyi yürütmek konusunda merkezî bir rol oynadığını belirtiyorlar. Burada özel şirketlerin yaratılışı "kamu sektörünün par-

60- Aynı yerde, s. 98

61- Bu Ridha Gouia'nın makalesinde yer alan ikna edici noktalardan biridir, aynı yerde, s. 99

62- Meksika örneğinde, yabancı bir yatırımcı devletin çevre koruma yasasına karşı saldırıya geçti ve davayı kazandı. NAFTA tarafından yatırımcıları korumak üzere geliştirilen sistem onlara devlet tarafından oluşturulan çevre koruma politikalarını sorgulama olanağını veriyor.

ça parça ortadan kaldırılması" yoluyla değil fakat onun üzerine eklenerek, çoklukla diasporanın tasarruflarıyla gerçekleştirildi.

Bugün Arap devletlerinde, bu devletlerin kendi ölçüsüzlüklerinin ve kalkınma politikalarını uygulama konusundaki başarısızlıklarının kamuoyunda derin bir "inanç yitimine" neden olduğu ve bunun da bu kez "özelleştirme" ile ilgili yeni yanılsamalara ve beklentilere yol açtığı doğrudur. Barselona konsensüsü kendi söylemini oluştururken ve faaliyetlerini meşrulaştırırken, özellikle seçkinlerin saflarında güçlü olan bu "devletçiliği" reddetme duygusuna zekice oynadı. Ancak her şeyden önce, başka yerlerde de görülebileceği şekilde, Mısır'da, Tunus'ta, Fas'ta ve Cezayir'de özelleştirme genellikle kamu varlıklarının satışından ibaretti. Bu şekilde özelleştirme, büyük ölçüde kamu mülkiyetini "dağıtmakla" –kim tarafından ve nasıl?– sınırlı kaldı ve bir ülkenin ekonomisini zenginleştiren yeni yatırımlar –özellikle sanayi alanında– yaratan bir politika olarak çok daha az işlev gösterdi. Kuşkusuz bütün bunlar Barselona süreci tarafından teşvik edildi ve mali olarak desteklendi.

Binlerce küçük aile işletmesi ve zanaatkâr kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı; doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleşmiyor; ulusal bir özel sektör, eski kamu sektörünü "yamyamca yiyerek" gelişiyor: Bunlar Barselona sürecinin ilk evresine damgasını vuran temel özellikler ve ikinci evrede yapılmış olan birkaç düzeltme durumda önemli bir değişikliğin ortaya çıkmasına yol açmadı. Özelleştirmeler devam ediyor ve şimdilerde bütün sektörlerin faaliyetlerini –elbette ticaret sektörünü ve mali sektörü, fakat aynı zamanda ticarileştirme mantığının belirli bir standarda getirmeyi gereksindiği, eğitim, sağlık ve çok yakında temel altyapı sektörünü– etkiliyor.[63] Aşırı kalabalık "dev-

63- Aslında yeni serbest ticaret bölgesinin "gelecceği" Latin Amerika'nın yakın tarihine bakılarak görülebilir. "Güney Amerika'da özelleştirme dehşet verici bir hızla yol alarak bütün sektörlere, özellikle de kamu hizmetleriyle bağlantılı olanlara doğru yayıldı. Bolivya'da birkaç sektör özelleştirmeden kaçabildi: Elektrik, trenler, hava ulaşımı uluslararası mali kuruluşların baskısı altında çok ucuza satıldı. Aynı zamanda içme suyunun dağıtımının ve sıhhi altyapının yönetimi de özel ellere geçti." "Grains de sable" içinde, Courrier d'information d'Attac, sa-

let" okulları, yeni orta sınıfların üzerine yatırım yapmaya başladıkları özel kuruluşlar tarafından devralımyor.

Bu süreç en tepede, yönetim enstitülerinde ve beceri kazandırma merkezlerinde başlıyor ve er ya da geç orta ve ilkokulları kapsayacaktır. Şu anda Mısır'da altı adet ulusal özel üniversite var ve kamu eğitim sistemi her yerde, demografik basıncın ve küçültülmüş bütçelerin ağırlığı altında çöküyor. Hatta öğretmenlerin maaşlarında yapılan indirimin ardından, hem okula devam oranında hem de eğitimin kalitesinde bir düşüş söz konusu. Bu sektörde devlet politikasına yeni kültür tarafından yeni bir biçim verildi; devlet, sosyal devletin amaçlarını yavaş yavaş terk etti: Pahalıya mal olan, eğitimin "demokratikleştirilmesi" artık faydalı bulunmuyor. İhtiyaç duyulan şey daha etkin, seçkinci bir eğitim. Bu söylem varlıklı bir azınlıkla, kendileri için bütçe açığını artıracak herhangi bir üretken olmayan harcama yapılması hiçbir biçimde söz konusu olmayan halk sınıflarının büyük çoğunluğu arasında gittikçe büyümekte olan uçuruma karşılık geliyor. Ayrıca, sıradan insanlara yönelik eğitimin bir bölümü, Dünya Bankası'nın başını çektiği uluslararası fon sağlayan kuruluşlarca yürütülen "yoksulluğa karşı savaş" programlarında yer alan STK'lar tarafından da gerçekleştirilebilir.

Euromed fonlarının bir bölümünü "toplumsal uyumun sürdürülmesine" tahsis etmiş durumda, ancak bu aynı zamanda dinî kuruluşlara kendi faaliyetlerini başlatabilmeleri için beklenmedik bir fırsat sağlıyor. Devletin bu sektörden yavaş yavaş elini çekiyor olması, özellikle Fas, Lübnan ve Ürdün'de, Barselona sürecinden çok daha önce başlamıştı. Mısır'da devletin eğitim

yı 289, Aralık 2001. Avrupa Birliği'nin strateji uzmanları, Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkeler için, en sonunda suyun özel şirketler, özellikle de Avrupalı şirketler tarafından yönetildiği bir su –bu bölgede çok kıt olan bir kaynak– sözleşmesi tasarlıyorlar. Gerek Dünya Bankası'nın ve IMF'in, gerekse de Barselona konsensüsünün etkisi altında, bu ülkelerdeki siyasi sınıflar ve sendikalar sahip oldukları yetkeden feragat ettiler ve özel şirketlerin (Vivendi, La Lyonnaise des Eaux, vb.) baraj gölünden dağıtım alanına kadar bu doğal kaynağın yönetiminin üstlenmelerine izin verilmesi yolundaki amansız baskılara boyun eğdiler. Yerüstü sularının sahipliğinin "bölgesel" olmasına karşılık, pazarlıklar tek tek ülkelerle yürütüldü.

sektöründen elini çekmesi, Devlet Başkanı Sedat tarafından uygulanan bütün *infitah* [açılma] politikasının bir parçasını oluşturuyordu. Bu politika Cezayir'de daha geç bir tarihte, 1980'lerde uygulanmaya başlandı ve toplumsal direniş daha güçlü olduğu için diğer yerlere kıyasla hâlâ çok daha sakıngan bir biçimde uygulanıyor. Ancak her yerde iyi, sürekli bir eğitime erişim olanakları gittikçe daha fazla sınırlandırılıyor: eğitim aile bütçesinin daha büyük bir bölümünü emiyor ve düşük gelirliler bunu karşılayamıyorlar.

Dünya Bankası strateji uzmanlarının Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkelerde genelleştirdikleri bu "iki katmanlı" okullaşma, MEDA programının Tunus için planlamakta olduğuna benzer iki katmanlı bir sağlık sistemi ile birleşiyor. Aşırı kalabalık devlet hastaneleri, parası olanlara daha kaliteli hizmet sunan özel "çok işlevli klinikler" tarafından baypas ediliyor. STK'lar ve dinî kuruluşlar kendilerine burada da, bu şekilde kendi siyasi yükümlülüklerinden çok daha ucuza kurtulabilen kamu görevlilerinin az ya da çok tarafsız bakışları altında, oynayacak bir rol buluyorlar.

Bu özelleştirme sürecinin ölçülmesi zor "toplumsal maliyetleri" var. Kimi ülkelerde ortadan kaldırıldığı düşünülen verem ve sıtma gibi hastalıklar yeniden ortaya çıktı, ancak kamusal önleyici yapıların parça parça ortadan kaldırılmış olması yeni endemik hastalıklarla* savaşmayı güçleştiriyor, hatta olanaksız hale getiriyor. Sömürgecilik karşıtı ve kalkınmacı kültürden devralınan "sosyal devletin" çöküşü bu sektörde çok bariz bir biçimde görülebiliyor. Barselona sürecinin gündeminde, bu reformun "ikinci derecede" etkileri nedeniyle, MEDA bütçesinin yüzde otuz ile kırkı arasında değişen bir bölümü "toplumsal uyumu pekiştirmek" başlığı altında tahsis ediliyor.

Avrupa-Akdeniz ortaklığının üçüncü sektöründe, faaliyetlerin büyük bir bölümü "sivil toplum"a bırakılıyor: Farklı ülkelerde yüzlerce insani amaçlı STK kuruldu ve bunların faaliyetleri

*Bir enfeksiyon etkeninin veya hastalığın belirli bir coğrafyada veya toplulukta sürekli görülmesi durumu – ç.n.

Arap ülkelerindeki "sosyal müdahale" biçimlerinde derin değişiklikler yarattı. Bunun sonucunda siyasi militanlar veya sendika önderleri önemsizleştiler ve orta sınıflar, dar anlamıyla siyasi alana olan ilgilerini yitirdiler –bu durum kendisini bütün bir siyasi sınıfa karşı kayıtsızlık, kimi zaman da onu hor görme şeklinde gösteriyor. Bu aynı zamanda toplumsal hareketlerde çok yaygın bir durgunluğa yol açtı. Dolayısıyla devletin ekonomik ve sosyal yaşamdan çekilmesi, "sivil toplum" tarafından hem iktidar için verilen klan mücadelelerine hem de İslami aktivizme terk edilmiş siyasi alanın daralmasıyla sonuçlandı.

Avrupa Akdeniz projesinde gündemde olan gerçek konular

Araştırmamız sırasında gerek AB, gerekse Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkeler tarafından gündeme getirilen konular karşısında gittikçe daha fazla şaşkınlığa düştük. Aslında Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada karşısında Meksika'nın oynadığı ekonomik rolle kıyaslandığında, güney Akdeniz ülkeleri Avrupa Birliği'nin genel ekonomisi içinde görece küçük bir rol oynuyorlar. AB, küresel stratejisini uygulayabilmek ve küreselleşmenin önde gelen bölgesel kutbu olma konumunu sürdürebilmek için Orta ve Doğu Avrupa ile meşgul olmakla daha fazla ilgili. Her iki bölgeye akan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, Avrupalı yatırımcıların, özellikle petrol ve gaz sanayinde, orta ve doğu Avrupa'dan yana olan tercihlerini açıkça ortaya koyuyor. Bu, Avrupa-Akdeniz ortaklığının, öngörüldüğü şekilde yetersiz sonuçlar doğurmuş olduğuna dair mükemmel bir örnektir.

Barselona sürecinin kimi "eleştirel" analistleri Avrupa'mn stratejisinin Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkeleri Avrupa ticareti için devasa bir pazar haline dönüştürmeye yönelik olduğunu düşünüyorlarsa da, aslında bu sadece kısmi bir amaç. Bu pazar, her zaman için sınırlı olacaktır ve Avrupa'nın dış ticaretinde sahip olduğu mevcut yüzde üç ile dört arasında değişen payını artırması mümkün olmayacaktır. Bu şekilde, Barselona sürecinden şu ana kadar "vermiş olduğundan" –yani Arap ekonomilerinin ve toplumlarının Bretton Woods kurumlarının mantığı-

na göre, Sahra'nın güneyinde yer alan Afrika ülkelerinde uyguladıkları politikalardan sadece biraz daha az vahşice olmakla birlikte, köklü bir yeniden yapılanmaya tabi tutulmasından– daha fazlasını üretmesini beklemek büyük yanılsama olur. Güney Akdeniz ülkelerinin gelecekte bir serbest ticaret bölgesi, fazlasıyla Avrupa Birliği'ne bağımlı olan ancak aynı zamanda Kuzey Amerika ve Güneydoğu Asya serbest ticaret bölgelerinde yer alan taydaşlarından çok daha az gelişmiş, kenara itilmiş bir bölge olacağını söylemek, bir abartma olmayacaktır. Görebildiğimiz kadarıyla AB'nin Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkelere ilişkin çıkarları başka yerde yatıyor.

Ne yazık ki, AB'nin Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkelere yönelik görece küçük ekonomik çıkarı bir yana, ikinci grupta yer alan ülkeler Avrupa Birliği'nin geleceği açısından kendilerini –en azından bugünkü bölgesel ve küresel düzende– son derece stratejik bir konumda buluyorlar. Bu gerek göç sorununun, gerekse İsrail-Filistin ve İsrail-Arap çatışmalarının Avrupalılar için taşıdığı önemden kaynaklanıyor. Bu iki sorun, nedenleri çok farklı olmakla birlikte, daha sonra göreceğimiz gibi iç içe geçip bir yumak haline gelmiş durumdalar. Bu ülkeleri Avrupalı devletlerin zorunlu "ortakları" haline getiren ve bize göre Barselona sürecinin zahmetli inşasını ve AB'nin Akdeniz'in güneyinde yer alan ülkelere gösterdiği ilgiyi büyük ölçüde haklı çıkaran şey bu konumdur. 11 Eylül olayları gerçekten de bu konumu pekiştirmeye büyük ölçüde katkıda bulundu.

Göç ve yol açtığı sonuçlar

Şu anda AB'de yaşayan üç yüz yetmiş milyon insandan yaklaşık olarak on sekiz milyonu "bu ülkelerin vatandaşı olmayan"[64] insanlardan oluşuyor; diğer bir deyişle bunlar toplam nüfusun

64- Bu, Avrupa ülkelerindeki istatistikçiler arasında çok tartışmalı olan bir konu. Örneğin Fransa'da "yabancılar" ile "göçmenler", diğer bir deyişle yurtdışında doğmuş ve bu arada bazıları Fransız uyruğuna geçmiş olan insanlar arasında bir ayrım var. Mevcut yasal düzenlemelere göre "yurttaş olmayanlar" arasında, "memleket iç hukuku" ya da "kan hukuku" arasında, göçmenleri yabancılardan ayırmak gerekiyor.]

yüzde beşini oluşturuyorlar. Bu insanların üçte ikisi, üç ülkede toplanmış durumda: Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık. Bunların çoğu uzun süredir ikamet etmekte olan insanlardan oluşuyor (orada on yıldan fazla süreyle yaşıyorlar). Göçmenlerin çoğu asıl olarak Türkiye'den (özellikle Almanya'da) ve Mağrib'ten –Fas, Cezayir ve Tunus (özellikle Fransa'da ve İspanya'da)– geliyorlar. Amerika Birleşik Devletleri ve hatta çok daha fazla sayıda yabancıyı kabul eden diğer Afrika ve Asya ülkeleriyle kıyaslandıklarında, Avrupa'nın göçe çok daha "kapalı" olduğu düşünülebilir. Bu göçmenler "işçilerden oluşuyor", yaşları yirmi beş ile altmış arasında değişiyor (yüzde altmışı) ve çoğunluğu, işverenlerin çalışma koşulları, ücretler ve talep edildiğinde işbaşı yapma konularında çok fazla hak iddia eden ve sendikalar tarafından korunan milletlerden gelen –ve genellikle bu tür işleri yapmayı reddeden– işçileri istihdam etmek istemedikleri, "ATP" (ağır, tehlikeli ve pis) işlerde çalışıyorlar.

Göçmen emek geleneği Avrupa'nın yeniden inşası dönemine ve "Otuz Parlak Yıla" uzanmaktadır. Şimdilerde bu emek gücünün, savaş sonrasındaki demografik açığı, en düşük ücretli işlerde, inşaat işlerinde, bayındırlık işlerinde, çelikhanelerde ve makine üreten fabrikalarda vasıflı emek olarak çalışarak doldurmak yoluyla, Avrupa'ya hesaplanamayacak kadar büyük bir hizmet sağlamış olduğu kabul ediliyor. Bununla birlikte, 1980'lerden bu yana Avrupa sınırlarını bu tür göçe karşı yavaş yavaş kapattı. Bu sırada, ailelerin birleştirilmesine ilişkin yasa büyük şehirlerin eteklerinde yaşayan ve çocuklarını bu şehirlerdeki okullara gönderen göçmenlerin ve ailelerinin yaşam tarzını büyük ölçüde değiştirdi. Bu, Avrupalı toplumların kültürel ve siyasi karakterinde gittikçe daha fazla etki yapmaya başladı. Sağ kanat ve aşırı sağ, güvenlikten başka hiçbir konuyu gündeme getiremeyen iç karartıcı seçim kampanyalarında seçmenleri seferber edebilmek için Avrupalıların kolektif imgeleminde yer alan stereotipler üzerine çalışarak, bu gelişmede kendisi için verimli bir toprak buldu. Şimdilerde neredeyse su geçirmez bir hale gelmiş olan sınırların –Akdeniz'in güneyinde yer alan Arap ülkelerine ve Tür-

kiye'ye karşı– bu şekilde yavaş yavaş kapanması, bu ülkelerin nüfuslarının büyük bir kısmının emek piyasasına çıkmasıyla (1995 yılında nüfusun yaklaşık olarak yüzde altmışı on beş ile altmış dört yaş arasındaydı) üst üste geldi. Ve bu nüfus, liberalleştirme sayesinde yüzde otuzları bulan bir işsizlikle karşı karşıya. El altından yapılanı da dahil olmak üzere göç etmek büyük bir çoğunluk için tek kurtuluş yolu olmaya devam ediyor.

Eğer Avrupa büyümesini sürdürmek ve aynı zamanda aktif olarak bir işte çalışmakta olanlarla emeklilere yapılan ödemeler arasındaki göreli bir dengeyi korumak istiyorsa, bu durumda Avrupa'daki demografik azalış (doğum oranının düşmesi ve nüfusun yaşlanması) kıtanın emek gücü ihtiyacının üzerinde durulmasını gerektirecektir. Her tarafta şu soru soruluyor: Eğer yeni göçmenler ödemeyecekse, emekli maaşlarımızı kim ödeyecek? Birleşmiş Milletler'in nüfus bölümünce 2000 yılında hazırlanan bir raporda, bu ihtiyacın miktarı belirlenmeye dahi çalışılarak önümüzdeki elli yılda yedi yüz milyon civarında olacağı belirtiliyor. Bu, tek başına Fransa için her yıl ortalama 1,7 milyon yeni göçmen demek. Bu rakamların doğrulanmaları mümkün değil, ancak emek gücüne duyulan ihtiyaç şimdilerde açıkça, hatta eski başbakan –yasal belgeleri olmayan (*"sans papiers"*) insanların sığındıkları Sen Bernard kilisesini 1995 yılında zor kullanarak boşalttırmasıyla kötü bir üne sahip olan– Alain Juppé gibi, göçmen emek gücüne karşı çıkmış olanlar tarafından bile kabul ediliyor. Bugün aynı politikacı şunları söylüyor: "İnsanların zihniyetlerinin ve demografisinin evrimi dikkate alındığında, Avrupa yabancı emeğe ihtiyaç duyacaktır."[65]

Bu şekilde Kuzey Avrupa'daki işçi talebi ve Güney Akdeniz'deki işçi arzı mükemmel bir biçimde birbirine denk düşüyor ve bu fırsatın Barselona süreci tarafından sık sık dile getirilen dayanışmayı pekiştireceğini düşünmek mümkün. Ancak durum hiç de böyle değil. Tam tersine, Avrupa'nın sınırlarını su geçirmez hale getirmek için yapılan etkileyici bir idari ve polisiye hazırlık ve düzenleme cephaneliği ile birlikte "Avrupa Kalesi"nin

65- Alain Morice, "Le travail mondialisé", Le Monde Diplomatique, Kasım 2000.

inşa edilişine tanık oluyoruz. Avrupa'da güvenlik hizmetleri, gümrük görevlilerinin ve polisin yetkilerinin pekiştirilmesiyle, bir Avrupa yasama alanının yaratılmasıyla, Schengen prosedürlerinin uyumlulaştırılmasıyla, sınırdışı edilme konusundaki denetimlerin zayıflatılmasıyla, vize almanın gittikçe daha fazla güçleştirilmesiyle vb. muazzam bir genişleme içinde.[66]

Göç konusunun, iç (ulusal) ve bölgesel (Avrupa) güvenlik alanına tedricen transfer ediliyor olması önemli bir gelişme. Bu durum insan hakları örgütleri ve kimi militan politikacılar tarafından şiddetli bir biçimde kınandı, ancak konunun güvenlik alanına kayması kaçınılmaz gibi görünüyor. Göçmenler sorununun seçim kampanyalarında önemli bir rol oynuyor olması bir tarafa –bu sol siyasi partilerin bu konuda neden raydan çıkmış olduklarını kısmen açıklıyor– göç, halen inşa aşamasında olan Avrupa Birliği için iki tür sorun oluşturuyor. Ekonomik ve sosyal düzeyde şu sorunun göz ardı edilmesi mümkün değil: Avrupa'nın emek gücüne ihtiyacı var, ancak Avrupa sürekli hale gelme tehlikesi taşıyan denetimsiz göçü istemiyor. Avrupa "göçmen emek gücünü" istiyor ancak "göçmen bir toplum", yani kültürel ve siyasi olarak entegre edilemeyecek veya ancak büyük bir güçlükle entegre edilebilecek göçmen bir toplum istemiyor.[67] Bu nedenle eski göç politikalarının değişmesi gerekiyor ve her tarafta "seçmeli göç",[68] "kotalar", mevsimlik sözleşmeler ve benzeri

66- Didier Bigo tarafından yapılan mükemmel tahlil için bakınız, "L'Archipel des polices", Le Monde Diplomatique içinde, Ekim 1996.

67- Bernard Dréano belirttiği gibi: "Parlamenterler ve kimi aydınlar, uzun bir süredir gençliğin bir bölümünün (ve yalnızca Müslümanlardan oluşmayan bir bölümünün), yıllarca, partiler ve sendikalar tarafından yüzüstü bırakılmış olan şehirlerde, yurttaşların seferberliği olmaksızın yapılan "sosyal muamelenin" ardından gerçek bir dağılma yaşadığını anlamadan, kendi ülkelerinin gençliğinin "toplumla bütünleşmemesi" karşısında rahatsızlık duyuyorlar –ah ne yazık! "Grains de sable" içinde, agy.

68- Almanya'da CDU en sonunda aktif nüfusunda kesintisiz bir azalma yaşamakta olan Almanya'nın ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla göç üzerinde bir "pilot sınırlandırma" projesini kabul etti. CSU, CDU ile bir esnek kotalar sistemi ve adayların yaşlarına ve niteliklerine göre göçmenleri seçmek üzere kıstaslar önermek konusunda anlaştı.

uygulamalardan söz edildiğini duyuyoruz. Aslında Avrupalı ekonomilerin açıkça ortada olan ihtiyaçları Avrupa toplumlarının "etnik" ve siyasi ihtiyaçları ile tam bir çelişki içinde.[69]

11 Eylül'den bu yana bu çelişki daha da keskinleşti. El altından göç çoktan bir "suç haline getirilmişken", yeni çıkarılan ya da çıkarılma sürecinde olan anti-terör yasaları, sorunu dramatik bir hale soktu. Bu emek gücünün ana kaynağı ve nüfuslarının ezici çoğunluğu Müslüman olan Güney Akdeniz ülkeleri, paradoksal bir biçimde hem Avrupalı emek gücünü yenileyecek kaynak hem de "endemik terörizm" alanları olarak görülüyorlar. Diğer herhangi bir meta için yapılabileceği gibi, emek gücünün akışının denetim altında tutulması (buna "kalite kontrol" adı veriliyor) bu şekilde iki veçhesi olan stratejik bir konu haline geliyor; kuşkusuz ekonomiyle fakat aynı zamanda kültürle, toplumla ve nihayet güvenlikli ilişkili olarak.

Bununla birlikte, Marx'ın çok önceden gözlemlemiş olduğu gibi, işçi, sattığı ürünle, emek gücü ile karıştırılmaması gereken sosyal bir varlıktır. Bundan dolayı her şeyi kontrol altında tutmak konusunda sınırsız bir gereksinim duyan Avrupa Birliği, güney Akdeniz devletleriyle, özellikle de Arap olanlarıyla mutlak bir biçimde "ilişki içinde olmayı" zorunlu görüyor. Ve onlar bu sorunla ilgili olarak işbirliği yapmaya hazır oldukları ölçüde (yukarıda belirtildiği şekilde) değerlendirmeye alınacaklar ve ödüllendirilecekler. Göçmen adaylarının sahip oldukları beceriler ve aynı zamanda göçmen adayları üzerinde "psikolojik" ve siyasi denetim kurmak açısından, ilk bir seçim yapma konusunda kim bu devletlerin yönetiminden daha iyi bir konumda olabilir ki? Özellikle bu ülkelerin yöneticileri ve polisi, Avrupalı taydaşlarına kıyasla "insan hakları" kuruluşları karşısında daha az endişe duyduklarından, sınır boylarında daha etkili denetimler gerçekleştirebilirler ve böylelikle AB yetkililerini insanları sınır-

69- Yunanistan'da çiftçiler polisin göçmenleri tutuklaması üzerine öfkelendiler ve hükümetten bu tutuklamalara bir son vermesini istediler. Bununla birlikte, çiftçiler aynı zamanda hasat mevsiminin sonunda polisten bu işçilere sınıra kadar kişisel olarak eşlik etmelerini de istediler.

dışı etmenin ve Avrupalı yasaların o derece kolay bir biçimde izin vermeyeceği daha hassas "özgürlüklerin çiğnenmesinin" getirdiği sıkıntılardan kurtarabilirler.

Bizim görüşümüze göre, işin başından itibaren gayet arzulu bir biçimde sürecin ana ilkesi olarak ilan edilen "diyalog ve işbirliği", yani sürecin güvenlik ve siyasi veçheleri gerçekte, "Avrupa-Akdeniz ortaklığının" bu gizli yüzünü temsil ediyor.

İsrail, Filistin, Arap dünyası: Avrupa'da bir çatışma

Göç konusunun giderek bir güvenlik konusu haline gelmesi açıkça ve güçlü bir biçimde –şu anda daha önce hiç olmadığı kadar çok– İsrail-Filistin çatışmasıyla bağlantılı. 11 Eylül'den bu yana, ancak hatta bu tarihten de önce, Şaron iktidara geldiğinden ve Filistin şehirlerinin İsrail ordusu tarafından her gün bombalanmaya başlamasından bu yana, "Avrupa ortak güvenlik politikası" güçsüzlüğünü ve çelişkilerini gözler önüne serdi. Barselona sürecinde törenle ilan edilen ve uygulamaya konulan strateji, bu önemli soruna verilecek tepkiyi ve acilen çözüme ulaştırılması gerekliliğini her zaman olduğundan daha fazla ertelemişe benziyor.

AB'nin bu çatışmayı ele alırken Amerika Birleşik Devletleri'nin bir rakibi gibi hareket edemeyeceği doğrudur. Ve aynı zamanda "Arap ortaklar" yerine "Akdenizli ortaklar"ın seçilmiş olması da AB'nin uluslararası siyasi rolünü gönüllü olarak sınırlandırması bağlamında görülebilir.[70] Bu yapıldığında Barselona konsensüsünde tanımlanan strateji göze gerçekte olduğu gibi, Amerika Birleşik Devletleri tarafından AB'ye bahşedilmiş olan küçük parça olarak görünür. Diğer bir deyişle, Bistolfi'ye göre, İsrail'le "diyalog", "AB'nin Yakın Doğu'da –Amerikan desteği ile birlikte– kendi askeri ve ekonomik hegemonyasını zorla dayatmak için Arap dünyasını kalıcı bir biçimde terk etmeye bel bağ-

70- Gönüllü diyoruz, çünkü Fransa ve Belçika gibi birkaç devlet dışında, Birleşik Krallık ve Berlusconi'nin İtalya'sı da dahil olmak üzere büyük çoğunluk Amerikan stratejisinden ve onun dünyaya önderlik etmesinden yana.]

larken",[71] diğer yandan da İsrail'in "ekonomi yoluyla" gelecekteki serbest ticaret bölgesiyle bütünleştirilebileceği yanılsamasına kapılması anlamına geliyor.

Ancak bu daireyi kare haline getirme çabasının* ardında bir mantık yer alıyor. Sahip olduğu ekonomik ve askerî güce karşın çatışmayı çözmek için siyasi müdahalede bulunacak durumda olmayan İsrail, bu el altından yürütülen strateji yoluyla çatışmanın yoğunluğunu azaltabileceğine inanıyor ve her halükârda ve her ne pahasına olursa olsun, bunun sonuçları nedeniyle Avrupa alanından uzaklaştırılmaktan kaçınmaya çalışıyor. Ülkeleri ile güçlü bağları olan kalabalık Arap ve Müslüman göçmen nüfusunu barındıran büyük Avrupa şehirleri de aynı zamanda Filistin halkına karşı yapılan bariz haksızlıklarm farkında olarak, kendilerini ister istemez çatışmaya bulaşmış durumda buluyorlar. Göçmenlerin Avrupa'da dünyaya gelmiş olan ve kimi zaman Avrupa ülkelerinden birinin vatandaşı olan genç çocukları, büyükleri gibi "ılımlı" davramş tarzına sahip değiller. Bu toplulukların ergenlik çağındaki nüfusu içinde, geldikleri ülkelerde yaşanmakta olduğu gibi, ancak farklı nedenlerden dolayı dini uygulamalar ve Müslümanlık kültürü güç kazanmakta.

Aynı zamanda bazı uzmanların ortaya koymuş oldukları gibi, Körfez Savaşı'nın Avrupa'daki Müslüman toplulukları üzerindeki etkileriyle kıyaslandığında, İsrail'in canavarlıklarıyla ağırlaşan ve 11 Eylül olayları ile daha da şiddetlenen ikinci *intifada,* Avrupa şehirlerindeki genç göçmenleri çok daha derinden etkilemiş durumda. AB'nin Akdeniz stratejisi, İsrail-Filistin çatışmasını çözmek –Amerikan stratejisi bunu yapmalarını yasaklıyor– ve bu şekilde Avrupa'daki etkilerini daha kolayca ele alınabilir hale getirmek yerine, yüzeysel kalıyor, nedenlere tepki vermek yerine semptomlara tepki veriyor ve bunu yapabilmek için de Güney Akdeniz'de ülkelerin devletlerinin ve sivil toplumlarınm

71- Robert Bistolfi, "L'Europe et la Méditerranée, une entreprise virtuelle", Confluences, sayı 35, sonbahar 2000, s. 5.

*Antik çağın ünlü geometri problemi. 1882 yılında bu problemin çözümünün olanaksız olduğu kanıtlandı – ç.n.

müdahalesine ihtiyaç duyuyor. Ortak toplantılarla, konferanslarla, Akdeniz forumlarıyla ve kurumsal anlaşmalar tarafından oluşturulan yasal kısıtlamalarla düşmanların ortaklar haline getirilebileceğine –en azından insanları bunun mümkün olduğuna inandırabileceklerine– inanıyorlar.

Güney Akdeniz'de yer alan Arap devletlerini kapsamak, bunların İsrail'le "alışveriş" içinde olmalarını, ekonomik, diplomatik ve STK sözleşmeleri yapmalarını sağlamak ve aydınlarını ve iş adamlarını ortak forumlarda bir araya getirmek açısından yaşamsal önem taşıyor. Bunlar Avrupalı strateji uzmanları tarafından uygulamaya konulmuş olan yüksek profilli önlemler; ancak bunlar gerçeklikle uğraşmaktan çok ondan kaçmak üzere tasarlanmış önlemler. Bu önlemler ayrıca zamanın en iyi ilaç olduğu –daha öncesinde Oslo anlaşmaları tarafından insanların inanmalarının sağladığı gibi– uzun dönemde ekonominin çatışmaları azaltacağı ve onları sönümlendirerek sona erdireceği düşüncesine dayanıyorlar.

Arap ülkeleri bu oyunu oynamaya ikna oldular çünkü "ortak" mertebesine terfi ettiriliyorlardı. Fakat bu aynı zamanda onlara, siyasi kararlılığın yokluğuna ve Arap toplumlarındaki siyasi hareketsizliğe karşın kendi kamuoylarına bir türlü empoze edemedikleri uyumlaştırma ile ilgili olarak "Euromed'in kısıtlarını" suçlama olanağını veriyordu.

Barselona uzlaşması

Robert Bistofili, o mükemmel makalesinde[72] Avrupa Akdeniz projesinin "sanallığı"nı son derece yetkin bir biçimde tartışır ve taşıdığı yanılsamaları zekice tahlil eder. Onun tahlilini daha da ileriye taşıyarak Akdeniz'in her iki kıyısında yer alan ülkelerin, özellikle güney yakasında yer alan devletlerin, kendi sanal projelerine safdillikle inanıp inanmadıkları sorusunu sorabiliriz. Bu devletler ortaklık söylemiyle bağımlılığın acı gerçeklerinin, birbiriyle bağdaşmadığının, toplumlarının öngörülebilir marjinal-

72- Robert Bistolfi, "L'Europe et la Méditerranée, une entreprise virtuelle", Confluences, sayı 35, sonbahar 2000, s. 5.

leşmesinin ve önerilen önlemlerle Filistin sorununu çözmenin olanaksız olduğunun farkında değiller mi? Kuşkusuz ki, politika sinik bir iş, ancak bu onların aldıkları tutumu açıklamak için yeterli değil. Bizim hipotezimiz, Güney Akdeniz devletlerinde siyasi yöneticilerin ve egemen sınıfların artık kendi toplumlarını yönetecek meşruluğa sahip olmadıkları şeklinde. Kendi sorumluluklarının yerine küreselleşmenin, ortaklığın gerekliliklerinin ve ekonomilerini dışa açmanın yol açtığı kısıtlamalardan sorumlu olan "dışsal faktörleri" geçirerek, kendi iktidarlarının sorgulanmasına yol açacak olan politikalar konusunda yaygın bir konsensüs oluşturma görevinden kaçınabiliyorlar. Küreselleşmenin getirdiği "kısıtlar" ve Avrupa ile "ortaklık" bu şekilde kendi kaçınılmazlıklarını vurgulayan ("hiçbir şey yapılamaz", "ya bu olacak ya da geriye doğru gideceğiz" vb.) yerel yöneticiler tarafından zekice kullanılıyor. Bunlar kendi meşruiyetlerini kendilerinin dışarıdan dayatılan ekonomik kuralsızlaşmanın "yöneticileri" olduklarını söyleyerek sağlıyorlar. Bu da belirsizliklerin, uzlaşmaların ve ideolojik manipülasyon girişimlerinin ortaya çıkmasına yol açıyor. Solcu aydınlar ve siyasi militanlar neoliberal küreselleşmenin bugünkü biçimlerini tahlil ediyorlar ve sert bir biçimde eleştiriyorlar ve Barselona sürecini bunun bir parçası olarak görüyorlar. Ancak bu insanlardan, kendilerini kamuoyuna dış güçlerin dediklerine razı olmaya "zorlanmış" gibi göstermek için, zekice onların karşı söylemini benimseyen bizzat aynı "yöneticiler" tarafından istifade edilebilir ve çoğu durumda da ediliyor.

Bu meşruiyet onu yine kendilerinin oluşturduğu "iyi yönetişim" kıstasına göre değerlendirme fırsatını elinde tutan Avrupalı ve küresel kurumların desteğine sahip. Ekonominin dışa açılması, özelleştirme ve benzerleri demokratikleşmeyi mümkün kılacak olan modernleşmenin önkoşulları olarak sunuluyor. Bu yola giren yöneticiler, sağladıkları destek yerli toplumsal ve siyasi güçlerin desteğinden çok daha önemliymiş gibi görünen yabancı kurumlar tarafından korunuyorlar. Arap yöneticiler kendi eylemlerini haklı göstermek için şu iki söylemi akıllıca kullanıyor-

lar: Samir Amin alaycı bir biçimde bunların zamanımızın "memalikleri" olduklarını söylüyor. Bu modelle, hükümetlerin otoriterizmi, yalmzca pazarlarını dışa açma talimatına uygun davranmaları koşuluyla hoş görülüyor. Böylelikle bütünüyle kendine özgü bir durumla, Batılı "demokratik" devletlerin desteğini alan siyasi otoriterizmin ekonomik liberalizmle bir araya gelmesiyle karşı karşıyayız. Bu model aym zamanda Akdeniz'in güney yakasındaki ülkeler arasındaki ulusal ya da daha çok milliyetçi düşmanlıkları vurgulama gibi bir "fazileti" de var; bu şekilde özmerkezli bölgesel dinamikler daha da fazla güç kazanıyor.

Fas Tunus'la, Mağrib Maşrık'la (Mısır'la başlayan Doğu Arap devletleri) rekabete sokuluyor. Yerel yöneticiler için önemli olan şey, komşularınınkine kıyasla daha "iyi" koşullar içeren sözleşmelerin altına imza atabilmek. Avrupah devletler esas olarak Güney Akdeniz ülkelerinin sürecin uygulamaya konmasına tam olarak bağlı kalmalarıyla ve toplumlarının "işe yarar" bölümlerini, özellikle, sivil toplum diye adlandırdıkları şeye mükemmel bir biçimde denk düşen siyasi ve kültürel bir kategori icat ettikleri orta sınıflarını sürece katmalarıyla ilgileniyorlar. O zamandan bu yana koşullara dönüşen gereklilikler, AB devletleri tarafından yerel yetkilileri örgütlenme ve basın özgürlüğüne ve çok partiliğe saygılı davranmaya zorlamak üzere daha kalın çizgilerle formüle edildi. Samir Amin, Arap dünyası toplumlarında, özellikle de Mısır'da STK'ların ortaya çıkışını ve bunun zorunlu kıldığı siyasi konuları[73] yetkin bir biçimde tahlil ediyor. Son istatistikler, Cezayir'de son birkaç yıl içinde, dış ticaret üzerindeki devlet tekelinin kaldırılmasının ardından kurulan kırk bin "ithalat-ihracat" şirketine yakın sayıda, otuz altı bin STK'nın yaratılmış olduğunu gösteriyor. Aslında bu yeni siyasi ve sivil rollerin kurumsallaşması, ilgili aktörler tarafından hızla benimsenişlerini ve ülke ve döneme göre, dil ve davranış alanındaki modalara yönelik olarak yaratmış olduğu delicesine hayranlığı açıklamak için yeterli değil.

73- Bkz. Bu kitabın 1. Bölümü.

Siyasi yöneticiler için özelleştirme asıl olarak iktidardakilerin çıkarma olacak biçimde kamu sektörünün parça parça ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Her ülkenin tarihsel gelişimine göre paylaşım egemen aileler, gruplar, klikler ve klanlar arasında az çok "adil bir biçimde" ve var olan, gözle görülen ve görülmeyen hiyerarşilere uygun olarak yapıldı. Dolayısıyla insanların siyasi ve mali mafyadan söz ettikleri Cezayir'de siyasi iktidar "iş dünyası"nın içinde kökleşti. Mısır'da buna "Fardi" sektörü deniyor, ancak her yerde süreç temelde aynı. İktidarı ellerinde tutanlar ilk olarak kendi ceplerini dolduruyorlar. Kimi durumlarda buna direnenleri ortadan kaldırmak konusunda tereddüt etmiyorlar: Cezayir'de yüzlerce orta kademe yönetici konumundaki kamu çalışam hapse atıldı ve kimi durumlarda fiziksel olarak ortadan kaldırıldı.

Kendi çıkarlarını korumak için her türlü önlemi alan AB devletleri ve Bretton Woods kuruluşları, bu duruma müdahale etmiyorlar. Reform kendi yolunda ilerliyor, kamu sektörleri özelleştiriliyor, devletler ekonomik faaliyetlerden ya da "ticaretten" adım adım çekiliyor: Esas olan süreci sonuna kadar götürmek ve bu şekilde onu "geri çevrilemez" hale getirmek ve bu sırada da onu, daha sinsi yanlarını "örtbas edecek" ünlü sivil toplumla bağlantılandırmak.

Barselona süreci, kendilerini daha boylu boyunca neoliberalizme adamaları beklenen, ortaklık anlaşmalarını imzalayan, bunların meclisler tarafından onaylanmasını sağlayan ve bütün tekno-yapıyı bunların uygulanması için zorlayan siyasi yöneticilerin büyük çaplı "ahlaki çürüme" süreci aynı zamanda. Daha sonra, Avrupa Komisyonu'nun koridorlarında alçak sesle söylendiği gibi, ehliyetsiz ve tembel yeni mal sahipleri süreci, satışa getirecekler. Her halükârda, reformun önündeki ana engel, öngörüldüğünden çok daha kolay bir biçimde ortadan kaldırıldı. Eski ideolojik hasımlar hiçbir girişimde bulunmadılar; ekonomik çıkarlar baskın çıktı ve kapitalizm bir kez daha ideolojinin olmadığı durumlarda en iyi şekilde işlediğini gösteriyor.

Bununla birlikte orta sınıflar –veya en azından bir kesimi– ve

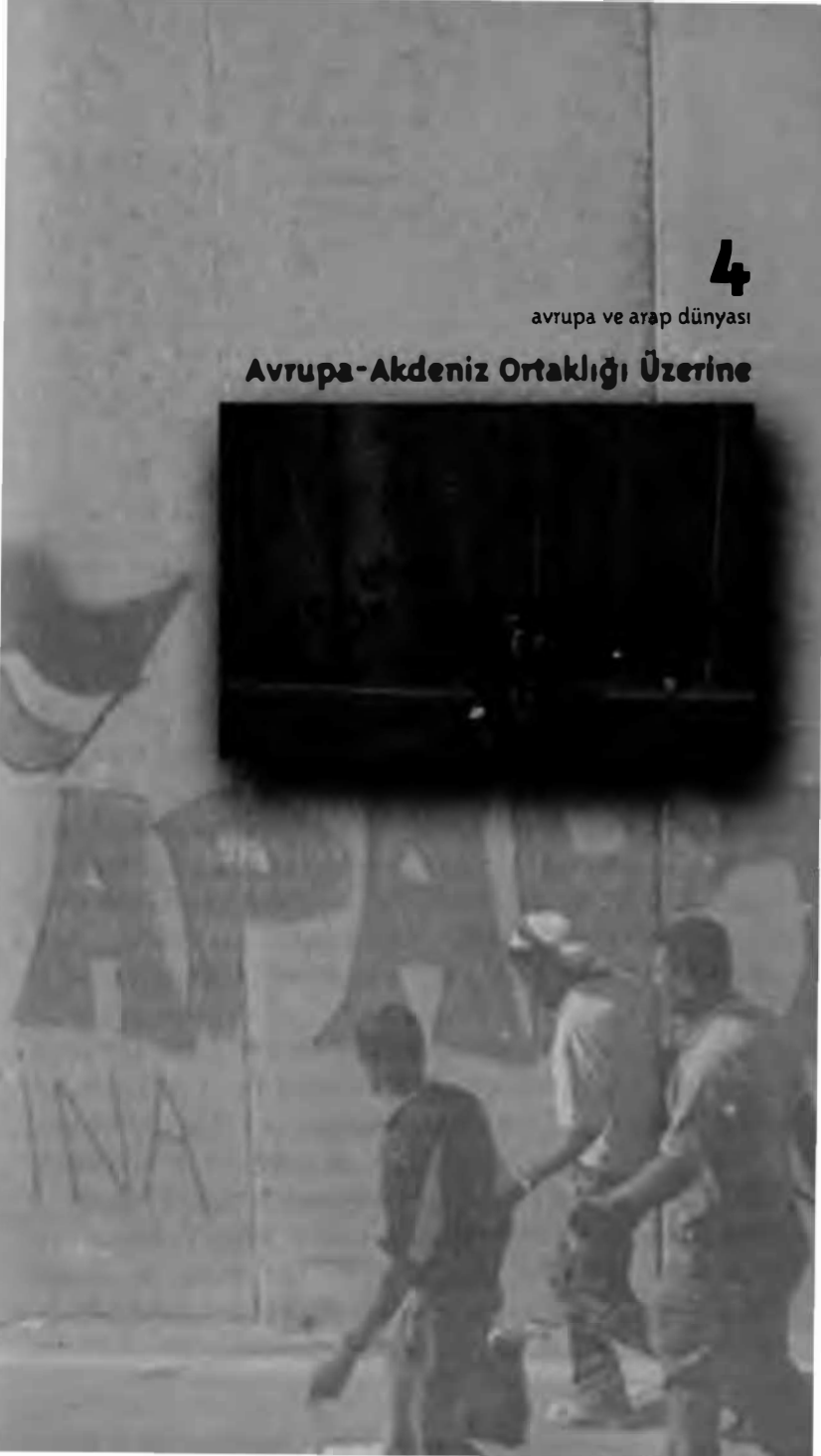
yönetici sınıflar anlaşmadan paylarını alırlarken –kuşkusuz bunlar bireyler değil, toplumsal kategoriler– reformların sadece "aşağıya doğru itebileceği" halk sınıfları ne durumdalar? Yeni Avrupa Akdeniz politikası, bireysel kimi istisnalar dışında bunların, yaşam standartlarının karşı durulamaz ve sürekli olarak kötüleşmesinden kaçmalarını olanaksız hale getiriyor. Elimizde bugünkü eğilimleri durdurabilecek direniş biçimleri ile ilgili olarak kesin bir veri olmadığından, herhangi bir varsayım ileri sürmek bütünüyle spekülatif olacaktır.

Şu an için zayıf "alternatif" hareketler, sendikalar ve demokratik örgütler eylemlerinde aydın ve üniversite çevrelerine hapsolmuş durumdalar. Mevcut seferberlikler çoğunlukla insanî yardım örgütleri ve dinî örgütler tarafından düzenleniyor. Bazen, Cezayir'de olduğu gibi, köylerde veya hatta küçük kasabalarda kamu harcamalarını, sosyal konutların veya Avrupa'dan gelen yardım paralarının dağıtımını izleyen organlar oluşturuluyor. Fas'da "genç işsiz mezunlar" bir kamu istihdam sürecine müdahale ettiler ve bu örgütler kendi ayakları üzerinde durabilen sendikalar gibi hareket ediyorlar. Tunus'ta internet, insan haklarını savunan örgütlerin gerek güvenlik güçlerinin canavarlıkları, gerekse de ekonomik reform sürecine eşlik eden ahlaki kokuşma ile ilgili bilgileri yaymalarını mümkün hale getirdi. Yine de şu anda, küreselleşmeye direnen bölgesel bir dinamik kendisini uluslararası hareketlerle birleştirmediği sürece, bu kapalı, çatışmalı yapıdan herhangi bir çıkış yolu görebilmek zor.

4

avrupa ve arap dünyası

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Üzerine

Arap dünyası güçsüzlüğü içinde fosilleşmiş durumda

Arap dünyasında, kelimenin dar anlamıyla bir "ulus"a olmasa bile, bir kültürel topluluğa ait olma duygusunun son birkaç on yıl içinde güç kazanmış olduğu bir gerçek. Buna bakarak, bu duyarlılığın aynı zamanda Arap devletleri arasında ciddi bir işbirliğinin kurulmasına hizmet etmesi ya da hatta bu devletleri bir tür siyasi birlik (konfedere, federal veya üniter) oluşturma çabasına girişme konusunda harekete geçirmesi beklenebilir. Ancak gerçekte durum hiç de böyle değil; uygulamada, işbirliği / bütünleşme, nispeten ayrı nedenlerle ve Arapların aynı dili konuşuyor olmalarının sağladığı avantaja karşın, Sahra dışı Afrika'da olduğu kadar önemsiz düzeyde.

Bugün adı Arap Devletleri Birliği olan Arap Birliği, UNO* modeline uygun olarak, üyelerin egemenliklerini tam olarak koruduklarını ve bundan uluslarüstü otoriteler lehine, kısmen bile olsa asla feragat etmedikleri bir devletlerarası örgüt olarak şekillendirildi. Bu anlamda Arap Devletleri Birliği, Avrupa Birliği'ne

*Birleşmiş Milletler Örgütü; United Nations Organization – ç.n.

değil, fakat OAU'ya* ve Amerikan Devletleri Örgütü'ne benzemektedir.

Birliğin kuruluşunu aynı zamanda Pan-Arabizmin sönük bir ikamesi olarak görmek gerekir mi? Birlik kendi tarihi boyunca, Birleşmiş Milletler ailesini model alan, ancak uygulamada gösterişsiz sonuçlara ulaşabilen –çok sayıda, standart kalitede ancak çok az somut kazanım sağlayan araştırma, rapor ve proje üreten– bir dizi uzmanlaşmış devletlerarası Arap örgütü oluşturdu.

Bu şekilde, bölgede bütünleşme çabaları başka boyutlar aldı. Gerek Pan-Arabizmin zaferi, gerekse Cezayir kurtuluş savaşının patlak vermesiyle belirlenen ve 1967 yılında üçüncü İsrail-Arap savaşında yaşanan yenilgiye kadar süren birinci evrede, bu tür çabalar –en önemli kilometre taşı Mısır ve Suriye'nin bir araya gelerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (1957–1961) oluşturmalarıydı– güçlü siyasi katkıları seferber ederek –başlangıçta kısmen bile olsa– bu Birliği gerçekleştirmeye yönelikti. Ne var ki, Arapların birleşme girişiminin bu biçiminin başarısızlığa uğraması Nasır / Baasçı strateji için ölüm çanlarını çaldı ve komşu devletlerin hükümetleri arasında (Cezayir-Fas, Suriye-Irak, Suudi Arabistan-Yemen ve Irak-Kuveyt) düşmanlıkların dizginlerinden boşanmasına ve hatta çatışmaların yaşanmasına yol açtı.

Aynı zamanda, 1973'den itibaren, petrol gelirlerinin beklenmedik biçimde artmasının sağladığı avantaj bir süre için Pan-Arap popülizminin radikal siyasi iradesinin yerini aldı. Bu beklenmedik gelir artışına yoksul ülkelerden (Tunus, Mısır, Sudan, Filistin, Lübnan, Suriye ve Yemen) iç göçmenlerin zengin petrol ülkelerine (Libya, Irak ve Körfez ülkeleri) büyük çaplı akışı eşlik etti. Ardından, Körfez ülkeleri kendilerini bu tür bir "işgal"le tehdit ediliyormuş gibi hissederek tepki gösterdiler ve daha önce belirtildiği gibi, göçmen emek gücünü giderek daha fazla Pakistan, Hindistan ve Filipinler'den gelen emek gücü ile ikame etmeye başladılar. Diğer açılardan beklenmedik bir biçimde artan petrol gelirleri önemli miktarda kamu transferini finanse etti. Ne var ki bu transferler bütünleşmeye yönelik projelerin bir koşulu

*Afrika Birliği Örgütü – ç.n.

olarak görülmek yerine, devlet sübvansiyonları genellikle egemen sınıfların özel tüketim ihtiyaçları için ve halkın tüketim ihtiyaçları için harcandı. Bu sonuç bütünüyle öngörülebilir nitelikteydi. Körfez ülkelerinin aşırı-muhafazakâr yöneticileri, hiçbir zaman için sorgulamayı düşünmedikleri liberal küreselleşmenin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyacılığının taleplerinin iletişim kanalları gibi hareket ettiler. Bu hükümetler, 1990-91 Körfez Savaşı'nın sonrasında bölgede Amerika'nın askeri varlığının sürekli hale gelmesinin ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin yarı-protektorası*haline geldiler. Aynı zamanda siyasi İslamla ilişkili olup, Amerika Birleşik Devletleri'yle bağlılık yemini eden başat hareketlere sağlanan mali destek, siyasi İslam, Arapların birliğine hiç ilgi göstermediği ve bu nedenle onun yerine "Müslüman Ümmet" için çağrıda bulunduğu için, "petrol gelirlerindeki beklenmedik artış"ın olumsuz bir görüntüsünü sunuyor. Arapça'da petrol gelirlerinde yaşanan bu beklenmedik artışla ilgili olarak, bu sürpriz gelir artışının (*el fevra*) devrimin (*el tevra*) yerini aldığını öne süren, İngilizce'ye çevrilmesi olanaksız bir kelime oyunu var. Nihayet, petrol gelirlerindeki beklenmedik artış şurada ya da burada kimi özel yatırımları da finanse etti. Ancak burada da yatırımlar, liberal küreselleşme dışında herhangi bir gelecek tasavvur edemeyen orta sınıfların asalaksı kompradorlarını güçlendirmeyi hedefleyen politikaların bir parçası olarak biçimlendirildi.

Bu koşullar altında Arap dünyasında bölgeselleşme / bütünleşme son otuz yıl boyunca sürecin adına layık olabilecek herhangi bir gelişme sağlamakta başarısız oldu. Sahra dışı Afrika gibi Arap dünyası da dünya sisteminde ancak ikincil konumda olabilirler. Arap dünyasının petrol ihracatının hacmi, gerçekte ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak ve dünya pazarlarının şekillendirilmesine yardımcı olacak etkin bir sanayileşmenin yerini alamaz. Sahra dışı Afrika'da olduğu gibi (Gabon), Arap dünyasında da pek çok "marjinalleşmiş yoksul" ülkenin yanı sıra birkaç "marjinalleşmiş zengin" ülke (Körfez ülkeleri) yer ahyor.

*Güçlü bir devletin koruma ve mandası altında olan küçük devlet – ç.n.

Her iki grup da kendilerini dünya sistemini şekillendirmeye yardımcı olacak aktif ajanlar olarak kabul ettirebilecek araçlardan yoksunlar. Bölgenin petrol arzı Batılı tüketiciler için yaşamsal bir önem taşıyabilecek olsa bile, Arap ülkeleri sisteme tek yanlı olarak uyarlanmak zorunda olan pasif ajanlar olmaktan kurtulamıyorlar.

Bu nedenle Arap dünyası tarihinde kendisine özgü projelerin bulunmayışı ile belirlenen bir dönemden geçiyor. Bu nedenle diğerlerinin inisiyatifi ele alarak, Arap ortaklarına "öneriler" dayatıyor olmalarında şaşırtıcı bir yan yok.

Bu şekilde, Ortadoğu'yu, ortadan kalkmış olan Sovyetler Birliği'ni başından attığından bu yana yalnızca kendi otoritesi altında yer alan (Avrupalılar yalnızca onun bölgedeki mevcudiyetini desteklemeye davet ediliyorlar) öncelikli bir alan olarak gören Amerika Birleşik Devletleri, iki müttefiki İsrail ve Türkiye (ve Körfez ülkelerinin hükümetlerinin koşulsuz desteği) ile birlikte Ortadoğu "ortak pazar projesini" hazırladı. Bu proje yalmzca İsrail'in işgal altındaki Filistin'de yayılmacı uygulamalarını bantustana* indirgeyerek meşrulaştırmıyor fakat aynı zamanda Siyonist devlete çokuluslu şirketlerle bölgedeki ülkeler arasında vazgeçilmez mali ve teknolojik arabulucu olarak işlev görme avantajını da sunuyor. Bu bağlamda "bölgeselleşmeden" ancak liberal küreselleşmenin ve Amerikan hegemonyacılığımn çerçevesi içinde ve onların çıkarına işleyen bir Kuzey-Güney projesi (Amerika Birleşik Devletleri, Israil, Ortadoğu bölgesi) olarak söz edilebilir.

Avrupa, kendi adına aynı mantığa uygun düşecek biçimde bir "Avrupa-Akdeniz ortaklığı"nın oluşturulmasına yönelik şartlı öneriler yaptı. Bu proje daha şimdiden başarısızlığa uğramış olsa bile, Mağrib-Maşrık arasındaki çatlağın derinleşmesine neden oldu. Aslında, Avrupa Birliği ile yaptıkları ortaklık anlaşmaları sonucunda Mağrib ülkeleri Avrupa'nın (sağladıkları taşeron üretim karşılığında kendilerine az bir ödeme yapan) üretim sistem-

*Günümüzde gerçek bir meşruluğu ya da gücü bulunmayan bir ülkeyi ya da bölgeyi anlatmak için kullamlan bir sözcük – ç.n.

lerine Maşrık ülkeleriyle olduğundan çok daha fazla bütünleşmiş durumdalar. Amerikan siyasi jargonunda yer alan "yükün paylaşılması", burada ifadesini Ortadoğu'yu ve onun petrol kaynaklarım Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Mağrib'i ve onun göçmenlerini Avrupa'ya tahsis eden bir işbölümü olarak buluyor.

"Avrupa-Akdeniz" ortaklığı

Avrupa ve Arap dünyası, coğrafi yakınlıkları ve Hıristiyanhğı ve Müslümanhğı başlatmış olan ortak Helenistik atalarından dolayı bütün tarihleri boyunca karmaşık ilişkiler içinde oldular. Buna karşılık, bugün bildiğimiz haliyle "gelişmiş" Avrupa ile "azgelişmiş" Arap dünyası arasındaki ayrımın oluşması çok daha sonra, kapitalizmin Güney kesimini, kısa süre önce sona eren (Britanyalılar Mısır'ı sadece 1954 yılında terk ettiler ve hatta 1956 yılında bu ülkeye geri dönmeye dahi çalıştılar; Fransızlar Cezayir'in bağımsızlığını 1962 yılına kadar tanımadılar) zorla sömürgeleştirmesiyle ortaya çıktı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa ile Arap dünyası arasındaki ilişkiler Amerika Birleşik Devletleri'nin egemen jeopolitik ve jeostratejik mantığına oturdu. Sovyetler Birliği Arap dünyasımn özerk kalkınma çabalarını desteklerken, Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı (NATO) Arap dünyasım gerçekte bir düşman olarak gördü. Bölgeden çekilmiş olan Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri'nin burada tek başına at oynatmasına izin verdi; bu şekilde Türkiye, İsrail ve Körfez ülkelerinin hükümetleri gibi sadık müttefiklerinin desteği Avrupa'ya yaşamsal öneme sahip petrolün tedarikini güvence altına alma olanağını veriyordu.

Sovyet rakibin yok olması Avrupa Birliği ile Arap dünyası arasında gerçek bir işbirliğinin ortaya çıkmasına yönelik yeni olasılıkları mı müjdeliyordu? Belirli bir noktada, Avrupa'mn inisiyatifi ele alıp 1995 yılında Barselona'da "Avrupa-Akdeniz" ortaklığı olarak adlandırılan bir öneriyi formüle ettiği zaman, böyle düşünmek mümkündü. Bugün bu sürecin sadece "bir durgunluk" içinde değil, fakat bir çöküş içinde olduğu görülebilir.

Bu çöküş, proje kabul edilemez ve akıl almaz bir ilke temel

ahnarak tasarlanmış olduğu için yaşandı ve bu nedenle projeyi destekleyenlerin bazıları iyi niyetli ortaklar olsalardı bile projenin uygulanması mümkün olmayacaktı. Avrupalı ortak şu anda sadece Akdenizli Avrupalılardan değil, fakat Avrupa Birliği üyesi diğer bütün ülkelerden oluşuyor. Bu, Avrupalıların, hiç kimse tarafından sorgulanamayacak olan hakkıdır (ortak çıkarları paylaştıklarını düşünme ve ortak bir gelecek tasarlama hakkı). Bu, ilgili her ülkenin de aynı zamanda Avrupalı projeyi bugünkü haliyle eleştirme hakkına (kimi insanların yaptığı gibi) sahip olmasına karşın, bütün Avrupalılar için tartışma götürmez bir haktır.

Diğer ortak ise tuhaf bir konumda; Akdeniz'in güney ve doğu kıyısı boyunca yer alan denize kıyısı bulunan birimlerden oluşuyor. Bununla birlikte bu denize kıyısı olan bu unsurların çoğu, farklı bir dünyaya, Arap dünyasına ait olan Arap ülkeleri. İster milliyetçi Arap olsun ister olmasın, bu dünya var olmaya devam ediyor ve bu nedenle Arap dünyasının kimi ortak eğilimlerinin, belli bir ortak çıkar duygusunun ve çağdaş dünya ile bütünleşmesi konusunda ortak bir görüşünün olabileceğinin kabul edilmesi gerekiyor. Akdenizli Arap ülkelerinin Akdenizli olmayan Arap ülkelerinden ayrılması aslında kabul edilemez. Dolayısıyla gerçekte ihtiyaç duyulan şey bir Avrupa-Arap anlaşmasıdır; diğer bir deyişle bütün Avrupa ülkeleri ile Akdenizli olup olmadıklarına bakılmaksızın bütün Arap ülkeleri arasında yapılacak bir anlaşmadır. Akdenizlilik kavramı ancak bütün Akdeniz'e kıyısı olan ülkeleri ortak denizin sorunları etrafında, sözgelimi çevre kirliliği alanında, bir araya gelmelerini gerektiriyorsa anlamlıdır. Avrupa ile Arap dünyası olarak bilinen Güneyin bu küçük bölümü arasındaki ilişkilerin geleceği bu dar temel üzerinde tasarlanamaz.

Diğer yandan Barselona Konferansı (1995) dönemi, aynı zamanda Araplarla İsrail arasında Amerikalıların önderliği altında teşvik edilen belirli bir tür barış dönemi olan Madrid ve Oslo Konferansları dönemiydi. Bu şekilde Avrupalılar, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve İsrail'in stratejisini tamamlayan, sözü edilen barışın, yani işgal altındaki Filistin topraklarında bir bantusta-

nın –bunun için daha iyi bir terim bulunamazdı– kurulmasına eşdeğer olduğundan peşinen kabul edilemez olarak görülmesi gereken bir temel üzerinde tasarlanmış olan bir tür barışın, içeriğini zorla kabul ettirmeyi hedef alan bir stratejiyi uygulamaya koydular.

Avrupa-Akdeniz projesi işte bu anda ve bu coğrafi bağlamda tasarlandı. Proje, yeni uluslararası ekonomik durumu Araplara İsrail'in bölgeye entegre edilmesini dayatmak için kullanmaya ve Avrupa ile Arap ülkeleri arasındaki işbirliği için Arap ülkelerinin kendileri ile İsrail arasında benzer bir işbirliği içine girmelerini bir koşul olarak ileri sürmeyi içeriyordu. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, bu apartayd döneminde Avrupa'nın, Afrika devletlerini Avrupahlarm kendilerine önerdikleri destek ve işbirliğinin bir koşulu olarak Güney Afrika ile resmî olarak diplomatik ve diğer tür ilişkiler geliştirmeye zorlamasına benziyor.

Bir apartayd ülkesi olarak İsrail sistematik etnik temizlik politikası uygulamakta. İsrail'e bırakın destek olmayı, bu ülkenin hoş görülmesi bile kabul edilemez. İsrail dünya üzerindeki bütün uygar ülkeler tarafından boykot edilmelidir.

Şu anda Filistin'de yaşanmakta olan trajedi, İsrail'e karşı, bu devlet, Filistin Devleti'ni tanıyıncaya kadar, ciddi bir boykotun gerçekleştirilmesini sağlayacak etkili önlemler eşliğinde güçlü bir uluslararası siyasi müdahale yapılmasını gerektiriyor. Avrupa, Kosovo'ya Filistin'den çok daha küçük bir davayı savunmak için, büyük bir tantanayla müdahale etti, ancak kişisel olarak Madrid ve Oslo anlaşmalarım kişisel olarak reddettiğini ilan etmiş gerçek bir savaş suçlusuna emanet edilmiş olan İsrail hükümetinin canının çektiğini yapmasına izin veriyor! Yugoslavya örneğinde Avrupa yalnızca Washington tarafından daha öncesinde alınmış olan bir karara destek verdi. Avrupa tam tersi yönde hareket etmeli ve Filistin konusunda özerk bir tutum takınarak kendisini açıkça sorunlu olan Amerika Birleşik Devletleri'nden uzaklaştırmak zorundadır. Bu aynı zamanda siyasi Avrupa'nın gerçekte var olmadığını kamtlıyor.

Avrupa'nın "Avrupa-Akdeniz ortakhğı" için yaptığı öneriler

aynı zamanda, Avrupalı kurumların kendi önerilerini, büyük ölçüde itibar yitirmiş olan "yardım" terimi yerine, "karşılıklı kalkınma", "ortaklık" ve "ortak kalkınma" çerçevesine uyacak şekilde şekillendirecek "yeni çabalar" gösterdiklerini iddia ettikleri bir ekonomik bileşen içeriyor.

Bu "ortaklık" önerilerinin bir tahlili yapıldığında bunların hiç de iddia edildiği gibi bir şey olmadıkları görülebiliyor. Bütün bu öneriler, Amerika Birleşik Devletleri, DTÖ, Dünya Bankası ve IMF tarafından formüle edildiği şekilde küreselleşmiş neoliberalizmin kendine özgü dışa kapalı mantığına (pazarları dışa açmaya, yabancı yatırımı "mümkün kılan" koşulları yaratmaya, kuralsızlaştırmaya ve korumanın azaltılmasına vb.) uygun düşüyor. Ayrıca Yapısal Uyum Programı adı verilenler de dahil olmak üzere, bu güçler tarafından tammlanmış olan kurallara tabi olmak Avrupa'nın önerilerinin uygulanması için bir önkoşul olarak formüle ediliyor. Avrupa'nın önerilerinin hem siyasi hem de ekonomik boyutları, halen iki ayaklı egemen düzenlemenin bir parçasını oluşturuyor: Liberal küreselleşme ve Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyacılığı. Bu iki unsur birbiriyle içsel olarak bağlantılı. Liberal küreselleşmenin kendine özgü mantığını kabul etmek, egemen sermayenin çıkarlarına öncelik ya da özel bir önem vermek anlamına geliyor. Her halükârda Avrupalı egemen sermayenin çıkarları, özünde Kuzey Amerikalı egemen sermayenin çıkarlarından farklı değil. Elbette, aralarında çelişkiler var, ancak bunlar bir ülkenin çokuluslu şirketleri arasında yaşanabilecek olanlarla aynı türden ticari çelişkiler. Avrupa'nın Amerika Birleşik Devletleri karşısındaki olası özerkliği bu temelde sağlanamaz.

Aym zamanda Avrupalı ortak tarafından dayatılmakta olan başka koşullar da var. Ortaklık anlaşmalarının teorik bir koşulu olarak insan haklarına saygı duyulmasına göndermede bulunmak arzu edilir bir şey midir? Kuşkusuz, hükümetler tarafından koşullarını yerine getirme niyeti olmadan imzalanmış olsalar bile, çok taraflı anlaşmalar bir sistemin kurbanları tarafından kaldıraç olarak kullanılabilir. Ne var ki, bu araç en iyi durumda

marjinal kalacaktır çünkü demokrasi en başta halkın meselesidir ve ilgili ülkenin kendi içinde çözüme kavuşturulması gerekir. Bu alanda enternasyonalizm çok faydalıdır ancak değişim ancak iç mücadeleler ve demokratik güçlerin seferber edilmesi yoluyla güçlendirilebilir. Dış varlıkların yapabileceği şey bunları tam olarak desteklemek ve onlara karşı mücadele etmemektir.

Ne var ki, Büyük Güçlerin (bu durumda Avrupa) demokrasi adına yapmayı planladıkları bu türden müdahalelerin amacı kuşku uyandırıcı nitelikte. Çok sayıda bulunabilen ve apaçık görülebilen "çifte standart" örnekleri bu tür müdahalelerin tamamıyla sinik olduğunu gösteriyor: Bu araç bir düşmana karşı onu zayıflatmak için kullanılıyor ancak bir müttefik karşısında bir kenara bırakılıyor. Üstelik şu anda hakim olan anlayış, moda olan jargonu kullanmak gerekirse, iyi yönetişim; diğer bir deyişle kabul edilebilir yönetilebilirlik. Ne yazık ki bu demokrasiyi, toplumsal, bireysel ve kolektif hakları, çalışma hakkını, eğitim, sağlık ve bir kişinin kendi ülkesinde ve dışında özgürce hareket edebilmesi hakkını tanımadan, çok partili sistemle, resmi seçimlerle ve bir dizi temel bireysel hakka saygı duyulmasıyla sınırlandıran yetersiz bir kavrayış. Yine de haklar birbirinden ayrılamaz unsurları içeren yekpare bir küme oluşturuyorlar. Eğer bunlara diğer haklar tarafından eşlik edilmezse, o zaman siyasi haklar kötüye kullanılabilir ve kötüye kullanılmaktadır da. Ve dolayısıyla bu da halkın gözünde demokrasinin itibarını yok etmekte, onun ilkelerinin altını oymaktadır.

ek

avrupa ve arap dünyası

Arap Dünyası ile İlgili Temel Veriler

Nüfus verileri

Nüfus (milyon kişi)

1960	92,4
1994	236,0
2000	272,4
Toplam ölüm oranı	0,8

Nüfus artışı (%)

1960-94	2,8
1994-2000	2,4
Nüfusun ikiye katlanacağı yıl	2023
Toplam doğum oranı	3,3

İnsani Kalkınma

İnsani Kalkınma Endeksi (İKE)

Yaşam beklentisi (yıl)	62,9
Yetişkinler arasında okur yazarlık (%)	54,7
Okullaşma oranı, herhangi bir eğitim düzeyinde (6 ile 23 yaş arasındakilerin %'si olarak)	58,0
Kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	4.450 $

Toplumsal Cinsiyete Bağlı İnsani Kalkınma Endeksi (TCİKE)

Yaşam beklentısi (yıl)	kadın	64,8
	erkek	62,0
Nüfusun %'si olarak yetişkinler içinde okur yazarlık oranı	kadın	40,6
	erkek	66,9
Okullaşma, bütün düzeylerde nüfusun %'si olarak	kadın	53,7
	erkek	63,3
Hanehalkı geliri içinde sahip olduğu oranı	kadın	21,7

Arap ülkelerinin İnsani Kalkınma Endeksine göre sınıflandırılması (İKE)

Yüksek insani kalkınma düzeyine sahip olan beş Arap ülkesi
(İKE 0,800-0,870)
Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Libya, Kuveyt, Katar

Orta düzeyde insani kalkınma düzeyine sahip olan on bir Arap ülkesi
(İKE 0,530-0,794)
Cezayir, Fas, Suudi Arabistan, Umman, Mısır, Filistin,* Irak, Suriye, Ürdün, Tunus, Lübnan

Düşük insani kalkınma düzeylerine sahip olan altı Arap ülkesi
(İKE 0,319-0,412)
Komor, Somali, Cibuti, Sudan, Moritanya, Yemen

*UNDP tarafından bir sınıflandırma yapılmadığı için GSYİH/ kişi'ye göre yapılan sınıflandırma.

Sağlık

İnsani Kalkınma Endeksi (İKE

Yaşam beklentisi (yıl)	1966	45,5
	1994	62,9
Sağlık hizmetlerine erişim (%)	1985-87	77,0
	1994	87,0
İçme suyuna erişim (%)		76,0
Sağlık tesislerine erişim (%)		52,0
Bir yaşındaki çocukların aşılanma oranı (%)		
vereme karşı		93,0
kızamığa karşı		83,0
Sağlık işçileri tarafından gerçekleştirilen doğumlar (%)		58,0
5 yaşın altındaki çocuklar arasında kilo eksikliği (%)	1975	20,0
	1995	14,0
Çocuk ölümleri (%)	1960	16,6
	1995	14,0
Verem vakaları (her 100.000 kişi)		41
Sıtma vakaları (her 100.000 kişi)		89
Sigara tüketimi / yetişkin (baz yıl olan 1970'de 100)		153
Kişi sayısı / tıp doktoru (1994)		1.516
Özürlü insanlar (%)		2
GSYİH'nın %'si olarak sağlık harcamaları	1960	0,9
	1986	1,8
	1990	2,9

Gıda Güvenliği

Gıda üretim endeksi / kişi (baz 1979-81'de 100)	121
Günlük kalori alımı / kişi	2.874
Balıkçılıktan elde edilen gıda kaynakları / yıl / inhab.	5 kg
Tahıl ithalatı (bin ton olarak)	34.873

Eğitim ve iletişime erişim

Eğitim

Okullaşma oranı (%)		58
Eğitim için yapılan kamu harcamaları (GSYİH'nın %'si olarak, 1980)		4,1
Yetişkinler arasında okur yazarlık oranı (%)	1985	53,0
	1994	54,7

İletişime erişim

1.000 kişiye düşen radyo sayısı	259
1.000 kişiye düşen TV sayısı	120
1.000 kişi için dağıtılan günlük gazete sayısı	45
100.000 kişi başına düşen yayınlanan kitap sayısı	4
1.000 kişiye düşen telefon hattı (sözleşmesi) sayısı	46
1.000 kişiye düşen faks makinesi sayısı	1

Kentleşme

Kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki payı (%)	1960	31
	1994	52
	2000	55
Toplam nüfusun yıllık artış oranı	1960-94	0,046
750.000 fazla sakini bulunan kentsel alanların nüfusunun toplam nüfusa oranı (%)		20
Kentsel nüfusa oranı (%)		40

İstihdam

Toplam aktif nüfus (%)		33
Aktif kadın nüfusu (%)	1970	23
Tarımda aktif nüfus (%)	1960	71
	1990	37
Sanayide aktif nüfus (%)	1960	11
	1990	22
Hizmet sektöründe aktif nüfus (%)	1960	18
	1990	42

Ekonomi

GSYİH 1994'te milyar $		607
GSYİH / kişi 1994 ($)	1988	1.820
	1994	1.978
GSYİH'nın yıllık artış oranı (%)		+2
GSYİH'nın yıllık artış oranı / kişi (%)	1965-80	+3,8
	1980-93	-0,4
Reel GSYİH / kişi 1994 ($)		4.450
Gelirin değişimi / kişi (doların 1987 yılındaki değeri üzerinden)	1960	989
	1970	1.893
	1980	2.757
	1990	1.740
	1994	1.595

Doğal kaynaklar

Toplam yüzölçümü (1.000 ha.)	1.201
Orman ve ağaçlık alan (%)	5,9
Tarıma elverişli topraklar (%)	4,4
Sulanan topraklar (tarıma elverişli toprakların %'si olarak)	18

Elektrik

Elektrik tüketimi (milyon Kws)		285.262
Elektrik tüketimi (baz yıl olan 1970'te 100)		1.233
Elektrik tüketimi / kişi (Kws)	1970	205
	1994	1.229

Petrol ve doğal gaz

Bilinen petrol rezervleri (milyar $)	507.7
Toplam dünya rezervi içindeki payı (%)	60,9
1993 yılında petrol üretimi (dünya toplamının %'si olarak)	27,5
Petrol ihracatı (dünya ihracatının %'si olarak)	40,1
Bilinen doğal gaz rezervleri (Gm3)	29.517
(Gm3 = milyar m³ çn.)	
Toplam dünya rezervi içindeki payı (%)	21,0
1993 yılında gaz üretimi (dünya toplamının %'si olarak)	11,8
Gaz ihracatı (dünya ihracatının %'si olarak)	12,4

İç ticaret 1992

İthalat (mio $)	120.038
İhracat (mio $)	140.969
Ticaret hacmi (mio $)	267.007
Toplan ticaret dengesi fazla veriyor ancak gıda maddeleri ticaretinde toplam denge eksi	
Gıda maddeleri ithalatı	Toplam ithalatın % 15'i
Gıda maddeleri ihracatı	Toplam ihracatın % 2,6'sı
Gıda maddeleri ticareti açığı (mil $)	146,2

Akdeniz bölgesinde doğrudan yatırımlar (milyon $)

	1987-92 yıllık ort.	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Cezayir	-	-59	22	-24	447	630	500
Kıbrıs	83	83	75	119	259	175	200
Mısır	806	493	1.256	698	636	891	1.076
İsrail	187	429	355	1.306	1.389	1.455	1.839
Lübnan	2	7	23	22	64	150	230
Malta	46	56	152	183	325	128	130
Fas	203	491	551	332	354	1.079	258
Suriye	67	176	251	100	89	80	100
Tunus	160	562	432	264	238	339	650
Türkiye	578	636	608	885	722	805	807
		2.840	3.728	3.798	4.539	6.093	6.013

Kaynak: CNUCED

Akdeniz bölgesine yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımı (toplam sermaye oluşumunun %'si olarak)

	1987-92 yıllık ort.	1993	1994	1995	1996	1997
Cezayir	-	-0,5	0,2	-0,2	3,6	5,1
Kıbrıs	6,5	5,6	4,9	7,0	15,0	10,6
Mısır	4,4	5,3	11,9	5,3	5,1	6,1
İsrail	1,8	2,9	2,1	6,4	6,2	6,9
Ürdün	1,8	-1,8	0,1	0,7	0,8	20,3
Lübnan	0,5	0,4	1,8	1,5	4,3	10,8
Malta	7,4	7,8	19,1	17,8	34,0	15,0
Fas	3,8	8,1	8,8	4,7	5,0	15,6
Suriye	1,4	1,8	1,9	0,7	0,6	0,6
Tunus	5,8	13,7	10,2	6,1	5,3	7,3
Türkiye	2,0	1,3	1,9	2,2	1,6	1,6

Kaynak: CNUCED

1998'de MEDA taahhütleri (_)

Genel veriler

İşletmelerin rekabetçi dönüşümü (IRD)	45.000.000
Entegre kırsal kalkınma / kaynak yönetimi	28.400.000
Gençlere ve spora verilen destek	6.000.000
Sağlık sektörüne verilen destek	20.000.000
Normalleşme için verilen destek / telekomünikasyonun düzene konması	5.000.000
Özelleştirmeye verilen destek	5.000.000
Bir garanti fonunun oluşturulması	30.000.000
Orman alanlarının entegre gelişimi (kuzey Fas)	24.000.000
İlköğrenim	40.000.000
Normal / kalite	15.500.000
Toplam	218.900.000

Fas — gösterge program 1996-98

	mio _	%
Sektör / program		
Yapısal uyum	120,00	26,40
1 – Yapısal uyum programı	120,00	
Ekonomik dönüşüme verilen destek	138,50	30,47
2 – Risk sermayesi (IRD)	45,00	
3 – Profesyonel eğitime verilen destek	38,00	
4 – Garanti fonu	30,00	
5 – Normalleşme ve kalite yönetimi	15,50	
6 – Özelleştirmeye destek	5,00	
7 – ANRT'ye verilen destek	5,00	
[Fas'ın Telekom Denetim Ajansı - - ç.n.]		
Sosyal eşitliğin güçlendirilmesi	195,98	43,12
8 – Kırsal alanlarda su ve hıfzıssıhha	40,00	
9 – Kırsal alanlarda yollar ve geçitler	30.00	
10 – Entegre kırsal kalkınma	28,40	
11 – Temel sağlık hizmetlerine verilen destek	20,00	
12 – İlköğrenime verilen destek	40,00	
13 – Gençlere ve spora verilen destek	6,00	
14 – Orman alanlarının entegre gelişimi	24,00	
15 – IRD borçlarının prim ödemeleri	7,58	
Toplam PIN 1996-98	454,48	100

Mısır — gösterge ulusal program (güncelleştirilmiş 1997-99)

	milyon (_)	%	Gözlemler
Ekonomik dönüşüme verilen destek			
Endüstriyel modernleşme programı	250	33,11	44. MED komitesi tarafından 15 Eylül 1998'te kabul edildi, özel finansman sözleşmesi 1998 yılının Aralık ayında imzalandı.
Mali piyasanın geliştirilmesi	30	3,97	Faaliyete geçiş muhtemelen II. MEDA'ya kadar ertelenecek
Profesyonel / yönetim eğitimi	60	7,95	Hazırlıklar sürüyor (komite MED 1999)
Ara toplam 1	340	45,03	
Sosyo-ekonomik istikrar için verilen destek			
Kalkınma için sosyal fon (II. evre)	1.055	20,53	MED komitesi tarafından 16 Temmuz 1997'de kabul edildi - özel finansman sözleşmesi 14 Nisan 1998'da imzalandı.
İlköğretim için program	100	13,25	MED komitesi tarafından 26 Eylül 1996'da kabul edildi - özel finansman sözleşmesi 14 Nisan 1998'da imzalandı.
Sağlık sektörü reform programına verilen destek	110	14,57	44. MED komitesi tarafından 15 Eylül 1996'de kabul edildi, özel finansman sözleşmesi 1998 yılının Aralık ayında imzalandı.
Ara toplam 2	365	48,34	
Çevre			
Çevre	50	6,62	Taahhut edilen 30,38 milyon _ IRD'nın faiz ödemeleri için prim - II. Kahire su arıtma (7.07 m _) - Gabal El Asfar su (10 m _) - Çevre kirliliğinin önlenmesi (2.81 m _) - Gri çimento (2.7 m _) - Gaz boru hattı projesi GASCO (7.8 m _)
Ara toplam 3	50	6,62	
Total	755		

Tunus – gösterge program 1996-98

Sektör / program	Milyon _	%
Yapısal uyum	180,00	50,4
1 – Ekonomik reforma verilen destek (I. FAS)	100,00	
2 – Ekonomik reforma verilen destek (II. FAS)	80,00	
Ekonomik dönüşüme verilen destek	99,00	27,7
3 – Profesyonel eğitim (MANFORM)	45,00	
4 – Risk sermayesi yeniden yapılandırma	15,00	
5 – Risk sermayesi özelleştirme	15,00	
6 – Özelleştirmeye destek	10,00	
7 – Tunus ekonomisinin rekabet gücünü artırmak için verilen destek	10,00	
8 – Yabancı yatırımların teşvik edilmesi (FIPA)	4,00	
Sosyal eşitliğin güçlendirilmesi	77,90	21,8
9 – Entegre kırsal kalkınma (DRI/GRN)	50,00	
10 – İstihdam yaratılmasına verilen destek	9.60	
11 – Lake Sud'un temizlenmesi işlemi: faiz primleri	9,25	
12 – III. ONAS temizleme işlemi: faiz primleri	9,05	
Toplam PIN 1996-98	356,90	100

Cezayir – gösterge program 1996-98

Sektör / program	Milyon _	%
Yapısal uyum	30,00	22,1
1. Yapısal uyumu kolaylaştırmak (95 milyon _'luk kısmı mali protokolden arta kalmış olan toplam 125 milyon _)	30,00	
Ekonomik dönüşüme verilen destek	105,75	77,9
2. 'Endüstriyel kirliliğe karşı program'ın faiz primleri	10,75	
3. Küçük ve orta boy işletmelere verilen destek	57,00	
4. Endüstriyel yeniden yapılanmaya ve özelleştirmeye verilen destek	38,00	
Toplam PIN 1996-98	135,75	100

Müteakip taahhütlerin ve ödemelerin dağılımı

Yapılan taahhütlerle cari ödemelerin oranı ülkelere göre büyük farklılıklar gösteriyor.

MEDA taahhütlerinin ve cari ödemelerin ülkelere göre dağılımı
MEDA I (1995-99) – ikili ve bölgesel işbirliği

	Taahhüt milyon _	Ödeme milyon _	Cari ödemelerin taahhütlere oranı (%)
Cezayir	164	30	18,2
Fas	656	127	19,4
Tunus	428	168	39,3
Mısır	686	157	22,9
Ürdün	254	108	42,5
Lübnan	182	1	0,5
Suriye	99	0	0,0
Türkiye	375	15	4,0
Batı Şeria ve Gazze	111	54	48,6
İkili işbirliği	2.955	660	22,3
Bölgesel işbirliği 3*	480	230†	48
Toplam	3.435	890	26

* MEDA ekipleri tarafından sağlanacak teknik yardım için 1997 ile 1999 yılları arasında taahhüt edilen toplam 63 milyon avroyu da içermektedir.

1996 öncesinde yatay işbirliği çerçevesinde üzerinde anlaşmaya varılmış olan yaklaşık olarak 150 milyon avroluk taahhütleri içermektedir.

MEDA demokrasi programı: fonların dağılımı

Aşağıda yer alan tablo fonların dört kritere göre dağılımını gösteriyor: Lehtar ülke, fonun hedefleri, kullanılan enstrümanlar ve işlemlerin uygulanmasından sorumlu olan uygulayıcılar.

	1996		1997		1998		1999	
Lehtar ülkeler	9.000.000 _		8.000.000 _		10.075.000 _		10.075.000 _	
	%	İşlem sayısı	%	İşlem sayısı	%	İşlem sayısı	%	İşlem sayısı
Fas	2	19	12	4,5	2	-		
Cezayir	5	6	8	5	10,9	5		
Tunus	0	1	1	1	4,2	1		
Mısır	3	2	6	3	5,9	3		
Urdün	4	3	3	2	7,2	4		
Lübnan	6	4	4	2	5,9	4		
Suriye	0	0	3	2	3,9	2	11,3	1
Filistin Otoritesi	27	12	12	7	14,9	9	17,2	1
İsrail	2	1	7	4	10,9	5	17,2	1
Kıbrıs	1	1	0	0	0	0		
Türkiye	2	1	2	1	3,5	1	6,3	1
Malta	0	0	0	0	0	0		
Bölgesel	20	11	30	12	24,6	12	48,0	2
İhtilaflara çözüm bulma	26	18		5	2	3,6	2	
	100	62	100	53	100	50	100	6
İlgili hedefler (%)								
Demokrasi	6		15		1			
Hukukun üstünlüğü	1		14		13		22	
Sivil toplum	32		28		14		37	
Temel özgürlükler	8		1		24		41	
Sendikalar	6		4		0			
Zayıf gruplar	8		19		23			
Eğitim	11		14		17			
İhtilaflara çözüm bulma	29		5		8			
	100		100		100		100	
Kullanılan enstrümanlar (%)								
Eğitim	9		7		5			
Öğrenim	16		38		16		22	
Bilinç yükseltme	73		48		63		45	
Haberleşme ağları	2		7		16		33	
	100		100		100		100	
Uygulayıcılar (%)								
Kurumlar	4		9		3			
Avrupalı STK'lar	26		35		42		48	
STK Akdenizli ortaklar	70		54		54		52	
Uluslararası örgütler	0		2		1			
	100		100		100		100	

Yapısal uyum ve özelleştirme

MEDA programı çerçevesinde yapısal uyuma verilen destek

	Kabul edilme yılı	Tutar (milyon _)	1998 yılı sonunda sağlanmış olan gelişme
Fas	1996	120	1. ve 2. taksitler (sırasıyla 30 ve 40 milyon avro) 1997 ve 1998 yıllarında ödendi.
Cezayir	1996	125*	1. taksit 1998 yılında ödendi (60 milyon avro)
Ürdün	1996	100	Program tamamlandı. 1. taksit (60 milyon avro) 1996 yılında ve 2. taksit (40 milyon avro) 1997 yılında ödendi.
Tunus - FAS I	1996	100	Program tamamlandı. 1. taksit (40 milyon avro) 1996 yılında ve 2. taksit (60 milyon avro) 1997 yılında ödendi.
Tunus - FAS II	1998	80	MED komitesi 1998 yılının Aralık ayında oybirliği ile olumlu tavsiyede bulundu; finansman anlaşmasının 1999 yılının ilk yarısında imzalanması gerekiyor.

* 95 milyon avroluk bölümü protokolle üzerinde anlaşmaya varılmış olan fonlardan

Tunus'ta özelleştirmenin sonuçları 1987 – 31 / 03 / 2000

Dönem / parametreler	1987 91	1992-94	1995-99	Toplam
Kapanan işyerleri	131	64	1.073	1.268
Özelleştirmeye konu olan şirketler	38	10	90	138
İşlem sayısı	65	35	192	292

Kaynak: Ekonomik Kalkınma Bakanlığı

Ortaklık anlaşmaları

Avrupa Akdeniz Ortaklığı anlaşmaları ile ilgili görüşmelerin evrimi

Ortak	Görüşmelerin sonucu	Anlaşmanın imzalanması	Uygulamaya giriş tarihi
Tunus	Haziran 1995	Temmuz 1995	Mart 1998
İsrail	Eylül 1995	Kasım 1995	Haziran 2000
Fas	Kasım 1995	Şubat 1996	Mart 2000
FO (Filistin Otoritesi)	Aralık 1996	Şubat 1997	Temmuz 1997
Ürdün	Nisan 1997	Kasım 1997	-
Mısır	Görüşmeler 1999 yılının Haziran ayında tamamlandı	-	-
Lübnan	Görüşmeler sürüyor	-	-
Cezayir	Görüşmeler sürüyor	-	-
Suriye	Görüşmeler sürüyor	-	-

Avrupa ve Arap Dünyası

Samir Amin - Ali El Kenz

"Müslüman halklara atfedilen 'vahşilik' -gittikçe daha fazla kutuplaşmaya yol açan kapitalist genişlemenin mantıki ve zorunlu bir sonucu olarak- muhtemelen 'Islamofobi'yi körükleyecek ve 'küresel bir apartayd' perspektifinin kabul edilmesini kolaylaştıracaktır. İslam etiketini taşıyan siyasi hareketler arasında G7 güçleri tarafından kesin bir biçimde suçlananlar sadece anti-emperyalist mücadeleler içinde yer alanlardır: Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'de Hamas. Bu rastlantısal bir durum değildir."

Bu kitap okura Avrupa ile Arap dünyası arasındaki yeni ilişkinin önümüzdeki yıllarda nasıl bir seyir izleyeceğine ilişkin olarak kapsamlı bir değerlendirme sunuyor. Samir Amin ve Ali El Kenz, çeşitli Arap ülkelerindeki siyasi güçler dengelerinde yaşanan ve gerek siyasi İslamın gerekse de sivil toplumun yükselişini içeren büyük çaplı değişimleri kendilerine çıkış noktası olarak alıyorlar. Yazarlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejik küresel hegemonyasının Avrupa-Arap ilişkilerini etkileyen başlıca unsur olduğunu vurguluyorlar. Ardından Avrupa Birliği'nin, Akdeniz'e kıyısı olan ve Körfez bölgesinde bulunan ülkelerle ilişkilerini yeni bir rotaya oturtmak amacıyla on yılı aşkın bir süre önce Barselona'da başlattığı inisiyatifi detaylı bir biçimde ele alıyorlar.

"Avrupa ve Arap Dünyası," Ortadoğu'da yaşanmakta olan dramatik gelişmelerle ve geleceğin nelere gebe olduğuyla ilgilenenler için vazgeçilmez bir kaynak niteliğinde.

ISBN 9944-989-13-4

versus